

СУЧАСНІСТЬ

СІЧЕНЬ 1991 — Ч. 1 (357)

УКРАЇНА
1990

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

СІЧЕНЬ 1991

Ч. 1 (357)

РІК ВИДАННЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ
НЬЮАРК (НЬЮ-ДЖЕРЗІ)

«SUČASNIST» — JANUARY 1991

744 BROAD ST., SUITE 1116

NEWARK, NJ 07102-3892

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*

Лариса Онишкевич, *література*

Богдан Певний, *мистецтво*

Наталя Енеску, *технічний редактор*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркус, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк.

Видас: Prolog Research and Publishing Corporation

Усі матеріали до редакції журналу просимо надсилати на адресу:

Sučasnist

744 Broad St., Suite 1116

Newark, NJ 07102-3892

Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову. Для рецензії слід присилати по два примірники нової публікації.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Зміст

- 5 *Тарас Гунчак*: На порозі нової доби.
8 *Іван Драч*: Політична ситуація на Україні і завдання Руху.
21 *Сергій Конєв*: Рух і народовладдя.
29 *Сергій Головатий*: Україна на шляху правової держави.
32 *Віталій Дончик*: Про зміни та доповнення до програми Руху.
36 *Любомир Пиріг*: Медицина в Україні і здоров'я нації на сучасному етапі.
42 Виступ члена Великої Ради НРУ Вячеслава Черновола.
48 *Михайло Косів*: Молодь і збройні сили України.
53 Виступ на Другому з'їзді НРУ Володимира Яворівського.
56 *Олександр Бураковський*: Рада націй та міжнародні стосунки в Україні.
61 *О. Савченко*: Економічна модель суверенної України.
64 *Левко Лук'яненко*: Наші змагання.
70 *Євген Сверстюк*: Роль церкви у відродженні Української держави.
76 *Дмитро Павличко*: Про роботу Ради національностей Руху.
80 *Леонід Шульман*: Україна — держава міжнародного миру.
87 *Іван Засць*: Політичні аспекти економічної реформи в Україні.

Шановні читачі!

Оскільки січневе число *Сучасности* обходиться нам вдвічі більше ніж звичайно, просимо переслати додаткових 5 ам. доларів або іншу суму як різдвяний дарунок на видавничий фонд.

Редакція

- 92 Виступ Івана Плюща.
- 94 Виступ Миколи Яковини.
- 98 Виступ Степана Колесника.
- 103 *Валерій Кравченко*: Рух і страйкові комітети в боротьбі за права трудящих.
- 106 Київські зустрічі. — Інтерв'ю з депутатами Верховної Ради України провів *Тарас Гунчак*.
- 123 *Дмитро Степовик*: Український патріярхат.
- 134 *Іван Дзюба*: Україна і світ.
- 150 *Анна Михайлюк*: Перші перемоги..
- 152 *Василь Маркус*: Україна в першій половині 1990 р.
- 172 Про міжнаціональні відносини в Україні.
- 174 Деклярація ініціативної групи Асоціації українських правників.
- 176 Ухвала Других всеукраїнських зборів Руху.
- 179 До християн усіх конфесій в Україні.
- 180 Ухвала про утворення політичного блоку «Демократична Україна».
- 181 Звернення до Парляменту і народу України щодо ситуації в Криму.
- 182 Росіяни на Україні.
- 183 Пропозиції Української селянсько-демократичної партії Другим всеукраїнським зборам НРУ. — *Сергій Плачинда*.
- 185 Спільна заява Л. Кравчука та Б. Єльцина.
- 191 Програмні принципи Партії демократичного відродження України.
- 197 Звернення до громадян України, які вважають російську мову своєю рідною.
- 208 Заява Володимира Гриньова.
- 210 Програма Демократичної партії України (Проект).

НА ПОРОЗИ НОВОЇ ДОБИ

Народна мудрість, яка говорить, що історія повторюється, може знайти підтвердження в різних аналогічних ситуаціях в історії людства. Однак події, які відбулись в Центральній Європі і в Радянському Союзі від листопада 1989 року, не мають собі рівних в історії — вони одноразові. Перед очима цілого світу величезна імперія, яка тероризувала людство, а головно західній світ, своєю мілітарною потугою, почала з великою швидкістю розпадатись.

Почалась ця безкровна або тиха чи оксамитна революція з повалення тієї ганебної берлінської стіни в листопаді 1989 року. Від того часу почались зміни не тільки в Східній Німеччині, але й в інших країнах Центральної Європи — Чехо-Словаччині, Угорщині, Болгарії. Відмінною була тільки революція в Румунії, яка принесла з собою людські жертви. І так, Варшавський пакт, як союз держав, а в дійсності як мілітарне плече Радянського Союзу, *de facto* перестав існувати.

Можна сумніватись, що архітектор тих ґрунтовних змін Михайло Горбачов думав про ті великі геополітичні зрушення, які створилися в наслідок його політики гласності і перебудови. Він правдоподібно нічого не починав би, якби знав, що його політика приведе не до оздоровлення економіки, а до розпаду імперії. Думаю, що можна твердити, що не тільки Горбачов, але й ніхто інший (на Сході чи на Заході) не передбачав такої суспільно-політичної динаміки, яка заскочила політичні правлячі кола до таких подій.

Як і можна було сподіватись, Комуністична партія, як той голий король, що раптом показався перед цілим світом в усій своїй наготі, не могла спинити ці зміни на кордонах Радянського Союзу. Зрештою, політика Горбачова була саме зорієнтована на зміни в Союзі, який, за його словами, мав стати співмешканцем у спільному європейському домі. Та політична дійсність показала, що народи Радянського Союзу хочуть жити під спільним європейським дахом як суверенні, рівноправні держави, а не як колонії московських відомств. Беручи до уваги позицію Горбачова сьогодні, можна припустити, що він надіявся, що сила центру імперії залишиться ненарушеною. Однак гласність розкувала думку народів, і вони почали шукати шляхів власної розв'язки своїх проблем. Скористався з тих нових можливостей і український народ. Вирішальним в тому відношенні був рік 1990-ий.

Звичайно, деякі підстави для цих бурхливих і важливих подій були закладені в попередньому році. Без сумніву, такою центральною подією 1989 р. був установчий з'їзд Руху, який відбувся 8-9 вересня. Саме він, Рух, об'єднав усі громадські і політичні сили для спільної боротьби. Свою силу показав Рух вже 21 січня 1990 року,

коли понад 500,000 чоловік створили живий ланцюг, відновлюючи історичний акт єдності східно- і західноукраїнських земель. Цей ланцюг, який простягнувся від Києва до Львова, доказав всім, що українці — це одна нація і що ділити їх на східних і західних — марне діло. Живий ланцюг був, без сумніву, дуже важливим моральним досягненням.

В політичній площині, дуже важливими були вибори до Верховної Ради, які відбулися 4 і 18 березня. Виборча кампанія, без огляду на різні перешкоди і насильства Комуністичної партії, як і самі вибори доказали народові, що навіть в цих доволі недосконалих обставинах можна добитися значних успіхів. У цьому нерівному змаганні Демократичний бльок здобув 25 відсотків голосів. Виборча платформа Демократичного бльоку, як і програма Руху, вимагала політичної суверенності України, зміни економіки (включно з правом на приватну власність), політичного плюралізму та вільного культурного розвитку для всіх національних меншостей України. Можна ствердити, що виборча кампанія була не тільки виборчим, але й виховним процесом. Не менш важливе й те, що депутати Демократичного бльоку, хоч і в меншості, стали вперше голосом народу у Верховній Раді, вміло використавши цю трибуну, щоб розказати народові на телебаченні про горе, яке спричинила Комуністична партія, вимагаючи рівночасно права українського народу бути господарем на своїй землі, права на суверенність.

Найбільшим досягненням Верховної Ради на сьогоднішній день є прийняття 16 липня Деклярації про державний суверенітет України, "як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах". Деклярація також стверджує сутність демократичної системи на Україні, заявляючи, що "народ України є єдиним джерелом державної влади в республіці".

До дуже важливих подій 1990 року належить відновлення релігійного життя на Україні. Особливо велику непередбачену динаміку виявила Українська Автокефальна Православна Церква. Саме вона, найбільш зруйнована і століттями русифікована церква, виявила нову життєдайну силу. За дуже короткий час УАПЦ провела свій собор, а вже 18 листопада відбулась інтронізація першого патріарха України — Мстислава I. НАВЕМУS PATRIARCHAM! Це історична подія, яка є важливою для кожного українця, без огляду на його церковну приналежність. Треба вірити, що й Українська Греко-Католицька Церква досягне свого ієрархічного завершення в своєму патріархаті.

В Україні відбулись ще інші важливі, історичного значення події 1990 року. Перша з них — це голодівка студентів, які примусили прем'єра Масола подати у відставку. Вони також висунули ряд інших вимог до Верховної Ради: про референдум на початку 1991

р., про передання в руки громадськості майна, що його контролює Комуністична партія України, та ін., які Рада прийняла. Молодь добилась того, чого не могли зробити парламентарії.

Другою знаменною подією дев'ятого року був з'їзд Руху (25-28 жовтня), на якому переглянуто пройдений шлях, усучаснено статут організації та начеркнено плани на майбутнє. Відрізнявся він від установчого з'їзду своєю відвагою у формулюванні політичних постулатів України, а може навіть певною радикальністю деякої частини делегатів з'їзду. Це, мабуть, явище нормальне для суспільства, яке шукає нових шляхів для розв'язки старих наболілих проблем.

Закінчився дев'ятнадцятий рік, рік великих, якщо не революційних, подій Договором України з Росією, який підписали Леонід Кравчук і Борис Єльцин 19 листопада. Цей договір двох рівних і суверенних держав може стати початком нових політичних відносин у Східній Європі.

Підсумовуючи, можна ствердити, що 1990 рік був для України історичним. Він приніс нам багато надій і деяких важливих досягнень. Саме з тих міркувань присвячуємо йому січневе число *Сучасности*.

Тарас Гунчак

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА УКРАЇНІ І ЗАВДАННЯ РУХУ

Іван Драч

Ця земля, наша мати, наша згорьована Вітчизна десь по дорозі століть загубила свою назву чи самоназву. Наш найбільший історик і перший президент УНР Михайло Грушевський так і постановив: *Історія України-Руси*. Ми і досі його не чуємо. Не хочемо чути. *Русь-Україна* — найбільше пасувало б нам зватися. Ця самоназва багато проблем применшила б і в історіографії, і в політиці, і навіть в шойно пробуджуваному русинстві на Закарпатті, інспірованому, звичайно ж, московським шовінізмом.

Ти, брате, любиш Русь
Як хліб і кусень сала,
Я ж гавкаю раз-в-раз,
Аби вона не спала...

"Такий поет і став псом сторожевим", — сказав перед смертю Сергій Параджанов. Отож, як розбудимо в собі і навколо не лише Україну, але й Русь-Україну, коли *добудимось*, пробудимо себе аж до дна Київської Русі, усвідомимо себе бодай на глибину тисячоліття, тоді і зведемося до висот суверенності. Історичний корінь має утримувати крону нашого державного будівництва. Горбачов зустрічається з Міттераном у Києві — і Русь знову відбирають від нас, вириваючи наше історичне серце, кидаючи його під ноги новітньої імператриці, у якої в Чернігові недавно помер тато, що любив читати *Кобзаря* і писався по-малоросійськи Титаренко. Горбачов нагадував нам Малишкові слова: "Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти"... Голос України дуже важко чути — він надірвався на мітингах, став хрипким і безкомпромісним, емоція часто забиває спокійну розміреність думання, а наша ніжність вихолола разом зі студентами на плитах майдану Незалежності.

Колесо історії забуксувало в крові мільйонів трупів саме тут, на одній шостій плянети; саме тому, що нова імперіялістична реакція, замаскувавшись під соціалізм, воскресила все найчорніше, найниціше і найдикіше, аж до прямого канібалізму, що так тяжко додалося людством упродовж своєї страдницької історії, і кинула в нещадну, безперервну, перманентну війну з власним народом, отже — саме тому наш шлях визволення, повернення в планетарну сім'ю народів не є і не буде легким. Але ми приречені пройти його до переможного кінця, коли не хочемо навіки зникнути з лиця землі. Це стосу-

ється всіх національних колон, конвойованих по етапах у цьому велетенському ГУЛагу. Хоч і перемішувала їх всетабірна, тобто всесоюзна адміністрація для інтернаціональної покори, проте не змогла до решти змінити Богом чи природою дані питомі прикмети природженої неповторности, окремішности, і тільки зберегти свої кривні національні ознаки і особливості, народи не дали перемолоти себе в однорідну масу безповоротних рабів, в живих біологічних роботів—зомбі, в стадо моторошних знеосіблених колективістів—големів, сподівалися та й досі прагнуть знівиснілі інтернаціоналі-імперіялісти.

Таким чином, будь-яка об'єктивна історична, політична, економічна, соціальна, культурологічна аналіза неминуче приведе нас до єдиного висновку: тільки повний суверенітет українського народу, цілковито незалежна українська держава відповідають сучасному розвитку світової цивілізації. Будь-які інші форми історичного існування народу, нації безальтернативно і безжально відсувають, відкидають українську спільноту на задвірки цивілізації, роблять її харчем, сировиною, ресурсом для подальшого розвитку інших державних народів. Такий виклик робить нам доля, перед таким вибором нині стоїмо. Або-або. Мусимо зрозуміти це нині, уже над самісінькою безоднею Союзного договору. Зобов'язані, коли ще не зовсім понівечено і сплюндровано нашу душу і розум, вжахнутися теперішнього становища України, чогось уже та навчитися з її тисячолітньої історії. Дивімося в сто очей, в п'ятдесят мільйонів очей.

І от бачимо: чомуся проти незалежності, державного суверенітету України саме повстають та об'єднуються сили, ще вчора, здавалося, протилежні, публіка різних калібрів і мастей. Від Горбачова і всієї президентської рати — до його політичних антиподів і супротивників. Від ЦК КПРС і КП України (що зрозуміло відразу) до кількох десятків московських партій і партійок, яких один з конструкторів (точніше — реставраторів) нового соціалістичного рейху вже покликав нещодавно виробляти "для окраїн" ще хитріший, ще казуїстичніший союзний договір. Бачимо, як товпляться в двері кремлівських кабінетів учорашні ліберали і гуманісти, навіть досьогоднішні світочі культури, аби встигнути згуртуватися проти "сепаратизму й націоналізму". Ми широко і співчутливо ставились і ставимося до російських патріотів, які в лихі недавні часи виборювали відродження своєї батьківщини, нас надихали також і їхня мужність і рішучість. Ми солідаризувалися з ними. Тому з сумом і жалем констатуємо, що патріотизм багатьох з них, як виявилось тепер, залишається й далі на такій компоненті, як ненависть до "іногородців", як чванькувата і пихата зневага до визвольних змагань неросійських народів, а надто українського. Набутий за кілька сотень літ хапальний рефлекс потьмарює навіть найсвітліші голови наших північних сусідів, робить їх на диво короткозорими, а часом засліплює зовсім. Адже

не існує жодної серйозної проблеми, яку не могли б у злагоді розв'язати майбутня вільна Україна і вільна Росія. Але як вільні і незалежні одна від одної держави. Це вже контурно задекларовано у недавній спільній заяві українських і російських народних депутатів. Сподіваємося, що незалежна демократична Росія все ж таки погодиться на існування незалежної від неї демократичної України. Ми зі свого боку, наприклад, згодні на цілковиту незалежність Росії від України. Ми ладні пробачити і не випоминати великоросам, у писемність і культуру, навіть у саму появу на історичній арені яких зробили вирішальний вклад саме українці, пробачити і не випоминати за їхню історичну забудькуватість і неповагу щодо нас: українці, як старші брати великоросів, вміють вибачити і прощати задержкуватість молодших. І все таки дивно й чудно читати, як не так ще давно вигнані за кордон російські інакодумці нині звідти на шпальтах компартійних офіціозів криком кричать нам сюди: боронь Боже оновлювати ваше життя, а якщо й перебудовується, то прямуйте до сильної кремлівської руки, не вилазьте зі своїх злиднів і гноблення. Коли б же це були тільки зінов'єви чи едички лимонови. Сам Олександр Ісаєвич Солженіцин трубить похід проти своїх побратимів по концтаборах: українців і білорусів. Отже бачимо націонал-імперську ідею в дії, за роботою, як і тоді, коли розбиті Денкін чи Шульгін вітали своїх більшовицьких ворогів з відновленням "єдиної неделимой".

І це — добре, бо розвіює ілюзії, прояснює політичну ситуацію, відкриває очі тим малоросам на Україні, хто з наївности чи лінощів втішає себе за давньою традицією, що наше національне відродження можна виканючити і виплакати від Москви. Час би вже нарешті втямити, що Москва не вірить ні сльозам, ні підлабузництву, ні стогонам своїх жертв, як не вірила 1918 чи 1933 років, як прирікає на смерть заложників Чорнобиля, спостерігаючи з науково-гестапівською незворушністю Менгеле, скільки берів і скільки часу можуть витримати сотні тисяч українських дітей.

Нам треба бути готовим до того, що саме проти визвольних змагань українського народу буде вчинений найшаленіший опір з боку імперського центру. Україна — була і залишається годувальницею імперії, одним з найбільших постачальників живої сили, гарматного м'яса і бойової техніки для улюбленої і головної інституції панування — армії, невичерпним джерелом висококваліфікованих, талановитих, та, на жаль, і слухняних рообітників, інженерів, учених, офіцерів для забезпечення військово-промислового комплексу і збройних сил. Партійно-державні стратеги в Кремлі це розуміють і всадовлюють на Україну найвідданіших їм намісників.

Політичне і просто людське прозріння стукає сьогодні в двері оселі кожного жителя України. Донецький шахтар, луганський хемік, придніпровський металург, київський, харківський, сумський

машинобудівник, миколаївський і херсонський корабельник, сумлінний та сумирний полтавський чи подільський хлібороб і тваринник, мешканець узбережжя умираючого Чорного моря і оберненого на отруйні болота Дніпра, не кажучи вже про тих, чиї поселення перетворені на атомний лепрозорій плямами цезієвої і стронцієвої прокази — всі ми тут, на Україні, вже не можемо нікуди сховатися, заплющити очі, затулити вуха і не чути, як стукає в кожні наші двері каліцтво, винародовлення, дегенерація, небуття. Існуюча держава, говорячи словами пролетарського гимну, дбає не про нас. І ця держава ніколи не дбатиме про нас. Вона — не наша. Скільки б не перебудовувався м'ясокомбінат, він залишиться м'ясокомбінатом. Вдосконалення технології може полегшити працю персоналу чи його "колективного керівництва", вивести його на міжнародний ринок, збільшити прибутки, навіть може бути "гуманізований" варварський забій, але народ, який не може стати в обороні власних прав, завжди залишатиметься сировиною для цього комбінату. Кому в СРСР чи й у цілому світі таке порівняння здасться занадто різким, таке порівняння доведеться йому пройти випробуванням на свою джентелменську чи академічну врівноваженість. Відстукати-відрахувати аукціонним молотком кожен мільйон замордованих громадян СРСР і зокрема УРСР, приказуючи: хто більше? Ми, українці, заплатили Богові і Людству цю неймовірну ціну за своє існування, і маємо право не приносити більше кривавих жертв на вівтар власної незалежності, ми її оплатили стократ.

Чи потрібні ще якісь додаткові докази на користь створення самостійної української держави? На жаль, ще потрібні. І хоч як гірко — але нам самим, принаймні, ще багатьом з нас. Виявляється, ще справляють враження застороги колонізаторів і власних землячків-коляборантів, мовляв, Україна не може існувати незалежно від центру з причин економічних. Позбавлені найважливіших природних ресурсів, розташовані на пісних землях, Чехо-Словаччина, Угорщина, Румунія, навіть Албанія — ті можуть. Папуа-Гвінея, з якою зазнайомив людство наш земляк Міклухо-Маклай — теж дозріла — і ми пишаємося з того. Не готова самостійно хазяйнувати на своїй землі лише наша багатюща п'ятдесятмільйонна Україна, одна із засновників ООН. Виявляється, злісна шизофренічність такої логіки ще не всім очевидна. Що ж, економістам України ще доведеться точними цифрами і розрахунками розтлумачити (головне, мабуть, самим собі), що українці мають не менші можливості господарювати самі, ніж наші далекі брати-папуаси, і не менш працювати, ніж мешканці екзотичних тропічних островів. Складність полягає в тому, що на Україні перш ніж надбати справжню економічну службу, слід створити контррозвідку, яка зуміла б викрасти в Москві чи в політбюрі ЦК КП України повну і достовірну інформацію про матеріально-ресурсні, фінансові і всілякі інші економічні баланси у взаєминах з імпер-

ським центром. Це цілком зрозуміло, бо в засекреченій статистиці ховається смерть колоніалізму на Україні, як смерть Кошея на вістрі голки. Оволодіти такою підпільною бухгалтерією ЦК КПРС — ЦК КПУ, — це, наприклад, показати привселюдно і переконливо, що на утримання власної національної армії українським трудящим доведеться відрахувувати з кожного заробленого карбованця значно менше коштів, ніж нині на найбільші в світі Збройні сили СРСР. Скільки їх розміщено аж у трьох військових округах на Україні, про це знає Кремль, партійно-колоніальна адміністрація республіки, а також країни НАТО, лише не український народ. Він тільки бачить, що земля нашого краю стогне і вгинається від танків та іншої військової техніки, а до зубів озброєних гарнізонів і польових дивізій більше, ніж у роки німецько-фашистської окупації. Жодна держава — член ООН, крім України, не утримує на своїй території стільки військових баз, якими вона не користується, та ще й про їхнє розміщення немає ніякої угоди з іншою державою. Тепер биті в закордонних авантюрах радянські генерали зі всіх трибун лякають співвітчизників старопруським прислів'ям, що народ, який не хоче годувати свою армію, годуватиме чужу. Ми з ними згодні, і тому мусимо мати на Україні власну армію.

Так само Рух, демократичні сили докладають усіх зусиль, щоб оприлюднити дані про питому вагу мілітарної продукції у так званому валовому національному продукті нинішньої УРСР, аби правдиво розшифрувати облудність і фарисейство в самому застосуванні поняття щодо України. Не тільки підприємства велетенського військово-промислового комплексу й так звані базові галузі — видобуток вугілля і найрізноманітніших руд, виплавка металу, виробництво електроенергії — все це власність північного фатерлянду, і українські робітники за злиденну платню віддають свою працю, здоров'я, добробут своїх дітей для божевільного нарощування нікому не потрібних, технологічно відсталих озброєнь, якими Москва безголовно, з якоюсь шаленою патологічною безоглядністю напихає за безцінь, або й задурно всі континенти. Найвищі врожаї ланів, городів і садів, найбільші стада худоби не лише не поліпшують, а й послідовно погіршують харчування трудящих України, бо зникають безслідно в імперських коморах, фондах, ресурсах, резервах. Все відібрати до зернини, до кістки, щоб потім видавати робітникам і селянам жалюгідну пайку за розсудом начальства — ось той найефективніший, справді диявольський, відшліфований у концтаборах, за сіб тримати трудовий люд у покорі повсякчас, невідступно, винайдений більшовиками і успішно практикований ними досі. Слід віддати їм належне, це справді їхній геніальний винахід, а якщо історики віддадуть пріоритет у цій справі фараонам, одначе ніколи в упродовж історії засоби приручення, утримання і дресирування свійських тварин не переводилося так послідовно, жорстоко, цинічно, і

в таких масштабах на людей, як це зробили і роблять верховоди більшовицької партії. Хоч би скільки хліба, городини, м'яса, молока, цукру, одягу, взуття, палива, енергії, чавуну, заліза й цементу виробили трудящі, вони аніскільки не почнуть жити краще доти, доки Україна не перестане бути так званою союзною республікою, доки її народ не утвердить свій державний суверенітет за всіма міжнародними стандартами.

Саме у небажанні відмовитися від методів цілковитої конфіскації, грабунку всіх плодів праці виробників міста і села з подальшим розподілом засобів до існування кожного наповненим черпаком із спільного казана, та ще й вибірково, залежно від послуку і покори — й полягає таємниця провалу перебудови. Зовсім не мають рації ті легковажні критики генералітету компартії, які дорікають, що перебудова розпочалася без пляну, без чіткого визначення мети, без загальної продуманої концепції. Навпаки! Неухильно витримується стратегічна "генеральна лінія": примусити народ працювати більше і краще, зберігаючи водночас досягнутий ступінь його експлуатації, залишаючи найнижчий навіть для країн третього світу рівень дешевизни робочої сили. І те, що наввипередки і праві, і ліві оцінюють тепер як вагання, напівзаходи, нерішучість верховної влади, є не що інше як її маневрування, впертий, послідовний, наполегливий пошук того, як за нових умов не випустити з партійно-державних рук всі продукти праці і їх розподіл. Випробовувалися різні "демократичні" варіанти, проводилися експерименти на так званих трудових колективах, і тільки но в хитромудрих "нових моделях господарювання" відкривалася шпарина для вільної праці вільних виробників, ці моделі бльокувалися в генштабах влади.

Зрозуміла і причина ажіотажного перебудовчого реформаторства у імперській верхівки: колишнє ідеально випрацьоване поголовне насильство над трудівниками, репресивний примус і фізичний терор стали у 80-их роках неможливими, вичерпали себе хоча б тому, що десятки мільйонів найбільш кваліфікованих, творчих і енергійних членів суспільства були винищені, а в нових, залишкових, а тому генетично ослаблених поколіннях не встигли вирости до нормальних, природних співвідношень. І вже геть цілковито здібні люди були витіснені з усіх ланок управління згори донизу — досить пригадати трьох передостанніх генсеків. Система малорозвинутих, малокультурних "кадрів" і досі відторгає мислячих людей — досить видивися останніх форумів компартії і в Москві, і в Києві.

Все це зфокусувалося нарешті в герметичних, незрозумілих для трудящих програмах Абалкіна чи Шаталіна, чи їхньому гібриді. Так і задумувалось, щоб ніхто нічого не втямив, не розгледів під узором квазінаукової словесности найпростісіньку річ: влада знову хоче вийти із свого злісного банкрутства, покрити марнотратство, злочинне розтринькування суспільних багатств за рахунок народу, приму-

сити його так званими економічними методами, тобто тією ж загрозою голоду і злиднів витягати з історичного багна панівну олігархію разом з її сіямським близнюком — підпільними злодіями і криміналістською мафією. Наразившись на рішучу відсіч генералів та фабрикантів зброї, торговців нею, та, власне, і органічно неспроможна руйнувати свої мілітарні, репресивні підвалини, влада закамуфлювала в цих так званих програмах "регульованого соціалістичного ринку" ще жорстокіший визиск трудящих, тільки з одним нововведенням: тепер кожний змушений буде "економічними обставинами" ще й видирати з рук сусіда свого його мізерну пайку. Підступно заплянована війна всіх проти всіх при збереженні влади партійно-державної паразитичної кляси над усіма — нацьковування робітників на селян, а їх разом проти інтелігенції, провокування міжнаціональних, міжетнічних конфліктів, щоб створити умови переходу, точніше повернення від слабіючого нині диктату до відвертої диктатури — ось справжня суть, стратегія і тактика новітніх економічних реформ. Це остання мирна спроба врятувати імперію. Непримиренні філіпіки генсека-президента і його герольдів проти республіканських Деклярацій про суверенітет, надсадні псевдонаукові обґрунтування "єдиного економічного простору" — це лише незграбне маскування кількасотлітньої "единой и неделимой".

Нині уже цілком очевидно, що після кількох років офіційних перебудовних фейсверків, після словесних маневрів про нові підходи чи "людський фактор", "переломні етапи", "прискорення", а потім навпаки — "механізм гальмування" після підміни реальних справ політичною тріскотною і шаленими атаками на "екстремістів", "деструктивні елементи", "сепаратистів" — так от після всіх цих турбот і клопотів перебудовної влади лише про саму себе, про те, як утриматися в сідлі і знову загнuzдати трудящих — влітку 1989 р. почалася справжня перебудова. Несподівана для влади і очікувана демократичними силами: вихід на арену політичної боротьби такої могутньої сили, як робітнича кляса. Шахтарські страйки — високоорганізовані і рішучі — по-справжньому захитали партійно-державну владу. Ми добре пам'ятаємо, як найвищі урядовці і партійна преса паплюжили шахтарів, як нацьковували на них робітників суміжних галузей, селян, лякали ними обивателів. Звинувачували в груповому егоїзмі. Шахтарі краще знають, як під цей шумок їх потім вправно одурили партія і уряд. Демократичні сили, зокрема на Україні, не мають тих мільярдів, що має КПРС-КПУ, не розподіляють ковбасу і взуття, будматеріали та інші ресурси. Ми змогли запропонувати шахтарям свою моральну і політичну підтримку, свою солідарність і зробили це. Владі вдалося збити шахтарів з пантелику, залякати їх, як Червону шапочку злим вовком — Рухом. Хто від цього виграв? Хай шахтарі дадуть собі відповідь на ці запитання самі.

Ми віримо, що це був останній успіх партійно-державної бюрократії по вбиванні клина між національно і соціально визвольним рухом на Україні і шахтарями. Як врешті решт не вдалося перерізати шлях до єдності польської робітничої "Солідарности" і польських демократів ні Гереку, ні Ярузельському. Як не вдалося царській охрancı зформувати свої зубатовські і гапонівські робітничі організації, які б порятували царське самодержавство.

Одначе така історична впевненість і оптимізм не заважають нам бачити сьогодні ті суб'єктивні (аж ніяк не об'єктивні) причини, які ще перешкоджають плідному діалогові демократичного Руху і нового робітничого руху на Україні. Причини ці існують не лише в Донбасі, а й у Криму, почасти і в Харкові, Дніпропетровську, Одесі — скрізь, де проживає так зване російськомовне населення. Гучномовній маніпуляційній пропаганді багато десятиліть багато чого вдалося — вдалося пересадити в масову свідомість і це потворне поняття, за яким людина втрачає свої кривні корені, свою національність, свою батьківщину лише тому, що розмовляє російською мовою, хоча англомовність чи франкомовність не робить англійцем або французом ні канадця, ні конголезця, ні зулуса, ні індуса. Але в СРСР українець, білорус чи венс, який під тиском тотального впровадження лише однієї мови в імперії почав говорити російською, вже відмінюється від своєї нації і переплюсовується до нації гегемона. Так здійснювалося і здійснюється лиховісне сталінське "злиття націй", брежнєвське "створення нової історичної спільноти — радянський народ", а по суті духовна кастрація "іногородців".

Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє по-російськи, автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу. Нам болить, що століття кровавої і безкровавої русифікації України силоміць примусили багатьох наших співвітчизників зробити жорсткий вибір між виживанням, самим існуванням, своїми злиднями і меншwartістю — з одного боку, і між материнською мовою — з другого. Вибір не на користь мови. Ми шануємо героїв у обстоюванні життя націй, але було б антигуманно і несправедливо дорікати всім, хто не став героєм. А ще більше — межуватися чи об'єднуватися в середині нації лише за однією ознакою — мовною. Рух цього не робить і не буде робити.

Ми пропонуємо шахтарям помислити про інше. Зруйновані фашистами шахти Донбасу відбудовувала вся Україна, багато чий батьки були завезені сюди насильно, в вагонах для худоби. Занапашену вугільну промисловість, тепер уже комуністами, вся Україна знову готова відбудовувати разом з вами вже добровільно, але зробити успішно це можна лише тоді, коли уряд України не буде лише главнокомосковського уряду, який досі виконував накази хоч вугільного, хоч будь-якого імперського міністерства. Рано чи пізно шахтарі

Донбасу зрозуміють це. А покищо, на жаль, нас з усіх сил єднає сама як російськомовна, так і українськомовна партійна преса: нещодавно екстремістами вона називала шахтарів, а нині — демократичні сили. Побажаймо і надалі успіху КПРС-КПУ та їхній отруйній пропаганді в справі нашого з шахтарями об'єднання.

Хотілося б, щоб шахтарі врахували ось який факт. Ще вранці вікомного 17 жовтня комуністи у Верховній Раді УРСР бряжчали зброєю і вимагали, по суті, тбіліського варіанту "умиротворення" студентів і молоді. Та коли під стіни парламенту підійшла робітничка колона, і зупинившись, могутньо проскандувала лише одне слово: "Арсе-нал!", гуренківці враз стали миролюбними і розважливими. Слово "Дон-бас!" не можна допустити для такого використання, як використала шахтарську силу румунська влада, і тепер і вона, і самі шахтарі соромляться цього.

Так само не з корінних життєвих інтересів трудящих постає кампанія за протистояння Криму решті України, а з підступного пляну кремлівських політиканів пересварити між собою всіх, кого вдасться. Ми бачимо, як це вдалося імперському центрові реалізувати на практиці в Молдові. Тепер молдовізацію хочуть поширити на Україну. Ми знаємо, що так само чинили колонізатори в Африці, Азії, Латинській Америці, ріжучи по живому, на клапті території, що визволялися і мали стати незалежними державами. Так само, як расисти Південної Африки нав'язують волю білої меншості корінному населенню, так само КПРС і її особливі служби хочуть надати привілеї так званій російськомовній меншості в Прибалтиці, щоб перетворити їх на свої партизанські загони, п'яту колону в боротьбі з національно-визвольним рухом. Робляться спроби зробити це і на Україні. Гітлер хотів або винищити, або переселити ряд народів у завойованому СРСР, а очищені землі заселити колоністами-арійцями з фатерлянду. Те, що не вдалося Гітлерові, успішно втілює Сталін у Криму щодо кримських татар. Ми не думаємо, що при всій складності нинішньої ситуації в Криму його "біле" населення чинитиме так, як запрограмував Сталін. Інакше доведеться визнати, що великі маси людей є іграшками, маріонетками в руках тиранів і вождів, в підступних інтригах влади. Таке буває та лише в короткі періоди засліплення і страху, за який потім народи дорого платять. Але тепер, сподіваємося, неначе ж настав час прозріння для всіх: міжнаціональні тертя, чвари і бійки провокує імперська влада. Хіба комусь і досі це незрозуміло, хіба останні роки дали мало матеріалу для цього висновку?

Москва, Кремль, Стара площа як вогню боїться антиімперіалістичної злагоди і єдності багатонаціонального населення в кожній республіці. І ті, хто потрапляє на цей гачок, чи вони є українцями, чи росіянами, чи гагаузами, чи болгарями, чи поляками — не відають, що чинять. Імперія пересварить їх з корінним населенням на

довгі роки, увічнить цю ворожнечу в наступних поколіннях. Імперія впаде, а дітям і внукам нашим жити. Тож не залишаймо їм у спадок довгих ножів і отруйних жал нинішньої, як висловлювався Вольтер, "гадини".

Одна з найпекучіших проблем нинішнього етапу українського національно-державного відродження — міжконфесійні суперечності. Можна, і ми будемо закликати до мудрости вірних греко-католиків і вірних східнього обряду, гамувати спалахи розбрату в кожній парафії. Ми будемо ставити вище всіх коругв Шевченкове: "Обнімітесь, брати мої, молю вас, благаю!" Та нарешті маємо подивитися і в коріння цього прикрого явища незгод і потішення злагоди між українцями. А відтак побачимо: проблема ця політична. Три світові центри християнської релігії — Рим, Константинополь і Москва політикують на терені України, не можуть чи не хочуть піднестися до вершин своєї духовної спасенної місії, і як прості смертні, земні владика борються за сферу впливу на Україні. Сюди треба додати ще одну найзловіснішу силу в цьому паралелограмі сил — Комуністичну партію. Саме вона роздовбує конфесійні тріщини, аби закласти туди свою вибухівку і потрошити на друзки українську національну єдність. Про це глибоко і переконливо сказав мудрий Мирослав Марнович з Дрогобича. І, не забуваючи про свій святий обов'язок гамувати міжконфесійні суперечки, демократичні сили України будуть обстоювати подвійний, а по суті, єдиний вихід з становища: незалежна Українська соборна держава і самостійний Український патріархат. Коли ми збудуємо єдиний український Дім, ми зуміємо побудувати єдиний український Храм. Храм української християнської церкви. Або так: ці два завдання мусимо вирішувати одночасно.

Якою повинна бути стратегія і тактика демократичних сил України відсьогодні? Передовсім, слід прямо й відверто заявити, що вона докорінно, принципово і свідомо є цілком протилежною стратегії партійно-репресивних сил, що утримують донині владу в республіці. Стратегічною метою ЦК КП України, її підрозділу у Верховній Раді УРСР (група 239), її креатурою в більшості областей є за будь-яку ціну утриматися при владі, над народом, зберегти своє панування, не гребуючи ніякими засобами — від психологічної війни, холодної війни проти демократичних сил до жандармських кийків, танків, саперних лопаток. Натомість наша стратегія не передбачає захоплення влади, а тому цілком ґрунтується на мирному шляху утвердження суверенітету українського народу. На відміну від КПУ ми не накидаємо народові свою владу, не закликаємо трудящих іти під нашим керівництвом до світлого, але ніколи недосяжного майбутнього. Ми не обманюємо нікого глибоко образливими, фарисейськими обіцянками "нагодувати народ". Це народ годує всіх, в тому числі КППС, дбає про неї більше, ніж про своїх дітей, за

72-річним принципом "все найкраще — більшовикам", аж мало що залишається для нормального відновлення робочих сил, вже навіть біологічного розвитку самого народу. Свою стратегію і тактику ми вбачаємо в тому, щоб іти в народ, акумулювати його біди і болі, його прагнення, його сьогоденний та історичний інтерес і обертати на політичні дії. Ми не будемо наслідувати більшовиків, які захопили владу шляхом змови і кривавого путчу і обернули її проти самого народу. Демократичні сили можуть стати при владі тільки з волі трудящих, і ця майбутня влада не може бути іншою, ніж підконтрольною народові. Ця влада тих політичних сил, які конкурують між собою тільки за кращий варіант процвітання суспільства. Наша політична стратегія не передбачає маячних, божевільних спроб більшовицької політичної гібридизації, яка експериментує, аби вивести небувалі державні структури і засоби організації суспільства, а для цього використовує канібалістичні прийоми ідейно-психологічної, економічної, соціальної інженерії для виведення "нової людини" на свій копил. Ми обстоюємо запровадження в українській державі випробуваних сучасною цивілізацією інституцій, структур, процедур, які надійно гарантують права людини, вільну працю кожного і всіх.

Звідси логічно і неминуче випливає і тактика нашої політичної боротьби. Це — використання всіх визнаних міжнародним правом, угодами Організації Об'єднаних Націй, Гельсінкськими угодами засобів і методів ненасильницького, але рішучого обстоювання народом своїх невід'ємних прав. В арсеналі наших мирних засобів боротьби — золота скарбниця національно-визвольних рухів, зокрема різні форми громадської непокори, освячені іменем Махатми Ганді, Мартіна Лютера Кінга та інших великих синів людства. Ми будемо вивчати, зостосовувати переможний досвід польської "Солидарності" і чехо-словацького громадянського форуму, досвід патріотів Намібії і прихильників Нельсона Мандели. Все це має збагатити набуток нашої власної, українсько-національної визвольної боротьби, а особливо допомогти уникнути минулих прорахунків. Ми будемо працювати також у всіх представницьких органах — від парламенту України до сільради, щоб не допустити їхнього повернення до статусу відділів відповідних парткомів КПРС, до так званих "партійних форумів". Відчайдушні зусилля більшовизувати, тобто ще раз умертвити Ради, не повинні увінчатися успіхом.

Репресіям і терорам карних і військових організацій КПРС — КДБ, МВС, армії ми протиставимо також ті позапарламентські засоби боротьби, тобто в єдності з народом, бо партійна поліцейщина і суцільна жандармеризація суспільства спрямовані не лише проти активних демократів, головною її мішенню, "об'єктом" є саме трудивник, який хоче жити гідно і по-людськи. Страйки, мітинги, маніфестації, пікети, петиції, відмова від сплати податків, незаконної експропріації партією — державою сільськогосподарської і промис-

лової продукції під виглядом держзамовлень і так званих соцзобов'язань, припинення сплати комунальних послуг — усе це та багато іншого є ефективною зброєю визволення трудящих особливо тепер, коли кріпосницькі прийоми так званої економічної реформи спрямовані на ще більше зубожіння народу. У зв'язку з цим ми докладемо всіх зусиль, щоб не допустити реформації народної власності, коли з нічийної, анонімної партійна верхівка і її сіямський близнюк — тіньова організована злочинність хочуть легалізувати вже як власність свою, приватну, іменну. І реальні факти, і закони, що їх приймають партійні, комсомольські, господарські магнати у Верховних Радах Москви і Києва підтверджують, що цей законспірований процес перетворення партійно-державних феодал-соціалістів у перших соціал-капіталістів, фабрикантів і банкірів уже розпочався. Дев'яносто відсотків трудящих ще не надбали ніякої власності, а президент уже видав указ про недоторканість власності, поспішаючи обезпечити саме власність партійно-мафіозну.

Ми не є непримиренною опозицією. На шлях непримиренности в обороні прав народу нас уперто, недалекоглядно штовхає твердолоба більшовицька непоступливість антинародної влади. Але їхня затятість — це політика сліпих, про що засвідчив крах філій КПРС у країнах Східної Європи. Бо найбільше на шлях непримиренности влада штовхає робітників, селян, інтелігенцію, аж до вихователів дитсадків включно. Не бажаючи поділитися з народом створеними і відібраними з того багатствами, ця партійна держава втратить все сама.

Ще чотири-п'ять років політика могла бути мистецтвом можливого. Нині вона стала наукою і практикою необхідного, невідкладного, а саме — порятунку народу. Ми бачимо з радістю, як усе, що є мислячого в суспільстві, здібного, талановитого, працьовитого, енергійного та ініціативного, стає до лав демократичних сил. Справді настав час інтелекту і мужности України. Згуртування сил освіченої, передової робітничої класи, науково-технічної інтелігенції, спеціалістів сільського господарства, культури, освіти, медицини, засобів масової інформації, в кожному місті, районі, області, в Києві значно підвищить ефективність нашої допомоги українському народові здобути суверенність і поліпшити своє існування.

Нам не слід боятися нічого. Ні залякування громадянською військовою. Ні вже відчутних кроків до з'яви звичних, хоч і персонально інших партійно-державних вождів з їх диктаторськими зазіханнями. Ні парламентського крутіства і крочкотворства, ні повернення їх до своєї кривавої антирадянщини 1918 і подальших років, до свого інстинкту розглядати будь-яких опонентів через мушку прицілу або загратовані вікна. Не слід нам також ремствувати ні на повільне зростання національної та соціальної свідомості тих чи інших прошарків українського суспільства, ні на їхню пасивність. Якби

на Україні, як і в інших народів імперії, не виникли могутні демократичні сили, якби вони навіть нині відмовилися від боротьби, старий режим примусив би кожного громадянина дійти до такої межі нелюдського існування себе і своєї сім'ї, за якою починається необхідна самооборона від одурілої держави. Та коли зі стихійним протестом, з природним і необорним людським пориванням до волі і щастя з'єднуються організовані політичні сили, поступ історії стає не таким жорстоким, не таким нещадним, хоч і залишається за всіх умов — невідворотним.

Закінчимо словами наших славних лицарів: "З нами святий Юрій і Пречиста Мати!"

Влада хоче задурити нас брехнею — протиставимо їй знання правди, вчимося самі і вчимо інших.

Влада нав'язує нам розкол — протиставимо їй єдність демократичних сил.

Влада відвертає увагу на другорядне — протиставимо їй розуміння головного.

Влада влаштовує господарський і ідейний хаос — протиставимо їй організованість наших лав.

Влада загрожує нам пекінським варіантом, громадянськи вірно — протиставити їй безстрашність, витримку на празький взірець.

За єдність, знання, організованість, витримку і безстрашність у боротьбі за народну владу.

За життя, добробут і культуру народу.

За багату, незалежну, демократичну Україну.

Слава Рухові, як структурі, яка вічно оновлюється!

Слава Україні!

РУХ І НАРОДОВЛАДДЯ

Сергій Конєв

Шановні делегати і гості високого форуму!

Значення нинішнього конгресу для подальшої долі Української республіки важко переоцінити. Від часу перших зборів сталася величезна кількість подій. Рух перетворився у найбільшу опозиційну організацію, що нараховує сотні тисяч членів. Виснажлива праця багатьох активістів на протязі останнього року за найнесприятливіших умов та незгасаюча віра мільйонів українців у свою щасливу зірку нарешті зрушили тяжку могильну плиту із домовини наших споконвічних прагнень і сподівань. Повертається національна гордість, Україна стала об'єктивним фактом геополітичного процесу. Ситуація змінилася докорінно. Наші збори вже не ті, що рік тому — збори мрійників, багато в чому наївних, переповнених вірою у власні сили та бажання вступити у боротьбу з Володимиром Щербицьким та Валентиною Шевченко. Настав час підвести підсумок романтичному і прекрасному періоду синьо-жовтого ренесансу. Нинішня ситуація в Україні різко ускладнилася і вимагає серйозної і прискіпливої аналізи. Позитивна енергія п'ятидесятимільйонного народу має бути скерована, і не без нашої з вами участі, на створення добробуту та високоякісного життя, на культурне та економічне відродження, на екологічний самопорятунок. Цій високій меті треба підпорядкувати особисті, партійні інтереси, а також організаційний та інтелектуальний потенціал опозиції. Ми маємо переглянути деякі наші стереотипи щодо призначення і місця Руху в загальнополітичному процесі в Україні. Що я маю на увазі?

Об'єктивно, враховуючи ситуацію на заході й сході України, а також власні спостереження, можна дійти висновків про певні границі можливого впливу Народного руху на громадську свідомість у східних та південних областях України. Поява на суспільному обрії Народного руху, як чисто українського феномену, каталізувала зрушення грандіозних економічних та політичних процесів, що мають свою внутрішню логіку і не завжди зсинхронізовані між собою. Це, поперше, зростання національної свідомості і не тільки в західних областях. Процеси на сході мають свої особливості, проте йдуть не менш драматично. Стала об'єктивною реальністю поява російськомовного українського патріотизму серед сотень тисяч зрусифікованих українців і навіть серед представників інших національностей. Другим важливим чинником є факт розкладу виконавчої влади, повне ігнорування її рішень, відсутність повноцінних інститутів громадянського суспільства та нездатність республіканського керівництва створити ефек-

тивну структуру державного управління. Впертість, з якою парламентська більшість бльокує реорганізацію системи місцевого самоврядування, може навіть думки про організований саботаж. Проте, більш вірогідною видається думка, що експансія влади, її квалітет та безпорадність пов'язані із відверто низьким інтелектуальним рівнем уряду республіки на протязі останніх десятиріч, а також нездатністю адекватно оцінити ситуацію в Україні. Але найнебезпечнішим із процесів, що відбуваються, є економічна деградація та некероване нагромадження труднощів. Останніми Указами Нобелівський лавреат Горбачов фактично санкціонував економічне безладдя та широкомасштабні громадянські конфлікти. Злива паперових грошей, що Москва випускає на коначний споживацький ринок, має остаточно доконати імперію СРСР. За час від минулого вересня в Україні пройшли перші альтернативні вибори і, навіть, незважаючи на повальні порушення закону та фальсифікації з боку партійної номенклатури, вдалося значною мірою підірвати необмежену могутність комуністичної бюрократії. У багатьох містах та деяких областях України вирішальну більшість в органах влади отримали прихильники демократичних перетворень. Я свідомо не виділяю окремо місця для Народного руху. Практика вказує, що найбільш реалістично розглядати Рух не як самодостатню систему, а як один із чинників загальнодемократичного процесу в Україні, як організацію, що має певний ареал позитивного впливу, але й таку, що має ареал впливу незначного, а то й навіть негативного, на політичні процеси, що відбуваються. Ось тут і постає нериторичне питання, якщо наслідувати товариша Дрозда: якої ж Україні нам треба?

Читаючи програмні документи будь-якої національно-демократичної організації, дізнаємося, що: *перше*: ми хочемо жити у незалежній державі Україна із новим набором державних інституцій. *Друге*: у цій незалежній державі буде парламентська форма правління із сильною виконавчою та ефективною комунальною владою. Не виключається президентська форма правління. *Третє*: будуть забезпечені всі права людини та нації, що закладені у Загальній Деклярації та інших міжнародних угодах. *Четверте*: у незалежній Україні функціонуватиме ефективна ринкова економіка із твердими карбованцями, власними квотами, ліцензіями, тарифами та потужна система соціального захисту. І, нарешті, українська мова займатиме належне їй місце діючої державної, а шоранку лунатиме гимн "Ще не вмерла Україна" і над кожною державною установою майоритиме синьо-жовтий прапор. На жаль, у певних регіонах рівень національної свідомости або зовсім низький, або навіть негативний, і це є сумна, але об'єктивна реальність, з якою треба рахуватися, проводячи агітацію у східних та південних краях. Коли ж стати на позиції звичайного чоловіка із По-

дніпров'я, в якого генетична пам'ять зберегла весь той терор та злидні, голодомор та війни — од Леніна до Горбачова, дефіцити та свавілля бюрократів, то не дивно, що хід його думок буде трохи іншим, а саме: "Хочу більше заробляти, щоб не жебрачити од зарплати до зарплати. Хочу, нарешті, щоб все з'явилося на полицях крамниць, щоб діти були одягнені та цукерки їли. Хочу мати власний дах над головою, бо все життя на комунізм канючив, а й досі з дітьми та онуками живу в комунальній печері". Ось так.

І такий хід думок є поширеним суспільним явищем, особливо в промислових регіонах. А дядько той — прямиий нащадок козацький, та в нього ще за Леніна діда розстріляли, а батька та матір через табори Воркути протягли. І вже два покоління у сім'ї говорять російською мовою, а української школи вже понад 30 років не існує. Про прапор синьо-жовтий чув від парторга, що нібито хтось під ним застрелив чи то Павліка Морозова, чи то Павліка Корчагіна. І тут не вина його, а трагедія, і треба зважити на це, особливо, ведучи агітацію на сході України. Адже відомо чимало прикладів бездарної, лайливої агітації, під час якої такого дядька можуть вкрити під гарячу руку манкуртом чи яничаром. От і прогнозуйте його реакцію на таке звинувачення.

Ми вже, слава Богу, домовилися, що марксизм-ленінізм — то є шкідлива дурниця. І якщо ми говоритимо, що абсолютної істини немає, а є безліч духовних істин, то зрозуміймо ж і таку просту річ: людина, яка крокує із синьо-жовтим прапором вулицями Львова, викликає у навколишнього оточення ширі симпатії, у Житомирі — нормальну зацікавленість, а у Херсоні, цілком можливо, — настороженість, а то й навіть обурення. І якщо така форма агітації у Львові підтримує здоровий місцевий патріотизм, у Житомирі — пробуджує національну свідомість, то в тому ж таки Херсоні — може мати навіть негативний вплив за умов, якщо цій агітації не передуватиме надхненна роз'яснювальна робота талановитих активістів у робітничому середовищі, за місцем проживання, у засобах інформації. Припиняти роботи по відродженню національної свідомості не слід, але треба докорінно змінити форму агітації у зрусифікованих регіонах. Абож довірити цю справу іншим незалежним організаціям там, де Рухові не вдалося зайняти впливові позиції. Аналізуючи склад депутатського корпусу, можна дійти висновку, що на сході та півдні члени Народного руху мають зовсім невелику кількість мандатів у Радах. Проте, у таких містах як Донецьк, Харків чи Суми обрано багато розумних енергійних людей, що прихильно ставляться до таких речей, як от приватна власність та вільний ринок, і які рішуче відхрестилися від ортодоксальних комуністичних доктрин. У програмах соціальних Рухів, до яких належить чимало таких людей, декларується підтримка щодо радикальних економічних

реформ, створення демократичних державних інститутів, пріоритет загальнолюдських цінностей, надання можливої соціальної допомоги широким верствам населення. Це заслуговує на підтримку, і нам треба шукати шляхів до взаєморозуміння і взаємодії. Навіть незважаючи на те, що, скажімо, у Луганську ставлення до деяких історичних осіб покищо не співпадає з думкою галичан. Але зрушення в позитивному напрямку все ж відбуваються і надалі залежатимуть від нашого поміркованого ентузіазму і вміння аргументовано і послідовно переконувати людей.

Вважаю, що сходу й заходу треба частіше відвідувати одне одного, оскільки це має величезний вплив на свідомість людей. Сьогодні Вячеслав Чорновіл — одна з найпопулярніших політичних фігур серед простих дніпродзержинців, які зустрілися з галичанами під час проведення установчої конференції Асоціації демократичних Рад України. Люди мали можливість дізнатися, що у Львові не тільки "ріжуть та вішають" комуністів, а й вміють добре працювати та співати. Я сподіваюся, цей жарт не буде використано *Правдой України*, як аргумент на користь військового стану у Львові. Сьогодні, як ніколи раніше, всім українцям і неукраїнцям, кому Україна є Батьківщиною, необхідно з'єднати зусилля для побудови вільної демократичної республіки. Це є головна мета, і треба використовувати все, що нас єднає сьогодні, наприклад, спільна болячка — КПРС, яка псує нам життя вже 73 роки, "Союз несвободных республик рушимых", як гарант наших злиднів та безправ'я, "социалистические ценности" — знайти б дурня, кому їх подарувати, а тепер ще додалося "единое экономическое пространство", коли одні працюють, а інші споживають. Хоч і видано це за жарт, але самому не смішно.

Нині у значній кількості місцевих Рад більшість мають демократичні бльоки депутатів, які розуміють і готові проводити у життя ринкові реформи. Проте, міські Ради завбачливо були позбавлені Валентиною Шевченко та її президією основних важелів влади. Так, всі служби життєзабезпечення міст підпорядковані безпосередньо обласним управлінням, котрі очолюють якщо не відверті карні злочинці із партквитками, то, здебільшого, — відставна номенклатура ще із застійних часів. Вони безконтрольно розпоряджаються фондами на ресурси, сировину і, що найстрашніше, — продовольчі товари, й іноді просто бльокують ті міста, де обрано демократичну владу. Друга проблема пов'язана з тим, що Уряд республіки через свою безпринципність і досі дозволяє Кремлю контролювати енергетику України. Це призведе до того, що до перебоїв із харчуванням додасться ще й лютий холод у помешканнях, і люди в буквальному розумінні слова почнуть замерзати, якщо не вжити рішучих заходів. Наближаються страйки нафтовиків Тюмені, спровоковані нестачею продовольства

та металу. В Україні зіпсовано чимало багатого врожаю через нестачу пального. А з боку нашого уряду — мовчанка, а потім прийняття популістичного, але дурного рішення про повну заборону вивозу продовольчої продукції за межі республіки. Зовні воно виглядає добрим, але давайте поміркуємо, яке буде кращим: приймати в свинячий голос таке рішення, абож своєчасно зустрітися і домовитися з урядом суверенної Росії про продаж частини сільсько-господарської продукції, що все одно псується через нестачу пального, і купівлю на ці кошти вкрай необхідної нам бензини та лісу. Я вважаю цей факт злочинним шкідництвом, яке потім прикрили не менш шкідливою постановою за принципом — нехай нам погано буде, аби сусіду було ще гірше!

Не можна залишати поза увагою цей факт, бо якщо почнеться економічна війна на порозі лютої зими, мерзнути та пухнути із голоду почнуть не Масоли, Гуренки та Рижкови, а прості невинні люди в Україні та Росії. Це цілком прорахована гра злочинної комуністичної верхівки як на рівні Москви, так і Києва, і треба викрити всіх негідників, причетних до цього.

Розрахунок простий: роздратований натовп, підбурений провокаторами із райкомів, має роздерти демократію і запросити твердої руки, аби все з'явилося як у застійні часи, мовляв, все це з вини отих рухівців та всіляких неформалів. Недарма Валентина Семенівна перед своєю лебединою піснею вивела міліцію із підпорядкування місцевим Радам. У містах зростає кількість спровокованих заворушень, під час яких роздратовані дефіцитами та чергами покупці б'ють дороги, захоплюють універмаги, а міліція часто робить вигляд, що це їй не торкається. Обережна аналіза подій дає підстави думати, що нинішній штат працівників УВС, прокуратури, суддів у величезному відсотку має широкі позаслужбові контакти із структурами, які народ називає мафією. Чому я так детально зупинився на проблемах комунальної влади? Справа в тім, що формування державности не такий простий процес, як то декому уявляється. Це не тільки формування національної свідомости та відродження історичної пам'яті. Не менш важливою є побудова ефективних політичних інститутів, і лев'яча частка роботи полягає у формуванні нової системи комунальної влади та кропіткому вихованні високоосвічених управлінців, що поступово замінять фахівців старої генерації. Різноманітні заходи, спрямовані на підвищення національної свідомости не повинні давати підстав для безплідної евфорії і затуляти собою копійку та невдячну роботу по утворенню дієздатних органів місцевого самоврядування. Вивішення синьо-жовтого прапора це, безумовно, визначна подія, проте це ще не є державність і суверенітет, а лише крок у цьому напрямку. Не викликає сумніву й заперечень, що у незалежній Україні державним прапором має бути синьо-

жовтий, а гербом — Тризуб. Перекоаний також, що із усіх атрибутів державности проблема символіки вирішиться найшвидше. Але якщо на цьому зупинитися і найближчим часом не забезпечити людям крашу якість життя — це буде марна праця, бо, втративши довіру народу, її занадто важко повертати. Саме з цією метою і створювалася Асоціація демократичних Рад країни, яка поєднала Львів, Донецьк, Тернопіль, Дніпродзержинськ, Івано-Франківськ, Суми, Харків, Рівне, Луцьк, Київ, Кременчук, Житомир, багато невеликих міст, районів, де перемогли демократичні сили. Щире бажання подолати економічні, соціальні, екологічні та національні труднощі дозволило нам знайти спільну мову і вирішувати проблеми за столом переговорів, незважаючи на чисельні ідеологічні розбіжності. Це — шлях довіри і взаєморозуміння, і тільки так можна дійти згоди і подолати головного ворога прогресу — тоталітарну систему. Асоціація продемонструвала, що може виявити і рішучу політичну волю, що засвідчили жовтневі події біля Верховної Ради, і схвалений координаційною Радою Асоціації донецький проєкт закону про місцеве самоврядування, який сьогодні розглядається комісією Верховної Ради України. Засновано фонд економічного розвитку України, власний друкований орган, інформаційний банк у Донецьку. Готується 8 грудня нарада голів виконкомів з питань економічного співробітництва та переходу до ринкових відносин. Дійшли згоди із головою Верховної Ради України про необхідність проведення робочої наради мерів обласних центрів України та Росії з питань забезпечення пальним, лісом, продовольчими товарами. І таку зустріч ми підготуємо на рівні представників влади двох суверенних республік, але не під диктовку Союзу. Великі можливості щодо співпраці зі світовим бізнесом та у галузі культурних зв'язків. Головна мета створення Асоціації — реалізація Деклярації про державний суверенітет України та захист її від зазіхань союзних та місцевих комуністичних фараонів. Не в усіх Радах, що увійшли до Асоціації, Рух займає впливову позицію, і трагедії в цьому не бачу, головне, що наші спільні дії спрямовані на побудову вільної демократичної України.

Шановна громадо!

Тепер стосовно діяльності Руху. Логіка подій зобов'язує нас чітко визначитися в подальших подіях, а саме: *усунення Компартії від влади на всіх рівнях і курс на вільні багатопартійні вибори та прямі вибори президента України.*

Як засвідчили останні події, ніякі альянси та коаліції з ватажками злочинної організації ні до чого доброго не приведуть і є неприйнятними для нас ані тепер, ані в майбутньому. Ми, звичайно, змушені йти на певний компроміс, коли справа торкається упередження провокаційних дій комуністичної верхівки, що постійно підштовхує суспільство до Сумгаїту чи Тбілісі. Почуття

глибокої відповідальності й надалі зобов'язуватиме нас зберігати виваженість і витримку та діяти виключно конституційними заходами аж до тієї межі, поки комуністична реакція не поверне зброю проти власного народу, що є цілком вірогідним.

Відразу ж хотілося б застерегти від фетишізації ідеї голосування за *чисто* партійними списками. Треба бути реалістами. Становлення нових партій тільки починається. Проте, аби ці партії стали позитивним чинником громадської свідомості, потрібен тривалий час. Необхідно також врахувати, що у значних прошарків загалу слово "партія" викликає сьогодні якщо не відверту огиду, то принаймні насторожену байдужість. В той же час маніфестовані Рухом пріоритети національного відродження у нинішній політичній ситуації ще не можуть бути *універсальним* інтегруючим чинником у передвибірчій боротьбі з КПУ, якщо дивитися не тільки на Західню Україну, а й на Схід.

Ніхто не пропонує зректися цього кардинального напрямку діяльності, але за існуючих умов *загальнодемократичні ідеї* Руху більш зрозумілі і мають більшу підтримку на сході й півдні України, де останнім часом підсилюлися антикомуністичні настрої у робітничому середовищі. Без широкої підтримки Придніпров'я та Донбасу на нас знову чекатиме поразка, а льокальна перемога в Галичині — мала втіха на тлі перекреслених сподівань про вільну демократичну Україну. Із всього комплексу національних проблем найбільш зрозумілою для населення є ідея економічної незалежності від Кремля та думка, що Україна має сама себе годувати та жити в придатному для існування навколишньому середовищі. Саму ж ідею національного відродження не можна спрямувати до примітиву, свідком якого інколи доводиться бути: мовляв, тільки вивісимо прапори, повідкриваємо національні школи та проголосимо вихід із СРСР — відразу ж всі проблеми зникнуть. Народ має чітко усвідомлювати, що шлях до незалежності не встелено трояндами, але іншого вибору у нас немає. Тільки за таких умов можна розраховувати на його тверду підтримку, і ні в якому разі не вдаватися до профанації.

За ідеєю національного відродження стоїть виснажлива і тривала душевна праця мільйонів людей, котрі через самопізнання та самозаглиблення віднайдуть своє місце як рівноправної нації у загальносвітовому процесі.

Тепер стосовно конкретних практичних дій.

Єдиним реалістичним заходом вважаю створення республіканського політичного блоку "Демократична Україна" для участі в багатопартійних виборах за одним списком — альтернативним КПУ, фундаторами такого блоку могли б виступити, окрім Руху, об'єднані страйкові комітети, студентські спілки, комітети солдатських матерів, спілка "Чорнобиль", "Зелений світ", Това-

риство української мови, "Меморіал", прогресивні робітничі рухи, молодіжні та жіночі некомуністичні організації тощо.

Далі слід розробити тимчасовий статут бльоку та коротку, без зайвої деталізації програму з чіткою орієнтацією на створення некомуністичного уряду національної згоди. Це дасть можливість широкого тактичного маневру залежно від особливостей того чи іншого регіону, а також дозволить уникнути боротьби кількох демократів за один мандат.

Для злагодженої передвиборної боротьби необхідно створити Головний координаційний комітет бльоку "Демократична Україна" із представників організацій-фундаторів на паритетних засадах. Комітет має поєднати найбільш вагомні політичні сили опозиції. Географію представництва обмежувати не слід, це ми тільки себе обдуримо, бо від їх авторитету залежатиме підтримка кандидатів бльоку.

Третє. Головний координаційний комітет із кандидатур, запропонованих різноманітними опозиційними організаціями таємним голосуванням обере голову бльоку, котрий і стане єдиним кандидатом на пост президента республіки від опозиції. Таке рішення має бути обов'язковим для всіх членів бльоку, і якщо хтось із політичних діячів або організація відмовляться підпорядкуватися рішенню повноважного комітету і висунуть ще одну кандидатуру — вони мають бути виключені зі списків "Демократичної України", незважаючи на будь-які заслуги у минулому. Бо буде шкода, якщо через непомірну амбіційність та неадекватну самооцінку лідерів численних партій та рухів голоси виборців розпорозяться між десятками або сотнями президентиків, і знову головою держави буде обрано комуніста-краснобая. Звичайно, декому прийдеться поховати свої месіянські фантазії, але іншого виходу в нас немає. Проект відповідної Ухвали з питання створення бльоку "Демократична Україна" я передаю до секретаріату і пропоную його схвалити.

Окремим рядком хочу висловити шире подяку землякам-українцям із-за кордону, які докладають чималих зусиль і душею, і до-свідом, і доляром в ім'я побудови незалежної України.

На закінчення свого виступу хочу привернути вашу втомлену увагу до питання світової ваги. Ми маємо домогтися надання українського громадянства всім українцям, що опинилися за межами своєї історичної Батьківщини. Це рішуча вимога нашого національного сумління, і я вірю в спільну перемогу!

Слава нашій єдності в незалежній демократичній Україні!
Щиро дякую за ваше терпіння!

Київ, жовтень 1990 рік

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Сергій Головатий

Високі Всеукраїнські збори Руху!
Шановні Пані і Панове!

214 років тому історія царювання короля Великобританії примусила представників Сполучених Штатів Америки проголосити свободу і незалежність своєї країни, покласти край будь-якій залежності від британської корони і тим самим вибороти права незалежної держави.

Здавалося б, що Україна та її народ відстали від народу Американських Штатів на цілих 214 років у здобутті своїх невід'ємних прав. Попри всю прикрість такого стану, незаперечність факту очевидна. Так, Україна не є незалежною державою.

Проте український народ не є відсталим у своїх домаганнях за природні права: ще задовго до проголошення американської Деклярації незалежності, виходячи з традицій Київської української державности, вивів права України на самовизначення і незалежне державне існування гетьман Пилип Орлик, проголосивши в своїй Конституції: "Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування".

Українська політична незалежницька думка, започаткування республіканських форм правління у державному устрої Гетьманської України ще задовго до хвилі буржуазно-демократичних революцій в Європі засвідчують лише одне: український народ упродовж багатьох століть на відміну від інших народів світу не може здобути й утвердити свою незалежність. Усі спроби закріпити її в державно-організованих формах чи то Української Народної Республіки чи Західньо-Української Народної Республіки, чи Карпатської України мають трагічний кінець. Тому маємо більш як 70-літню історію *радянської* української державности.

* Тоді як Європа і Північна Америка через інститути буржуазної демократії впродовж XVIII-XX століть рухалися у напрямку правової держави, Росія з 1917 р. була відкинута більшовиками в бік правового нігілізму. Більшовицьке партійно-державне утворення, яке назвало себе "Державою диктатури пролетаріату", нав'язавши Україні свій тип державности в наслідок агресії з боку більшовицької Росії, визнало право зайвим, непотрібним. "Держава, — зазначив Ленін, — потрібна не для свободи, а для *придушення ... противників пролетаріату*". За Ленінінм, революційна ідея диктатури пролетаріату є *влада, непов'язана ніякими законами*.

Диктатура пролетаріату — це гранично авторитарна організа-

ція суспільного життя, за якої в центрі влади перебуває одна партія: спочатку РКП(б), потім ВКП(б), тепер КПРС, — у своїх правах і повноваженнях "непов'язана ніякими законами" і нічим необмежена. Отже, історія *радянської* української державности — це період розвитку авторитарного режиму за моделлю від "диктатури пролетаріату" до "диктатури КПРС".

* Прагнучи покласти край абсолютизму (індивідуальному — в особі партійних вождів, чи корпоративному — в особі КПРС), Народний рух України поставив за мету збудувати в Україні правову державу.

Правовою державою можна назвати лише ту, яка пов'язує себе правом. Ідея панування закону в житті народу, суспільства і держави має давні витoki: вона виникла як протизвага самовладдю та сваволі. Ще Платон писав: "Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під чияюсь владою. Там же, де закон владарює над правителями, а вони є його рабами, я вбачаю спасіння держави".

Оскільки радянська держава виникла як засіб диктатури робітничої класи, а диктатура класи, як властивість держави означала за Ленініним: "нічим необмежену, ніякими законами, ніякими зовсім правилами не потіснену владу, що спирається безпосередньо на насильство", не важко дійти висновку, що у *радянської форми української державности не має майбутнього. Майбутнє України — це незалежна демократична республіка.*

Виходячи з того, що основу правової держави складає суверенітет народу, треба визнати, що суверенною формою публічної влади в Україні має бути тільки національна держава. Ніяка інша влада не може ставити себе на один шабель з державною, а тим більше — над державою. За час радянської форми української державности вища влада була зосереджена в апараті КПРС. В наслідок цього державна влада в Українській РСР не володіла найважливішою суверенною властивістю — верховенством, що позбавляло її суверенности як у внутрішньому пляні, так і у зовнішньому.

Внутрішнього суверенітету Українська РСР була позбавлена в наслідок узурпації влади в СРСР з боку КПРС. СРСР в юридичному сенсі є "напівдержавою", яка не здатна стати правовою державою в наслідок прямої залежності структури і функціонування від волі КПРС. В такому разі Українська РСР, складова частина унітарного за суттю СРСР, може бути поцінована як "чвертьдержава" із шансами стати правовою у кілька разів нижчими, ніж у самого СРСР. Зовнішній суверенітет Української РСР істотно теж обмежено: зовнішньополітична діяльність зосереджена переважно в Центрі.

З огляду на тісний взаємозв'язок внутрішнього верховенства державної влади з її зовнішньою незалежністю, перехід до дійсно

суверенного стану української держави, а отже, і до правової держави, *можливий тільки за умови усунення КПРС від державної влади в Українській РСР.*

Усунення КПРС від влади в Україні — *conditio sine qua non* демократичної України. Тому надалі це має стати одним із засадничих напрямків діяльності Руху.

Усунення КПРС від влади в Україні має здійснитися мирним парламентським шляхом. Засіб досягнення цієї мети вбачається в нових виборах до Верховної Ради, здійснених на засадах багатопартійності. Перспективу в цьому напрямку відкрила солідарність українського студентського руху.

Усунення КПРС від влади в Україні не означає заперечення діяльності Комуністичної партії чи унеможливлення комуністам на рівних засадах з членами інших партій змагатися за місця в парламенті та інших виборних органах влади. Усі громадяни України, які на сьогодні є членами КПРС, мають усвідомити, що, перебуваючи в лавах організації, яка за своїм походженням, своєю природою і самим своїм існуванням *заперечує державний суверенітет України*, бо є структурою надреспубліканською, централізаторською і владно-узурпаційною, вони — такі члени КПРС — свідомо, напівсвідомо чи несвідомо, але однозначно гальмують процес суверенізації України, процес набуття нею статусу демократичної незалежної держави.

Усунення КПРС від влади в Україні — це надання можливости тим громадянам-патріотам рідної землі, які сповідують комуністичну ідеологію, на добровільних засадах об'єднатися у незалежну партію комуністів України і в рівних правових умовах з іншими партіями республіки брати участь у побудові нової багатопартійної України. Проте неодмінною умовою створення незалежної партії комуністів України має бути заборона діяльності КПРС на терені України і націоналізація її майна. Треба, щоб комуністи республіки почали з майнового нуля, як і інші демократичні партії.

Усунення КПРС від влади в Україні нездійсненне без нової ролі і нової якості Народного Руху України, другої за своїм впливом політичної сили в сучасній Україні.

Від Других Українських зборів Народний рух України має переbrати на себе роль опозиційної до КПРС структури, яка ставить за мету побудову демократичної і незалежної держави, яка гарантуватиме свободу політичної і економічної діяльності у конституційних межах.

А нова якість Народного руху України, як опозиційної до КПРС структури, вимагає сьогодні об'єднання усіх патріотичних і демократичних сил республіки під одним дахом задля досягнення спільної мети.

Народившись минулого року, як організація, що будувалася на

індивідуальному членстві, створивши організаційну основу для становлення і розвитку багатопартійної системи в Україні, Народний рух нині має сприятливі умови для свого переростання в масово-громадську політичну організацію, в яку на добровільних засадах можуть об'єднатися, крім окремих громадян, ще й політичні партії та громадські організації, інші рухи (молодіжний, студентський, жіночий, робітничий), культурно-просвітницькі об'єднання, національно-культурні товариства, страйкові чи робітничі комітети тощо. Створення саме такого коаліційного за змістом Народного руху України значною мірою пришвидшило б досягнення головної мети — побудову демократичної незалежної України.

Поступ українського народу до своєї суверенної правової держави має завершитися конституційним оформленням незалежної багатопартійної Української Республіки, в якій український народ із носія суверенітету переросте на його володаря, а українська правова держава посяде серед держав світу чільне і рівне становище, бо *на це українському народові дають право закони природи і закони Бога.*

25 жовтня 1990

ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОГРАМИ РУХУ

Віталій Дончик

Передчуваючи (та й, зрештою, знаючи, чуючи від декого з членів Руху), що наша стара програма сприймається із сильною дозою скепсису, хочу закликати вас: дивімося з оптимізмом не тільки вперед, а й у своє минуле. Шануймо, а не лише ганьмо (цього наїлися) власну українську історію, зокрема й історію руху, хай ще й таку коротку.

То ж таки не біда, а щастя наше, що за цей нетривалий час так стрімко розвинулися події, так швидко політизувалися люди, ковнувши перший подих свободи, і що слідом (зрозуміло, повільніше) стала підноситися й національна свідомість, з народонаселення став поставати народ. Український народ. І разом Рух, він був у цьому процесі народного пробудження попереду, він виступив його осердям, каталізатором. Але бути над часом і над народом він, звичайно, не міг.

Тут пан Левко Лук'яненко сказав про роль республіканської партії, її безумовну заслугу в радикалізації Руху, алеж власне Рух, широкі демократичні сили України мали народитися, пройти крізь ці муки самонародження, і чудово, що це відбулося природно, орга-

нічно, дитя не семимісячне, не штучно вигодуване, народжене без втручань і патології (незважаючи на Чорнобиль — екологічний і духовний). Від прийнятої на зборах Спілки письменників України та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка взимку 1989 р. Програми до Програми, ухваленої могутнім Установчим з'їздом Руху у вересні 1989 р. і укладеної його фахівцями, мозковим центром — логічний, історично обумовлений шлях. Наш Рух справді, а не за назвою, був спочатку Рухом *за перебудову*, на Установчому з'їзді ми констатували, що він природно переріс у Рух *за національне відродження*, нині називаємо Рухом *за державну незалежність України*. І не потрібно жодних вольових натисків, пікетувань і вигуків "Ганьба!", щоб зняти "за перебудову", слово саме вже вилетіло. І Рух виріс, ставши справді народним, перебудова швидко вичерпала себе.

У доповіді редакційної комісії на Установчому з'їзді Руху по-іменю називалися всі члени комісії, які працювали над документами з'їзду, та всі, хто їй допомагав; нині можна назвати авторів розділів, тим більше, що майже всі вони працювали і ось тепер, над змінами й доповненнями. Два розділи "Принципи, цілі, напрямки і способи діяльності" та "Суспільство і держава" належать, як і великий загальний внесок, Сергієві Головатому, "Права людини. Права народу" — В. Лінчевському, "Економіка" й "Соціальна справедливість" — докторові В. Сікорі під редакцією В. Черняка й П. Кислого ("Соціальна справедливість"), нинішня редакція — О. Савченкові, "Екологія" — автори Дм. Гродзінський і М. Бідзіля, теперішня редакція М. Голубця, "Національне питання" — І. Засць, Л. Шульман, "Етика" — Л. Скорик, "Релігія" — Є. Сверстюк, "Охорона здоров'я і спорт" — Л. Пиріг і В. Чмир. Серед авторів — І. Дзюба, П. Осадчук, чимало рухівців, крайових організацій ще до наших Всеукраїнських зборів подали нам свої зауваження.

Коли підходити суто зовнішньо (з точки зору, наприклад, друкарок), то програма, яку ми роздали вам, можна сказати, зазнала багато змін, зокрема, скорочень, редакторських правок. Істотних же змін мало — ще одного свідчення того, що Рух розробив і урочисто ухвалив рік тому аж ніяк не скороспілий і поверховий документ.

Рішуче скорочено все, що стосувалося КПРС, XXVII з'їзду тощо. Ці місця і тоді вже були штучними в програмі, вставлялися вони через силу, але Бог бачить — Рух чи, точніше, частина нашого Руху ще вірила на той час у здорові сили КПРС. Та й багато хто з нас сам був тоді в цій партії, сподівалися, наївно, звичайно, що в ім'я блага свого народу можна якось порозумітися... Тепер же, перераховуючи у вступі всі злочини, скоєні проти нашого народу, і голодомор, винищення інтелігенції, депортації, плюндрування національних святинь, розправа над мовою — зазначаємо: "Такі далеко не всі злочини розбудованого під керівництвом КПРС тоталітарного ре-

жиму проти українського народу". І робимо це не в наслідок якоїсь вродженої антикомуністичної агресії, чи що, ми просто називаємо речі своїми іменами. Бо ми переконані (цитую), що "запобігти загальнонаціональній катастрофі без змін політичної системи, усунення монополії комуністичної партії і утвердження політичного, економічного плюралізму...", багатопартійности.

Можна посилити й поглибити цю думку, зокрема, в подальших конкретних розділах, можна (і, очевидно, слід) сказати про неприпустимість унітарного, так званого всесоюзного, характеру КПРС, коли ідеться про незалежні суверенні держави, всевліпливий, скрізь насаджуваний, поліційний характер. Комісія уважно вивчить усі пропозиції, які надійдуть щодо цього. В принципі ж ми за збереження конструктивного, позитивного патосу документів Руху (а він, хоч як нас звинувачували в протилежному борзописці партійного самодержавства) був і є наявний в наших програмових засадах.

Так, ми цілковито засуджуємо практику, злочинну імперську діяльність КПРС, ми не приймаємо збанкрутілої комуністичної ідеології. Ми розуміємо наполягання багатьох "заборонити", "розпустити" і різкіші непрограмні положення. Щоправда, не хотілося б при цьому сприяти ореолу мучениці, яким КПРС вже тепер хоче оточити себе в очах сердобольних малоосвічених громадян. Залишаючись дедалі більше партапаратною, вона неухильно йде до саморозпаду, а запорукою цьому, підмогою тут — конструктивна, плідна, видна людям на користь народу робота Руху, Народної Ради, послідовне утвердження багатопартійности.

Ще одне місце, раніше штучно внесене в програму, і змінене нині. Про союзний договір. Штучне тому, що і тоді весь текст проти. Ми всі прагнули і жадали державної незалежності України. І усвідомлювали — не всі, але більшість — що з допомогою союзного договору (кого з ким? — республіки-держави з ким?) незалежності не досягти, а можна потрапити тільки в нову кабалу. Звичайно, згадка про цей договір скорочується нами (і я особисто робив це з почуттям глибокого сорому як голова, що уступив цій полохливій правці). І цілком можливо, що десь у цьому розділі після ваших пропозицій автори посилять наше розуміння — неприйняття імперської, великодержавницької, колоніялістської, всіякої месіянської, гнобительської, паразитуючої політики, ідеології і психології, які здавна не просто супроводжують нас, які забрали в нашого народу стільки жертв, які виснажили настільки нашу націю (та й не тільки нашу) і прирекли її животіння, відібравши право на вільне, щасливе існування в "народів вільнім колі".

Серед цілого ряду виправлень є приємні. Приємні тому, що записане тою чи іншою мірою виконано, і тому, що Рух, Товариство української мови, "Зелений світ" до цього доклали чимало своїх зусиль — маю на увазі всі ті місця, де йшлося про державність україн-

ської мови, де вже посилаємося на Деклярацію про суверенітет України, чи рахуємося з положенням закону про економічну самостійність. Розділи "Економіка" й "Екологія" зазнали найбільших змін (і видно по всьому, чимало ще буде пропозицій від вас), але це не тому, що тут багато зроблено й досягнуто, швидше навпаки, але разом з тим в цих сферах наполегливо працюють наші фахівці, шукають, приходять до якихось нових варіантів і формулювань.

Взагалі, скажу вам, що уважне, позиція за позицією, читання програми виразно показує: ні, не лише мітингує Рух, на його рахунок багато добрих справ (і завдяки тим же мітингам так само), велика пророблена робота на благо національного відродження. Досить згадати лишень ту діяльність Руху, яка в програмі означена кількома рядками про зв'язки з діаспорою, використання культурних надбань зарубіжних українців тощо.

Порадівши зауважимо, про те, що й тут є на що звернути увагу (щоб щось робилося більше). На таке положення, наприклад: Рух "вважає за доцільне використання капіталів, знань та господарливості українців діаспори та інших зарубіжних громадян з метою подолання кризи української економіки". І ще більшою мірою слід нагадати й те місце в програмі, де мовиться про забезпечення духовних потреб, національно-культурну автономію українців, які проживають за межами республіки — на Кубані, в Ставропіллі і на Дону, в Молдові, в Сибірі, Казахстані, на Далекому Сході, в Москві, Ленінграді та інших містах і регіонах (Берестейщині, приміром). На закінчення таке. Під впливом "реалій життя", за умов багатопартійности, Рух стає об'єднанням демократичних, політичних сил і партій. Не б'юком, бо залишається одночасно і організацією індивідуальних членів. В його рамках діятимуть ті партії й товариства, які поділяють програму й Статут Руху, та вони мають свої програми й статутути — конкретні, цілеспрямовані. Очевидно, що в цих умовах наступна, після цієї, програма Руху, матиме якийсь інший, стислий, суто засадничий вигляд.

Програма єдності. Всіх демократичних народних партій, товариств, асоціацій. Слово "єдність" вже так часто лунало, не заговорити б його, не здевалювати. Бо чого сьогодні справді найбільше бракує нашій рідній Україні (дуже точно й критично тут сказав В. Яворівський) — це єдності, згуртованості, без чвар і сварок, без розколів, без всіяких дорікань — сконсолідованості, злютованості всіх партій, груп, верств, меншостей, конфесій — у виборюванні омріяної державної незалежності.

Наша Україна заслуговує цю єдність.
Слава їй!

МЕДИЦИНА В УКРАЇНІ І ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Любомир Пиріг

Сходили і зникали народи з історичної арени по-різному. Національна байдужість, зневага до своїх коренів та історії, самоїдство — велика загроза існуванню української нації. Та не можна легковажити небезпеки фізичного виродження, віддзеркаленням чого є демографічні показники, статистика захворюваності, її структура.

Згідно з офіційними статистичними даними, за останні десять років серед населення України в 5,3 раза збільшилася частота гіпертоній, більше, ніж у 4 рази — стенокардії, майже в 2 рази — інфаркту міокарда, в 1.8 раза — виразкової хвороби, що можна вважати наслідком соціального напруження, невлаштованості побуту, низької санітарної культури. Збільшення в 1,6 раза бронхіальної астми можна пояснити забрудненням навколишнього середовища, нездоровими умовами життя та праці. Частота цукрового діабету збільшилася на 42 відсотки — наслідок незбалансованого харчування і знову ж — напруженого життя, низького рівня санітарної культури. Розповсюдженість онкозахворювань за останні десять років збільшилася на 15 відсотків. Справедливість вимагає вказати, що розповсюдженість туберкульозу, ревматичних захворювань за цей період зменшилися.

У 1988 р. на тілі України відкрилася глибока рана, завдана Чорнобильською катастрофою, яка вимагає мобілізації поряд з соціальними, духовними силами величезних зусиль медицини. Адже в кожній ділянці досліджень, проведених науково-дослідними установами на контингентах більше чи менше уражених людей виявлено відхилення: в імунному статусі, з боку серцево-судинної, дихальної, нервової систем, шитовидної залози, крові, шкіри, органів травлення, репродуктивного апарату чоловіків, ендокринних залоз жінок, генетичного апарату, ускладнення перебігу вагітності та пологів, інфекційних захворювань. При теперішньому матеріально-технічному забезпеченні медична наука України неспроможна власними силами вивчити весь комплекс патологічних станів жертв Чорнобиля та обґрунтувати і запропонувати їх корекцію. Ми не маємо повного уявлення про медичні наслідки Чорнобильської катастрофи, оскільки основний масив інформації осів у сейфах, в тому числі Третього управління Міністерства охорони здоров'я РСРС.

Вимагає впорядкування справа масового оздоровлення дітей. Складається враження, що до цієї почесної справи домішуються нездорові амбіції, в тому числі політичні.

На нас насувається чи не найнебезпечніша епідемія за всю історію людства — СНІД. Розвинуті країни зустрічають її організовано, у всеозброєнні, відповідно до найвищих досягнень науки і медичної практики. В Україні покищо 53 вірусносії, але до кінця сторіччя передбачається десятки тисяч хворих. Покищо ми не готові подати їм ні медичну, ні соціальну допомогу.

За останні десятиріччя виникла ще одна система своєрідного геноциду, спрямована проти осіб молодого віку чоловічої статі. Маю на увазі службу в армії. Фізична і морально-психологічна травматизація, якою вона нерідко супроводжається, завдаючи шкоди здоров'ю військовослужбовців, не може не відбитися і на потомстві цих молодих людей. Отже тільки військова служба на Україні може вирішити це питання.

Демографічні показники свідчать про зменшення народжуваності (1980 р. — 14,8, 1989 р. — 13,4 на одну тисячу населення), яка є найнижчою в Радянському Союзі, збільшення смертності (відповідно — 11,4 і 11,6). Турбує збільшення смертності від онкозахворювань, що зв'язане як із збільшенням розповсюдженості їх, так і з пізнім виявленням.

Якщо розглянути демографічні показники за більший часовий період (наприклад, 25 років), то можна відмітити постаріння населення України (зменшення відносного відсотка дітей майже на 5 відсотків і збільшення майже на 3 відсотки числа осіб старших 70 років). За останні 20 років значно (більше 20 відсотків) збільшилася смертність осіб працездатного віку, особливо чоловіків (понад 30 відсотків), жінок (близько 3 відсотки).

Генетики вважають надзвичайно небезпечним показником збільшення різниці в тривалості життя чоловіків і жінок, яка в Україні в середині 60-их років становила всього 3,7 року, що розцінювалося як один з кращих показників стану геному у світі. Уже через покоління, в середині 80-их років, ця різниця стала рівною 9,6 року, найвищою серед розвинутих країн і однією з найгірших у світі.

Усі лихоліття, пережиті українським народом за останні 90 років — дві світові війни, голодомори, репресії, спрямовані головним чином проти осіб-носіїв генетично запрограмованої суспільної активності, Чорнобиль, хемічне забруднення середовища — все це не може не відбитися на генофонді української нації. На жаль, вичерпних даних з цієї проблеми не маємо.

Минулого року зафіксовано найменшу дитячу смертність для України — 14,8 на 1000 новонароджених (для порівняння: в Латвії — 10,9, в Туркменії — 54,2), що, на жаль, більше, ніж у два рази перевищує цей показник в розвинених країнах. Зменшуються темпи приросту населення. Особливо катастрофічне становище в сільській місцевості: якщо за останні 30 років кількість міського населення збільшилася приблизно на 60-70 відсотків, то сільське населення

зменшилося більше як на 20 відсотків (головним чином за рахунок окремих областей Східної України).

Я далекий від цього, щоб проголошувати сьогодні примат фізичного відродження нації над духовним, далекий від проповідування другорядности громадянських і національних свобод, тому що, мовляв, скоро нікому буде з них користати. Свободи потрібні нам, щоб бути господарями на своїй землі, своїх багатств, щоб будувати своє життя з максимальною користю для свого народу. Аджеж відомо, що стан здоров'я, довголіття на 40-50 відсотків залежить від способу життя, добробуту, від економічного стану держави. Та й не лише це. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, "Здоров'я — це стан повного фізичного, *духовного і соціального* благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад" (підкреслення наше).

А де ж у нас соціальне, де духовне благополуччя? Не будьмо ідеалістами — тяжко досягнути "повного ...духовного і соціального благополуччя" для всіх при якій би то не було суспільно-історичній формації, у якій би то не було державі. Але до чого докотилися ми, не вимагає деталізації... Отже громадянські свободи є невід'ємною частиною поняття "здоров'я" в його медичному визначенні.

На цьому я хотів би наголосити запеклим противникам політизації медиків. Медицина, охорона здоров'я — це сьогодні настільки соціально залежні галузі науки і буття, що відповідного рівня їх неможливо собі уявити в ізоляції від соціально-економічної сфери як похідної політичної системи. І в цей час медики може найбільше з усіх прошарків нашої інтелігенції були заражені соціально-політичним і національним нігілізмом. Аж дивно було, чому представники інтелігенції, які поруч з вчительством найтісніше зв'язані з повсякденним життям народу, знають всі біди населення, так довго перебували в стані соціальної сплячки, не подавали свого голосу на захист умов життя народу, на захист чистоти повітря, вод, ґрунтів та й, зрештою, на свій захист, як членів однієї з матеріально найзлиденніших корпорацій. Надзвичайно низький рівень технічного і медикаментозного забезпечення, неорганізованість повсякденної роботи медика, професійні та побутові клопоти призвели до його деморалізації, втрати самоповаги. З втратою самоусвідомлення своєї професійної і загальногромадянської значимости лікар втрапив і національну гідність, перестав відчувати себе членом нації. Лікар звертається до пацієнта мовою, чужою для обидвох сторін спілкування. Українська мова вилучена з наукової та навчальної медичної літератури. Тільки з 1991 р. намічається збільшення видань українською мовою у видавництві "Здоров'я" (і то в розділі наукової літератури — ні одного), видавництво "Вища школа" вперше за історію свого існування обіцяє видання українською мовою з медицини.

У вищих медичних навчальних закладах відсутній курс історії української медицини, відсутні посібники з цього предмета.

Сучасна професійна медицина втратила зв'язок із своїм коренем — народною медициною. Її забуто, зневажено.

Українські медики позбавлені друкованої трибуни, яка служила б для обговорення професійних, громадських справ, яку можна б було використати для самозахисту.

Будемо сподіватися, що недавно створене Всеукраїнське лікарське товариство сприятиме поживленню громадсько-професійного життя в середовищі медиків.

Основні постулати радянської системи охорони здоров'я, проголошені на початку 20-их років, які, можливо, виправдовували себе на той час, протягом останніх десятиріч так же знецінилися, як усі державно-партійні гасла.

Загальна доступність медичної допомоги. Так, але яка ефективність цієї доступності, якщо на охорону здоров'я виділяється 2,4 відсотка національного доходу при необхідних 8-10 відсотків, при забезпеченні медичної служби медикаментами на 40 відсотків, при відставанні, порівняно із Заходом, в операціях на серці, судинах, суглобах в 10 разів, в протезуванні зубів — у 5 разів (натомість абортів у нас в 10 разів більше). Загальнодоступними є лікарі, виховані на злиденних педагогічно-клінічних базах, при витратах на їх освіту коштів у 10 разів менших, ніж в розвинених країнах, нерідко ласих до "лівих" заробітків, бо хіба можна вижити, утримувати родину на "нормальну" лікарську зарплату. Ось тому й добиваються хворі правими й неправими шляхами до "недоступних" центрів медичної допомоги.

Безкоштовність. Поперше, як усі знають, безкоштовність ця дуже умовна. Подруге, як радо ми заплатили б за своє здоров'я, за порятунок від смерті, але нема за що платити.

Принцип демократизму в системі охорони здоров'я. Хіба можна говорити про реалізацію цього принципу при наявності відомчих служб, в яких вище технічне і медикаментозне забезпечення, пристойні побутові умови, харчування, менше навантаження на медпрацівників, вища їх зарплата?

Органічний зв'язок науки з практикою. Поперше, величина асигнувань на медичну науку не могла забезпечити їй належного для європейської країни рівня. За останні 10 років сума коштів завмерла на рівні 21-22 мільйонів карбованців на рік, що в 1985 р. становило 8,9 відсотка від усіх асигнувань на науку, а в 1989 р. — 6,9 відсотка (для порівняння: в колишніх так званих соціалістичних країнах ця доля становила 20-25 відсотків). Питома вага бюджетних асигнувань на наукові дослідження в галузі медицини від загального обсягу засобів, що виділялися на охорону здоров'я в 1989 р., становила всього 0,48 відсотка. Потреба в науковій апаратурі, в реак-

тивах задовольняється на 20-25 відсотків, щодо найсучасніших, високої точности, особливо імпортних апаратів і пристроїв — на 5-10 відсотків. З другого боку, забезпечення установ охорони здоров'я такого рівня, що вони не можуть сприйняти, засвоїти і впровадити навіть ті пропозиції, що їх видає наша злиденна медична наука.

Якщо науковці-медики України беруть участь в загальносоюзних наукових програмах, то виграє при цьому у фінансуванні, в праві користування результатами досліджень не Україна. Наприклад, із близько 18 мільйонів інвалютних карбованців, які передбачено відпустити на вивчення медичних проблем Чорнобильської трагедії в 1991 р., Україні призначено неповних 2,5 мільйона, з яких більше половини віддається Всесоюзному центрові радіаційної медицини, підпорядкованому Москві.

Існує небезпека, що на 1991 р. Республіканська наукова медична бібліотека не отримає ні одного інвалютного карбованця, і українські медики залишаться зовсім без єдиного іноземного медичного журналу, яких сьогодні у світі видається понад 600.

Профілактична спрямованість системи охорони здоров'я. Хіба можна говорити про профілактичну медицину в умовах нашого господарювання, екології, організації праці, відпочинку, харчування? Нанівець звелася брежньєвська ідея всезагальної диспансеризації населення через неспроможність її матеріального та організаційного забезпечення.

Не другорядне значення для запобігання захворюванням має санітарна культура населення, яка в нас низька, що зумовлене бідністю, зневірою, рівнем загальної культури, недовір'ям до медицини. Останнє призводить до захоплення екстрасенсами, знахарями, що нерідко спричиняється до запущення хвороб. Створюється враження, що офіційні засоби масової інформації, щоб відвернути увагу населення від наших злигоднів, в тому числі від бідности нашої медицини, спеціально підігрують зацікавлення до "чудес", на які лише одні хіба можна покладати надію в наш час.

Позбавлена належного матеріально-технічного, медикаментозного, кадрового забезпечення, українська медицина квола фізично. На тлі загальної тенденції до дегуманізації медицини у зв'язку з її технізацією, звуженням професійного світогляду лікаря медицина втрачає свою душу — милосердя. Український медик разом з цим втрачає милосердя з втратою громадянського і національного чуття.

Вихід із становища? Це, насамперед, зміна ідеології соціальної оцінки медицини і охорони здоров'я: перетворення їх з "непродуктивної галузі виробництва", що животіла на фінансових принципах залишковости, у справді гуманну, суспільно потрібну й почесну ланку діяльності людини. Це — власні національні шляхи розвитку наукових і організаційних концепцій на базі політичного та економічно-

го усамостійнення України з використанням міжнародного досвіду.

В останні роки Україна отримує медичну допомогу з боку українців закордоння, за що ми складаємо їм глибоку подяку, різних добродійних фондів, яким ми також дякуємо. На майбутнє ця справа вимагає більшої скоординованості дій.

Вважаю, що боротьба за здоров'я і довголіття через удосконалення політичної та економічної систем, добробут і удосконалення способу життя — одна з ланок об'єднання всіх демократичних сил України незалежно від національності, регіону, під спільним стягом гуманізму і прогресу.

ВИСТУП ЧЛЕНА ВЕЛИКОЇ РАДИ НРУ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Шановні делегати і гості з'їзду, пані і панове!

Я хочу сказати те саме, що казав минулого року на з'їзді Руху. Мені теж не подобається тональність нашого з'їзду. Дещо пропагандистсько-патетична, мітингова, хіба, може, було винятком декілька виступів конкретних. Таких, як виступи Конєва, Гориня, Черняка. Можливо, я не всі чув, бо я не був на всіх засіданнях. Забагато ми тут кричали ганьби і слави. Говорили прописних істин, про те, що таке "імперія", що таке більшовизм, що таке марксистсько-ленінська ідеологія, тих істин, які сьогодні стали вже загальнодоступними, про які сьогодні знає навіть селянин у якомусь глухому українському селі.

Мені здається, що, оскільки це з'їзд Руху, всі наші думки і нашу роботу треба було сконцентрувати навколо питання, що таке Рух, куди він прийшов і що його чекає.

Перш за все я мушу констатувати, що при всьому критичному ставленні багатьох до Руху, до його слабину у певних областях і так далі, Рух — це велике явище, Рух став історичним явищем, Рух відбувся. Може, він відбувся не в такій формі, як зачинався спочатку, ще у Львові, коли ми пробували створити Демократичний фронт сприяння перебудові і зразу ж з радикальними гаслами. Він зачинався в письменницько-публіцистичному, розуміється, сенсі. І нам спільними зусиллями доводилося стягувати його на реальний ґрунт, позбавляючись соціалістично-комуністичної фразеології і голубих мрій про загальну єдність і про загальну співпрацю. Але все таки Рух велику справу зробив, і от тепер зупинився на роздоріжжі: що робити далі? Постає політичний плюралізм, виникають політичні партії. Якщо Рух стане в одному ряду з партіями, він загине, програє, виродиться в культурницько-пропагандистську організацію, що організуватиме масові шоу, партії його підінуть і переможуть. Отже, справді, Рухові, щоб зберегти себе і далі відігравати ту роль, яку він грав дотепер, треба стати координаційним центром, який буде об'єднувати політичні партії і різні групи, які існують в Україні. Може, він замінить собою, чи не замінить, а наповнить силою ту, уже існуючу організацію, яка називається Міжпартійною Асамблеєю, але покищо об'єднує незначні групи і ще не має визначального впливу в житті України.

Сама ідея дуже добра.

Це я говорив досі як член Великої Ради Руху. Тепер я хочу сказати як голова Львівської обласної Ради, як керівник демократичної Ради того регіону, який зробив уже немало демократичних перетворень і, я думаю, буде продовжувати робити їх

далі, хоч партократи, коли ми прийшли там до влади, давали нам для життя 100 днів. Слава Богу, живемо довше і, думаю, будемо жити далі. Як ви знаєте, саме Львівщина започаткувала багато, я гадаю, прекрасних починань. У нас вперше було відсунуто Комуністичну партію від влади, рішуче відсунуто, заборонено їй втручатися в господарські, адміністративні, кадрові справи. У нас вперше була узаконена національна символіка поруч із покищо існуючою, так званою державною символікою. Ми перші в тому, що радянська влада почала не відбирати, а давати землю людям. Ми першими розробили програму ринкової економіки Львівщини, розробили раніше, ніж це спромігся зробити уряд Масола. Ми вперше розробили програму перетворень у сільському господарстві і приватизації землі. І ось виникає питання: Рух і демократична влада. Це питання зачепив трохи Михайло Горинь. Правильно зачепив. Після виборів утворився якийсь вакуум. Рух виявився не готовим до підтримки тієї влади, яку він сам вибрав. Нас поставили до влади і нас залишили напризволяще. Десь місяців півтора—два тому ми нарешті скликали представників демократичних організацій, в тому числі і Руху, і сказали: або ви з нами, або ви проти нас.

Тут уже говорилося про тенденцію деяких сил у Русі почати певну боротьбу проти демократичної влади, тому що Рух має бути завжди в опозиції. Ніби ми всі разом, вся Галичина не є в опозиції до партократичного ладу, до Москви і до того Києва, який ми ще сьогодні маємо.

Ось такі ще приклади. Ми розробили програму роздержавлення колгоспів, цієї страшної форми феудалізму комуністичного, який довів нас до того, що Україна, яка годувала цілий світ, сьогодні просить хліба з простягнутою рукою. Нам потрібно розвивати фермерське господарство, нам потрібно розганяти колгоспи, розукрупнювати колгоспи на невеликі кооперативи і так далі. Ніякої допомоги від Руху до цього часу ми не мали. Тільки новообрана Львівська крайова рада Руху береться нам у цьому допомагати. Працювати з тим старим апаратом, бо ми замінили тільки верхівку, не так просто. Ось вам завдання для Руху. У нас сьогодні села, навіть у нашій демократичній Галичині, села — це все таки ще пласт застою. Адже селянин, будучи в повній економічній і адміністративній залежності від голови колгоспу, а тепер ще від голови сільради, бо він часто і є голова колгоспу, потрапляє в політичну залежність прямо пов'язану з залежністю економічною. Ось де робота для Руху. Віддайте нам село. Зробіть демократичним село. Проводьте щомісяця, або двічі на місяць віча, розповідайте людям про тактику нової влади. Зрозуміло, проводити гучні мітинги, відзначати дати і так далі — це прекрасно, це потрібно. Але потрібно ро-

бити оту щоденну кропітку роботу для того, щоб утверджувати нову владу і вчитися господарювати на нашій землі. Адже, Галичина — це великий полігон, де нині проходить обкатку демократична влада. І полігон, на який пильно дивиться партократія, адже навколо нас, по суті, створюється бльокада економічна. Адже... башкири і деякі інші заявляють: "Львову нічого не давать". І не дають. Ось де теж робота для Руху і в західних, і в східних областях. Ми кличем вас до солідарности з нами.

Або ще один момент. Оголошується страйк. Першого жовтня. Я вважаю, це була величезна політична помилка — страйк 1 жовтня. Непідготовлений, непідтриманий, зрештою, Рухом як слід. Та й, здається, Рух його взагалі не підтримав. Цей страйк відкинув нас назад, по суті. Після того, як він провалився, консервативна більшість у парламенті на тому ожила і почала вести себе дуже нахабно. І треба було аж наших студентів, аж наших дітей, щоб лягли на отой холодний гранит, саме вони врятували ситуацію. Так от, були голоси, коли побачили, що страйк зривається, дзвонили до Львова: "Негаймо починайте страйк, Галичина може дати масовість і показати, що ми на щось здатні". Я вважаю, що страйкувати в Галичині — це контрреволюційний захід. Згадайте ставлення демократичних фронтів Прибалтики до страйків. Страйкували там тільки Інтерфронти. Отже, закликати до страйку в Галичині — це інтерфронтівський заклик. Страйк там потрібний, можливо, буде тоді, коли або військове становище буде введено на Україні, або нам новий союзний договір нав'яжуть. Отоді ми самі, ми — демократичні ради Галичини — будемо кликати наших людей до загальнополітичного страйку.

Ще одне питання. Хтось, здається, Ігор Рафайлович, сказав, що Рух має стати лябораторією майбутньої політичної і державно-творчої системи. Щодо політичної, я не заперечую, щодо державно-творчої, у мене є поважні сумніви. Рух, все таки, громадсько-політична структура. У нас створена інша структура, яка є лябораторією державно-творчої системи. Про цю структуру вчора говорив Сергій Конєв. Я її називаю ще раз — Асоціація демократичних рад і демократичних бльоків у радах. Я прошу не недооцінювати цю структуру. Це прообраз майбутньої державної влади незалежної України. Адже ця структура об'єднає і ті регіони, де ми повністю при владі, і оті вже організовані демократичні бльоки у тих областях, чи містах, чи районах, де при владі консервативні партократичні сили. І суди, зрештою, по ідеї, входить і Народна Рада нашого парламенту. Я вважаю, що саме ця структура, а не якісь надумані там конгреси і т. ін., у випадку кризисного становища може взяти владу у свої руки в цілій Україні. Я вважаю, що саме через цю структуру, через цю Асоціацію можна було б найкраще здійснювати зв'язок із нашою діаспорою.

Я тепер побував за кордоном, у Канаді, і побачив, що з їхньою допомогою дуже багато різних неув'язок і різних нечіткостей. Я думаю, що саме там, де ми маємо реальну можливість її втілити, саме ті органи повинні взятися за реалізацію цієї допомоги. До речі, ми у Львові тепер створюємо центр міжнародного зв'язку демократичних Рад і бльоків.

Ще одне питання: Рух і Народна Рада. Абсолютна більшість депутатів, які сьогодні зголосилися до Народної Ради, прийшли в парламент завдяки підтримці Дембльоку, в першу чергу, Руху.

Які гасла, на мою думку, сьогодні назріли для постановки Народною Радою в парламенті, які міг би підтримати і понести в маси Рух? Поперше (хто звернув увагу), позавчора Кравчук раптом, несподівано, зачитав заяву групи депутатів — Причкіна та інших далеко недемократичних депутатів, про необхідність президентської форми правління. У нас виривають ініціативу з рук. Вони хочуть свого президентства, такого президентства, як став президентом Горбачов. Тобто через консервативну Верховну Раду зробити президентом Кравчука чи іншого якогонебудь представника їхньої партії і тієї всієї партократії. Непотрібне нам таке президентство! Але сама форма президентства нам тепер потрібна, тому що Верховна Рада зайшла у глухий кут. Питання про її розпуск за один день не вирішується. Потрібно вирішувати якісь питання, консультиуючись з народом. Отже, ми повинні відібрати цю ідею і поставити тепер перед всім українським народом питання про всенародно вибраного президента, який буде якоюсь мірою альтернативою до консервативної Верховної Ради. Це питання, по-моєму, дуже важливе.

Ідея розпуску парламенту — це не знімається. Просто, можливо, не стає аж такою дуже актуальною. Я думаю, що парламент сьогоднішній не відбиває розстановки політичних сил республіки і заслуговує на те, щоб його розігнали. Якщо при цьому когось з нас, із демократів, не оберуть, — нічого, оберуть більшість все одно демократів.

Інша ідея. Висувається ідея виборів на багатопартійній основі. Ви знаєте, якщо мається на увазі те, що у нас має бути багато партій і вони братимуть участь у виборах, то я — за таку ідею. Якщо йдеться про партійні списки на виборах, то я буду категорично проти такої ідеї. Тобто, це не найкраще набуття західньої демократії: оці ліміти і партійні квоти. Я думаю, що слово партія у нас не найкращі викликає асоціації. Партія — це неминуче зло, в тому числі і демократичні партії. Вони нам потрібні, але ми повинні розуміти, що у послідовно демократичному суспільстві, до якого колись прийде незалежна самостійна Українська держава, партії наші будуть типу американських партій, тобто будуть партійні плятформи, не буде ні членства, ні авторитар-

ности, ні чогось іншого, зв'язаного з комунізмом, із комуністичною більшовицькою партією, тому що сьогодні новоорганізовані наші партії дуже багато на собі несуть відблисків більшовизму.

Далі. Але, як кажуть, це неминуче зло. Тому нам треба на партійній основі, а не за якимись там партійними квотами. Там мають бути незалежні, і представники демократичних організацій, і т. д.

Далі. Паралельно з ідеєю розпуску парламенту варто пропагувати нашому Руху і всім громадським організаціям ідею професійного парламенту. Вона, можливо, легша для втілення, ніж розпуск парламенту. Якщо сьогодні чітко прийняти цю ідею та примусити Верховну Раду її прийняти, то тоді багато партократів змушені будуть вибирати: чи бути князями в своїх вотчинах, як нині є всі ці голови обласних Рад, вони ж і секретарі обкомів, чи служити в парламенті рядовим парламентарієм. Я думаю, що багатьох з них тоді позбудемося. До речі, Асоціація демократичних Рад, про яку я кажу, і висунула таку рекомендацію, чи таку вимогу, правда, деякі демократичні Ради на місцях неправильно їх зрозуміли і повідправляли у відставку своїх депутатів Верховної Ради, позбавивши їх постів. Я думаю, що такі речі робити не треба. Це передчасні були кроки. Запоріжжя Причкіна не відправляє у відставку із заступника голови обласної Ради, а ми в деяких областях уже такі нерозумні речі зробили.

Ще одне. Тут Михайло Горинь висунув тезу про те, що в нас відсутній Інтерфронт. І це наша заслуга. Я цю тезу теж повторював дотепер. Тепер я її перестану повторювати. У нас є елементи Інтерфронту. Не треба тішити себе ілюзіями. Те, що відбувається сьогодні в Криму, якщо це ще і не Інтерфронт, то це спільний фронт і обласної Ради Кримської, і кримської партійної організації, і певних громадських організацій, ви знаєте, з якою метою — придушити кримсько-татарський рух і відторгнути Крим від України. Що це, як не Інтерфронт? Або те, що тепер зачинається на півдні України, з тою ідеєю Новоросії і т. д. Знову таки йде ініціатива від Компартії, але певні групи її підтримують і це вже теж елементи Інтерфронту. Нам потрібно бути дуже пильними. Я зараз висуну ще свою ідею, яка виявилася не надто популярною серед демократичних сил, але я її все таки повторю. Я думаю, що в майбутньому ми прийдемо до ідеї федеративного устрою України. Ця ідея не буде працювати на розвал України, бо йдеться не про федерацію національну, тому що на Волині й на Поділлі живуть українці, і в Таврії живуть українці, і в Донбасі живуть українці. Бо виявиться заміна отого московського остогидлого нам централізму київським централізмом. Це буде широке самоврядування, і деякі проблеми, в тому числі і мовно-культурні, буде легше вирішити в межах землі федеративної, і багато питань буде знято, і

це буде служити, як показує досвід і США, і ФРН, тільки зміцненню української держави і її широкому розмаїттю. Хоч ця ідея не популярна, але я буду її повторювати. Я думаю, що вона дасть свої реальні колись результати.

І нарешті останнє. Нарешті про те, що нам не треба розганяти парламент, бо нас розженуть танками. Це Володимир Яворівський сказав. Як кажуть, вовка бояться — в ліс не ходити. Нас в Західній Україні вже багато разів лякали танками. Коли ми рішуче усунули Компартію від влади, нам відлічили 100 днів. Коли у нас почався демонтаж пам'ятників Леніну, як пам'ятників тоталітаризму, лунали заклики ввести у нас військове становище. Не посміли. Тут був пристрасний виступ представника організації матерів про ту страшну ситуацію, яка є сьогодні в армії. Ви знаєте, що на Львівщині почався рух і за створення національної армії, і за те, щоб наші діти служили на Україні. Більше того, Львівська обласна Рада ще влітку прийняла рішення не вважати їх дезертирами і всіляко захищати їх. Після цього до нас почали втікати із інших республік. Не тільки ті, які були призвані у Львівській області, але й ті, що були призвані в Донбасі, на Полтавщині, і навіть чомусь на Уралі. І ми, навіть, добилися того, що вони залишаються таки служити на Україні, що вони служать покищо у Львівській області, але потім їх розподіляють по всій Україні. Можна добитися. І ніяке військове становище нам не страшне. Але, уявіть собі, що реакційні сили таки наважаться на це і введуть військове становище, чи зроблять спроби якогось контрреволюційного перевороту. Що ми повинні всі цьому протиставити? Я думаю, це завдання Руху в першу чергу. Все, що ми робимо конструктивне, — це добре. Але треба готувати народ до останнього рішучого удару. Колись буде справді зроблена така спроба контрреволюції — перекреслити всі наші теперішні надбання. Загальний політичний страйк із масовим застосуванням інших актів громадянської непокорі, перекрити всі життєві артерії, які тільки існують, — вони паралізують повністю країну, і вони примусять реакцію відступити. І я думаю, що такий день, якщо колись настане, то це буде останнім днем для реакції.

Дякую за увагу!

МОЛОДЬ І ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ

Співдоповідь Михайла Косіва

Дорогі друзі!

Насамперед хочу коротко нагадати, що у прийнятій Верховною Радою "Деклярації про державний суверенітет України" є розділ "Зовнішня і внутрішня безпека", в якому записано: "Українська РСР має право на власні Збройні Сили". (Власне, цей розділ Деклярації мав так і називатися "Збройні Сили України", але парламентська більшість цю назву відхилила). Далі тут говориться про те, що "Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами республіки" і "Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР".

Як свідчить стенограма пленарного засідання сесії, слова "як правило" з Деклярації були вилучені, але в опублікованому тексті вони знову чомусь з'явилися. Це перше, але, на жаль, не єдине, м'яко кажучи, непорозуміння у важкій боротьбі Народної Ради парламенту за Республіканську Армію.

Під тиском демократичних сил України, зокрема Комітету солдатських матерів, Верховна Рада прийняла Рішення з 30 липня, згідно з яким до 1 жовтня мали бути повернені на Україну всі солдати строкової служби, загоони МВС і працівники правоохоронних органів з "гарячих точок" Союзу й вироблені правила призову новобранців нинішнього осіннього набору. Навряд чи це Рішення було б прийняте, якби до будинку Верховної Ради не прийшли матері з портретами в чорних рамках своїх синів, які загинули в радянській армії вже цього року. Ці портрети були встановлені у вестибюлі будинку Верховної Ради. Ви знаєте, що жоден з пунктів цього Рішення уряд республіки під керівництвом В. А. Масола навіть не намагався виконати. Це стало однією з причин масових страйків і голодування студентів у Києві від 2 до 17 жовтня, й спонукало Верховну Раду прийняти ще одне Рішення з приводу служби в армії. У ньому парламентська більшість, виходячи, як вони твердили, з вимог "реальної ситуації", запропонувала такий пункт: "Призов громадян УРСР для проходження строкової військової служби за межами республіки здійснювати у межах, встановлених Радою Міністрів УРСР, квот, необхідних для комплектування видів і родів військ Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, що забезпечують стратегічну оборону в інтересах республіки".

Саме цей пункт викликав різке заперечення голодуючих сту-

дентів на зустрічах з депутатами і членами Президії Верховної Ради 8—9 жовтня та демократичної меншости парламенту. Аджеж невідомо було, які розміри цих квот, що їх має визначати Рада Міністрів, до яких пір буде діяти це правило; що, зрештою, означає "стратегічна оборона в інтересах республіки", яка здійснюється за її межами?

Самопожертва студентської молоді, їхня мужня, безкомпромісна боротьба увінчалася успіхом. Це тільки завдяки їхній стійкості, підтриманій робітниками, селянами, інтелігенцією всієї України, Верховна Рада прийняла 17 жовтня постанову "Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року", в якій другим пунктом зазначено:

Забезпечити проходження строкової військової служби громадянами України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина. З цією метою:

— до 31 грудня 1990 року прийняти Закон про проходження строкової військової служби громадянами України на території республіки, Закон про альтернативну військову службу, а також утворити необхідні державні органи.

Вважаю, що наш з'їзд має висловити окремою ухвалою ширю подяку студентам, які голодували, за їхню мужню боротьбу.

І все ж, незважаючи на перші значні успіхи, попереду нас чекає важка і, може, навіть затьжна боротьба за створення національних Збройних Сил України. Після проголошення Деклярації про державний суверенітет солдати, вихідці з України, піддаються в радянській армії надлюдському морально-психологічному переслідуванню, фізичним розправам і тортурам. У виконкоми місцевих Рад, у Комітет солдатських матерів, до родичів щоденно йдуть про такі факти сотні, та вже тисячі листів, скарг, благань про захист і порятунок. Здоров'я і саме життя воїнів перебуває у небезпеці. Саме тому Львівська обласна Рада прийняла рішення, згідно з яким не вважаються дезертирами, а біженцями ті військовослужбовці, які залишили військові частини поза межами України і повернулися додому в наслідок застосування до них насильства або морально-психологічних тортур. Ми створили спеціальну депутатську комісію, яка взяла під захист цих солдатів. Ми нулої п'ятниці я побував у військовій частині, розташованій біля містечка Яворів на Львівщині, де тепер перебувають 83 біженці. Частину з них уже відправили на попереднє місце служби, а ті, що залишилися, перебувають в умовах штрафної роти. Їх використовують тільки для чорної, важкої роботи, не допускають до військової техніки, вони майже не мають вільного часу, сплять іноді по п'ять годин, їх вважають людьми нижчого сорту. Це, по суті,

новітня рабська сила. А якщо додати до цього, що в казармі не працює канал Українського телебачення, немає жодної української газети, що в них відібрали збірники з піснями українських Січових Стрільців, можна собі уявити, в якому стані перебувають ці хлопці. А майже кожен з них уже бачив смерть своїх побратимів, сам піддався смертельному ризику!

В кількох областях західноукраїнського регіону припинена діяльність рекрутських комісій осіннього набору в армію. Але там, де в Радах демократичні сили не мають суттєвого впливу, Народний рух України має взяти на себе справу громадського контролю за виконанням Рішення Верховної Ради: відправку громадян УРСР для проходження строкової військової служби зупинити до того часу, поки не буде вирішене питання про їхню службу на території України.

Нашим опонентам слід було б нарешті зрозуміти, що створення республікансько-територіальних військових формувань — це і в їхніх інтересах, тому що престиж військової служби впав до критичної позначки, неповага до армійського мундира й офіцерських погонів досягли небувалого в світі рівня. Ніде й ніколи в світі не було і немає такої неприязні, навіть ворожості до армії, як у нас. Та ж згадайте, якою неперебутньою славою і шаную оповита пам'ять про запорізьке козацтво, про Січових Стрільців! Натомість, уся надута фальш "непобедимої і легендарної" тріснула нині, як мильна бульбашка. І вона собі це заслужила. Отже, треба будувати армію на народних засадах. "Дідівщина", "земляцтва", байдужість офіцерів, обездуховленість й нівелювання людської особистості, потоптання національної гідності в армії — це ракові пухлини усього нашого суспільства.

Україна і Білорусія в наслідок свого центральноєвропейського і прикордонного розташування, а також завдяки високому рівню технічної освіченості людських ресурсів тримають на собі потужний за кількістю і технічною оснащеностю військовий потенціал. До цього додається ще й потужна (особливо на заході України) оборонна промисловість (оборонно-стратегічний пояс). Це може забезпечити службу всім військовослужбовцям (у тому числі й офіцерам та спецам), вихідцям з України, службу на її теренах. Однак, саме це викликає впертий опір Москви, яка не хоче віддати в руки українського народу значну частину стратегічно-оборонного комплексу імперії. Всі інші мотиви, які висувуються противниками створення Збройних Сил України, мовляв, на Україні немає достатньої кількості навчальних шестимісячних пунктів (учебок), відсутня матеріально-технічна база для всіх родів військ і т. д. — безпідставні. Зрештою, як висловився недавно на сесії Верховної Ради Російської Федеративної Республіки її голова Б. Єльцин: між республіками треба ділити не лише армію,

але й військову техніку. Отож на цей перехідний період слід створювати механізми реалізації цього поділу (це мають здійснювати парламентарії), а основне завдання Руху — готувати громадську думку до цього акту. Для цього потрібно:

1) Знати кількісний і якісний склад військово-оборонного (в тому числі й промислового) комплексу України та його співвідношення з союзним. Можете собі уявити, що наш республіканський уряд поняття не має, а може вдає, що не знає? — обсягів виробництва оборонної промисловости на Україні, використання нею матеріальних і трудових ресурсів, річних видатків і прибутків тощо.

2) Осінній цього року й весняний наступного набір в армію має повністю залишитися на території України, а протягом 1991 року провести обмін військовослужбовцями з іншими республіками.

3) Запобігти доукомплектуванню розташованих на території України дивізій новобранцями з інших республік. Утворений таким чином вакуум має стати засобом скорочення армії.

4) Організувати на договірних засадах підготову військово-службовців у навчальних шестимісячних курсах інших республік з гарантованим поверненням їх після навчання в Україну (що і передбачено Рішенням Верховної Ради). На таких же умовах проводити навчання військовослужбовців з інших республік.

5) Визначити оптимальну чисельність та структуру Збройних Сил України. Значне скорочення їх числа, а це цілком реально, дасть можливість забезпечити офіцерів і їх сім'ї нормальними матеріальними умовами життя, розробити принципи альтернативної, неармійської служби.

6) Провести інвентаризацію всіх територій, зайнятих військовими, з наступним вилученням необґрунтовано або неефективно використовуваних військом ділянок. (Зауважу мимохідь, що лише один Яворівський полігон на Львівщині коштував близько одного мільярда карбованців у міжнародних цінах).

7) Слід створити нові рекрутські комісії, які б очолювали не військові комісари, а відповідальні керівники виконкомів. Військовий комісар має бути заступником голови комісії. До її складу мають увійти представники Руху, політичних партій, релігійних конфесій, Комітету солдатських матерів.

Необхідно на законодавчому рівні розробити Положення про рекрутські комісії, яке б регламентувало їх права та обов'язки.

Слід змінити принципи формування і функціонування медичних комісій. При нинішніх умовах медики мають можливість посилати в армію хворих юнаків, яких використовують для важких робіт у будівельних батальйонах, що призводить до остаточної втрати здоров'я і відкриває можливості хабарництва.

8) Відмовитися від початкової військової підготовки за нинішніми програмами у школах, натомість розширити прог-

рами фізичної підготовки. Повсюдно створювати дитячі та юнацькі організації Пласту.

9) Рух має формувати Комітети відновлення Української Національної Армії, які взяли б на себе просвітницьку роль вивчати й пропагувати історію Українського Війська.

Пам'ятаймо усі: державна суверенність України буде фікцією, якщо вона не матиме власних Збройних Сил. Незалежної держави без армії у сучасних умовах бути не може.

ВИСТУП НА ДРУГОМУ З'ЇЗДІ НРУ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО

Шановне товариство! Шановний Іване Степановичу!

Коли ви виступали, я подумав про те, що якби сталося так, щоб бодай на одну-єдину мить устав Володимир Васильович Щербицький і побачив, як українські націоналісти, екстремісти, деякі деструктивні елементи вітають тут Івана Плюща, який не раз бував у цій залі, якби він побачив, як Рух позбиткувався над його партійною церквою, він, мабуть, махнув би рукою і знову ліг. Я не буду звітувати, бо про все те краще, що зробила наша рада представників, сказали Іван Драч, Михайло Горинь, Микола Поровський. Все те, чого рада представників не зробила, — сказав голова іншої ради Володимир Черняк. Високий парламенте істинного відродження нашої напівмертвої, напівнімої, просякнутої стронцієм, цезієм і всією сушою трутизною України! Стоїмо з вами на останній межі, стоїмо, охриплі від мітингів, опершись на саморобний держак нашого синьо-жовтого прапора. Рік тому нам усім навіть було куди легше. Нас об'єднувала ідеологічна канонада із бункерів партійних мародерів, нас об'єднувало те, що ми перебороли страх, що жоден з нас — не одинак, що ми, хай і початківці, але все-таки українські революціонери. Ми тішилися можливістю про все говорити вголос, в очах нашого затурканого народу ми викликали сентиментальне співчуття як романтичні відчайдухи, а то і самогубці, котрі квапляться все сказати перед тим, як їх повантажать у товарні вагони і повезуть до місця, де вже відремонтовано і провітрено табори Колими і Норільська. Ми дивилися на світ синьо-жовтими очима.

Наш генетичний романтизм, блискавична реакція на самовідродження Західної України, примітивна тактика наших опонентів провокували нас на те, що українська державність, якщо не в спідній кишені нашого великомученика Левка Лук'яненка, то, принаймні, в березневих виборчих урнах сушого 1990-го. Немає її ні там, ні там. А втім, ми майже все робили чесно. Ми робили те, що вміли, що підказувала нам совість та національний інстинкт самозбереження. Ми таки докричалися до свідомості тих, хто хотів і готовий був нас почути. В Нью-Йорку і Тернополі, в Сіднеї і Житомирі, в Торонто і Світловодську. І тому на виборах ми взяли майже все те, що могли взяти. І те, що в робітничій голодній Дарниці й досі символічним депутатом зостався сирій партійний кардинальчик Івашко (після спроби переобрати його) — теж

реальність політичної осені України 1990-го. Лементус наш поки що рахітичний парламент, висиджуючи закони-недоноски; штампує свої самодержавні укази Президент; чорнобильський шашіль підточує генетичне коріння України; тотальна обізленість гуляє по наших хатах, душах і родинах; вичахає ентузіазм нашої діаспори в чеканні отієї справжньої України. Голодний, роздягнений і обізлений народ, судячи з усього, вже не вірить нікому, навіть собі самому. Всі заходи демократичних рад жорстоко блокуються. Хочете вивісити свій прапор — гайда, потішайтесь. А ми переоремо тисячі гектарів овочів, чи заховаємо під прилавок сигарети, чи вишикуємо Україну в черги за бензином. Одне слово, жорстокішого і підступнішого опонента молодій українській демократії й українській державності, мабуть, не знала наша історія. Ось така ситуація, в якій перебуває сьогодні Рух.

А ще врахуємо, що, окрім світу, який байдужий до наших виснажливих змагань, окрім відпрацьованої за століття імперської молотарки і системи придушення, переламування хребтів, у Руху є найголовніший ворог — це сам Рух.

Якщо ми усвідомили ці реальності, то повинні сьогодні підбити ризику під рухівським романтизмом. Все це було мило і навіть необхідно. Козацькі жупани в серпневій куряві під Капулівкою Сірка, синьо-жовті прапори над Києвом і Сумами, епідемія вегетативного розмноження партій, навіть коротка ейфорія прийняття Декларації про суверенітет — усе це, звісно, наше, передусім рухівське. Однак у цих невеличких перемогах уже, очевидно, зачався присмак можливих наших поразок.

Усі ті ідеї, які так криваво напрацював, викричав на своїх мітингах Рух, сьогодні піднялися на рівень парламенту, вони внесені з вулиці на найвищу законодавчу трибуну депутатами-рухівцями, наглухо заблокованими "групою 239". Усі основоположні ідеї незалежності України і її відходу від прірви вже проголошені. Реалізовані вони мають бути тільки тоді, коли стануть ідеями, принаймні 30 мільйонам наших співвітчизників. Важка і виснажлива робота. Однак наш Рух чомусь заносить, як самогубця, на скелі. Хто вище підстрибне в своєму радикалізмі?

Замість того, щоб впрягатися у важенну працю і піднімати рівень політизації середньоарифметичного українця, ми кинулися в радикальний відрив, маючи в запасі лише строкаті політичні гасла. Я написав свою доповідь і викинув її, тому що ті, хто виступав переді мною, розтягли ці ідеї по своїх. Я хотів сказати про три, може, найголовніші небезпеки, які можуть чатувати на наш Рух. За гостре, крайньоліве слово сьогодні вже не посадять. І в Русі намітилася тенденція цього відриву, я б сказав, ідеологічної розвідки від основної маси народу. Нас може погубити наша гетьманщина, яка в генах наших сидить від того, що ми ніколи не

мали державності, ми ніколи не мали своєї історії. Це реальна небезпека для Руху. Тут називали 5 мільйонів співчуваючих — і прихильників, і членів Руху. А покладімо руку на серце і скажімо собі, скільки їх, справжніх? Адже 4 мільйони, а то й більше, сидять у кушах і лише співчують Рухові. Ми сьогодні не повинні допустити оцього відриву — відриву балаканини, гострих гасел. Нам потрібно сьогодні справді піднімати народ до рівня нашого Руху. Ситуація надзвичайно складна. Мабуть, жоден Рух у жодній республіці не був у таких важких умовах, в яких сьогодні перебуваємо ми. Ми кинули гасло: "Дайош дострокові вибори!" А давайте подумаємо, і Рух повинен взяти на себе усю відповідальність, — ми повинні ще підготувати народ на те, щоби він проголосував за недовіру до нашої Верховної Ради. Ми повинні пройти ще цей важкий період. Ми повинні з вами передбачати як політики. В нас останній шанс стати вільними, стати тими, ким ми повинні бути. Якщо ми втратимо цей шанс, ми його втратимо назавжди. Через те ми повинні передбачати. А якщо ми розпустимо цей парламент завтра, післязавтра наш знервований Президент введе військовий стан і поставить нам танки. І ми будемо отак проводити вибори, як в Азербайджані. Ми повинні продумати сьогодні всю дистанцію. Я думаю, що наш Рух повинен скинути козацькі жупани і одягнути куфайку. Це буде найважчий, найжорстокіший рік для нашої боротьби. Ми сьогодні повинні підняти весь народ, тому що нас навчили студенти. Те, чого не зміг парламент, чого навіть не зміг Рух, це зробили наші діти, лігши на оцей холодний бетон.

Ще одна небезпека. Мені здається, що ми, українці, заповзялися встановити абсолютний світовий рекорд і, по-моєму, вирішили створити по партії на душу кожного українця в Україні. Ми повинні думати про те, що лишень появився Рух, лишень якось він засвітився на світових обрїях, як тут на Україні, наша жадоба потриматися за булаву (я думаю, передусім від цього це йде), призвела до того, що ми намножили сьогодні стільки партій і таких радикальних! Я дуже люблю їх. Готовий обняти Сергія Петровича Плачинду. Але я хотів би побачити, як ви з тією програмою, яку ви тут виголосили, поїдете в моє село Теклівку на Вінничину. Проголосите — і на другий день дядьки почнуть закопувати все в землю після того, що ви сказали. Є реальності, з якими ми сьогодні повинні дуже чітко рахуватися. На нас чатує небезпека, і давайте собі відразу скажемо: браття українці! Давайте трішки потерпимо з партіями. Нас сьогодні може розірвати на частини. І я переконаний, всі партії будуть зареєстровані блискавично. І Гуренко підпишеться під кожною партією. Сьогодні це їм на руку. Єдність сьогодні нас може порятувати. Одне-єдине.

Я закінчую свій короткий виступ і хочу сказати: "Господи! Доле

наша українська! Я розумію, що ви ще подасте єдності цьому народові — розтерзаному, розколотому, розділеному по горизонталі і по вертикалі. Принести єдність не можна. Але, Господи, поможи вимінати наш оптимізм, нашу віру на мудрість, терпіння і стійкість. Господи! Дай нам можливість, нарешті, забути про себе, а думати тільки про Україну”.

РАДА НАЦІЙ ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ В УКРАЇНІ

Співдоповідь на Другому з'їзді Руху

Олександр Бураковський

Вельмишановне товариство!

Сьогодні вирішується доля народів України, які за весь час свого існування ще майже не мали своєї суверенної держави. Таке становище витравляло у людей почуття людської гідності. Але найбільше — принижувала людину національна дискримінація, бо проголошені в країні прекрасні слова про рівність і братерство були блюзнірством.

За роки перебудови ця проблема стала особливо гострою, країна поляризувалась, роділившись на безбачченків і тих, для кого національна свідомість і повага до будь-якої нації — нерозривні.

Не існує поганих народів, є погані люди. Не буває колективної провини чи ненависти — ці категорії суто індивідуальні. І сьогодні йдеться не про те, щоб забути минуле (це неможливо, бо кожний, хто закриває очі на минуле, стає сліпим до сучасного), а йдеться про правду і справедливість з позиції доброзичливості і честі. І тому у нас немає ілюзій щодо того, кому вигідно сіяти національний розбрат.

Суспільство наше знову, в котрий уже раз, розштовхують по різні барикади, ім'я якій: культура, людська гідність, елементарна порядність.

Свого часу на Марсовому полі під Санкт-Петербургом відбувалися військові паради, де особливий захват викликав парад "павловців", які всі мали обов'язково бути кирпатими, цього вимагала традиція, запроваджена Павлом I.

Щось подібне спостерігається у столітті ХХ, уже в наші дні, коли, скажемо так: за формою носа стали визначати долю людини, долю цілих народів.

Не минуло це й Україну. Дуже багато поневірянь і страждань зазнав український народ, всі народи, що живуть на цій багатостраждальній землі. Саме тому Рух вже на Першому з'їзді створив Раду Націй, прийняв багато відозв, резолюцій і декларацій.

Отже, я буду, наскільки це дозволяє регламент, говорити про роботу Ради Націй Руху і стан міжнаціональних стосунків в Україні, про проблеми відродження національних культур, національну самосвідомість, про все те, без чого, на наш погляд, неможливо побудувати демократичну державу.

За останній рік багато що змінилося у національних товариствах, яких на Україні вже кілька десятків. На жаль, не всі вони співпрацюють з Рухом. Які ж проблеми є спільними для всіх товариств? Відсутність будь-яких приміщень для роботи, відсутність своєї преси, неможливість достукатись зі своїми проблемами до громадськості, до радіо і телебачення, байдужість до їх корінних проблем з боку суспільства, відсутність коштів, велика поляризація поглядів, думок і програмних цілей майже в кожному товаристві.

Влітку на сесії Верховної Ради СРСР колишня голова Ради УРСР заявила, що з національним питанням у нас немає проблем, і все уже гаразд. Але це не так. На жаль, досі офіційна політика в суспільстві направлена не на об'єднання народів та національних товариств, а на їх ізоляцію одне від одного. Багато новоутворених національних товариств свідомо розколюються тими, хто формально повинен їх об'єднувати, для кого найголовніше, виявляється, проголосити про єдність і братерство, поставити відповідно "галочку". Для цього знаходять і відповідних виконавців. Штучно утворюють деякі товариства і об'єднання, які майже нікого не представляють, які взагалі не обираються, а призначаються невідомо ким, але ясно для чого.

Яскравим прикладом такого недемократичного кабінетного призначення може бути новоутворена "Рада національних товариств Української РСР", яка виникла, як продукт апаратних ігор на противагу до діяльності Ради Націй Руху. Статут цієї організації не обговорювався на зборах в жодному національному товаристві, і представників на установчі збори якої ніхто не обирав.

Така політика призвела до того, що багато національних товариств розколотись. Так, наприклад, сталося з Київським єврейським товариством, республіканським тюркомовним центром, німецьким товариством та іншими.

Із соромом доводиться констатувати, що з української землі ще не зникли негативні стереотипи щодо інших етнічних груп, що досі можна почути образливі слова на адресу їхніх представників.

Моральний клімат міжнаціональних стосунків не тільки не покращився порівняно з дореволюційним минулим, а погіршився. Для його оздоровлення майже нічого не робить ні держава, ні громадськість, ні преса, ні школа.

Представникам деяких національних меншин в Україні при вступі до вищих учбових закладів, особливо військових, доводиться долати штучні перешкоди. Багато з них змушені здобувати вищу ос-

віту за межами нашої республіки, цілий ряд професій є сферою діяльності майже виключно представників "корінної нації" та росіян.

Перший з'їзд Руху проголосив демократичні шляхи розвитку для всіх народів України. Минув рік. На ґрунті Руху почали створюватися партії: Республіканська, Демократична, Зелених, Соціал-демократична, Національна, Християнсько-демократична, Селянсько-демократична та багато інших. Плюралізм — так плюралізм.

Але принциповим питанням є те, що ставлення своє до тих чи інших течій Рух має висловити. На жаль, цього не спостерігається. Деякі партії, при чому з демократичних, так чи інакше декларують тезис: Україна для українців. Я вже не кажу про відверто шовіністичні заклики, які подекуди з'являються у друкованих органах деяких недемократичних течій.

Як до цього всього ставляться національні культурні товариства? З боєм! Сьогодні Рада Націй Руху об'єднує багато національних груп, рухів, об'єднань. Це — німці і поляки, чехи і євреї, тюркомовні народи і болгари, гагавзи і вірмени, росіяни й угорці, румуни і греки, литовці і білоруси, багато інших. Всього на Україні проживає 128 національностей. Не всі вони мають рівні можливості. Деякі не мають своєї державності навіть за кордоном. Їм нема звідки запросити вчителів мови, чи придбати підручники тощо.

Дуже гостро стоїть проблема кримських татар. Знову штучно створюються тяжкі умови для їх повернення на свою землю. Невже ж досі не ясно, що тільки національно-культурна автономія кримських татар в складі України при рівних можливостях для всіх народів Криму може зупинити негативні процеси. Не менш складне становище у німців. Їм не дають повернутися до своїх домівок. Навіть на Україні досі в деяких районах пустують села, в яких колись жили німці.

Дуже складне становище в асирійців, які не мають ні підручників, ані фахівців.

Сьогодні в Україні проживає 400 тисяч євреїв, а сто років тому було 6 мільйонів. Відбувається вже не еміграція, а тотальний вихід цього талановитого і багатостраждального народу з землі, на якій він жив століттями.

Не перелічити проблем греків, караїмів, лемків, полішуків, багатьох інших малочисельних груп. Цей сумний перелік можна продовжувати.

Аналіза стану міжнаціональних відносин в Україні дозволяє сказати, що процес демократизації суспільства значно відстає від процесу суверенізації. Тому є загроза здобувати суверенну, але недемократичну Україну; міжнаціональний мир, який, слава Богу, сьогодні домінує, має місце завдяки діяльності Руху, завдяки загальній доступності української мови для всіх.

Але деякі симптоми, особливо в південних районах України, не

такі оптимістичні. І тому Рухові, як всеукраїнській громадській організації, треба терміново вивчити ситуацію, розробити, скажімо, пляни впровадження окремого Закону про мову для різних регіонів республіки і таке інше. Бо сьогодні, якщо не рахувати росіян, переважна більшість національностей в Україні зупинилися в своєму демографічному зростанні, а кількість багатьох скоротилася і продовжує катастрофічно скорочуватися. Одна з причин — русифікація і асиміляція, що їх десятиріччями прославляли, як вияв справжнього інтернаціоналізму. Насправді — це трагедія, бо люди зрікаються своєї національності тому, що не бачать для неї життєвих перспектив. Це стосується всіх без винятку націй і національностей в Україні. Тому сьогодні ми бачимо Рух як республіканський сенат, в якому мають бути представлені всі партійні, громадські, національні, релігійні організації, які будують незалежну, вільну, демократичну Україну. Тільки такий Рух, на наш погляд, може стати вирішальною силою в побудові суверенної України.

Структура такого оновленого Руху повинна мати три законодавчі ради: партій, громадських організацій і представників національностей. Виконавчим органом має бути секретаріат. Але найголовніше — це те, що Рух повинен об'єднувати студентів, робітників, селян, науково-технічну та національно-культурну інтелігенцію різних поглядів. Об'єднувати їх має одне: визнання Статуту та Програми Руху. І дуже насторожує те, що останнім часом інтелігенція, а саме вона утворила Рух, почала дещо скептично дивитися на майбутнє своєї кровної дитини.

Що ж з погляду Ради Націй Руху треба сьогодні зробити, чого добитися?

1. Терміново розробити механізм виборів у парламент України представників найчисельніших національних меншин;
2. Створити у Верховній Раді УРСР окремий комітет з питань малочисельних національностей України;
3. Створити в Україні міністерство в справах національних меншин, очолювати яке мають їх представники;
4. Відновлення і відкриття національних інститутів, кафедр, шкіл, садочків, газет, театрів. Відкриття в кількох педінститутах України факультетів по підготовці фахівців, вчителів, які могли б в подальшому працювати на ниві відродження національних культур. Встановлення спеціальних заохочувальних стипендій для студентів, представників національних меншин;
5. Організація окремого видавництва мовами малочисельних національностей України;
6. Організація систематичних міських і республіканських радіо-та телепередач;
7. Термінове надання національно-культурним товариствам приміщень та певних коштів для можливості роботи;

8. Повернення національним меншинам об'єктів релігійного і національного значення, які були свого часу експропрійовані;

9. Розробка спільно з усіма національно-культурними товариствами республіки перспективного плану відродження їх культур.

Браття! Для всіх нас Україна — наша Батьківщина. І якою вона буде, залежить тільки від нас. Не може бути вільним жоден народ України, поки немає волі для українського народу, який дав назву республіці. Але не може бути вільним і український народ, якщо не будуть вільними інші народи України. Тому ми за єдність всіх народів України в їхній боротьбі за волю, за демократію, за майбутнє.

Ми закликаємо громадян України, представників усіх націй, етнічних груп, утворювати свої національні громадсько-культурні, громадсько-політичні організації, гуртуватися навколо Руху і його ідей.

Віримо, що Рада Націй Руху стане виразником і захисником наших спільних інтересів і буде сприяти уникненню міжнародних конфліктів, ґрунту для яких на Україні нема і, сподіваємося, не буде.

Ми заявляємо, що громадянам України всіх національностей глибоко чужа і ненависна шовіністична ідеологія.

Хай живе вільна, демократична, незалежна, суверенна Українська Республіка — захисник всіх народів і національностей України!

За нашу і вашу гідність та свободу!
Слава Україні!

ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ

О. Савченко

Шановні Пані і Панове!

Я хочу дати відповідь лише на одне питання: яким шляхом має йти Україна до свого економічного процвітання? В процесі роботи над економічною моделлю України головний висновок досліджень такий: шлях до процвітання йде через державну незалежність і ринкову економіку. Це нарешті повинні зрозуміти всі. При чому, як економічні, так і політичні атрибути державності вигідні українському народові. Візьмемо власну армію. Тепер Україна витрачає на армію Радянського Союзу 15-20 мільярдів карбованців. Це 15 відсотків її національного доходу. Якщо ми будемо мати власну армію такого потенціалу, як Західня Німеччина, то нам вистачить десь 2 мільярди карбованців. Економія — 15 мільярдів, це у 5 разів більше за витрати української держави на житлове будівництво. Інший атрибут державності, але вже економічний, — власні грошова і фінансово-кредитна системи. Передусім, це прибуткова сфера діяльності. Нині усі прибутки осідають в так званому центрі. А становлять вони 6-7 мільярдів карбованців щорічно. Окрім того не можна навіть і думати про власну економічну політику і радикальне підвищення якості життя, якщо грошовим обігом і фінансами будуть керувати з Москви. У Союзі одні республіки виробляють товари, а інші — паперові гроші за допомогою друкарського верстата. А далі йде керований з центру "обмін", як це сталося з м'ясом цього року (в наслідок, Україна має знецінені карбованці, а інші регіони — наше м'ясо, цукор, сталь, верстати тощо). Отака спеціалізація.

Прибутковими є і всі інші інституції державності.

За яким моделем розпочати розбудову економіки України. Я гадаю, що це питання буде головним, коли демократичні сили прийдуть до влади (а чекати залишилося вже недовго).

Що нам залишила стара адміністрація: пусті полиці крамниць, величезний внутрішній і зовнішній борг, хворі люди, архаїчна техніка і технологія. Отака спадщина. А з нею демократичні сили повинні створити могутню. Якщо ми твердо стали на такий шлях, то діяти слід рішуче і керуватися найновішими економічними теоріями, досвідом Західньої Німеччини і Японії, а також, звичайно, враховувати історичні і національно-етнічні властивості народу України. І тут важко не спокуситися соціал-демократією. Тобто перетворити всі державні підприємства на народні, завести чисельну державну бюрократію, яка буде розподіляти національний дохід на користь леда-

чих і дурних. Час соціал-демократів ще прийде в Україну, але доти треба заробити гроші, а історичний досвід свідчить, що гроші краще заробляють консерватори і ліберали. Отже, будівництво нової економіки слід здійснювати за ліберально-консервативним проєктом, який має ґрунтуватися на загальній монетаристській теорії.

А тому майбутня економічна система України повинна бути наділена такими рисами:

- питома вага приватних підприємств повинна бути максимальною, а державних настільки мала, наскільки це тільки можливо;

- ціни повинні регулюватися ринком, тобто попитом і пропозицією, і не лише ціни на товари, але і на позики, і на робочу силу;

- роля держави в економічному житті повинна бути звужена до регулювання чисельности грошей в обігу і контролю над інфляцією;

- податки на прибутки повинні бути мінімальними;

- економічні краї і області України повинні мати величезні економічні і політичні повноваження;

- економічна система повинна стати складовою частиною загальноєвропейської економіки.

Конкретний плян переходу до такої економічної системи нами розроблений, але за браком часу я наведу лише його принципові положення. Плян передбачає три етапи.

Перший — підготовчий. В цей час ми повинні прийняти низку економічних законів, створити економічні кордони України, перестати сплачувати валюту центру, а, може, і рублі, створивши ширшу мережу ринкової інфраструктури, тобто товарні, фондові, біржі праці. Перший етап займе приблизно 2-3 місяці. Другий етап — етап радикальних змін. Він повинен розпочатися радикальною приватизацією державної власности. В цей період ми повинні запровадити свою власну валюту і перестати контролювати ціни і заробітну плату. Другий етап повинен зайняти один місяць.

І, нарешті, третій етап — еволюційний. На цьому етапі економіка України вже повинна розвиватися на засадах ринку. І на третьому етапі слід чекати зростання життєвого рівня. На третьому етапі треба створити структурну перебудову економіки, зробити гривну конвертабельною валютою, вступити в міжнародні економічні структури, а з часом і до Спільного ринку. Наприкінці цього етапу рівень життя повинен впритул наблизитись до європейських стандартів.

Яка головна проблема виникає при розбудові економіки України? Це брак валюти і досвіду. А тому ми пропонуємо заохочувальний режим оподаткування іноземного капіталу. Тобто в перший рік реформи слід встановити мінімальний податок на прибутки західних фірм. Наприклад, 5 відсотків. Другий рік — 8 відсотків, третій —

11 і т. д. Максимальний рівень оподаткування не повинен, на нашу думку, перевищувати 35 відсотків. Отже, таким чином ми залучи-

мо західній капітал в економіку України вже в перші роки реформи.

Ще які проблеми виникають? Це проблеми Руху. Нині Рух переходить до конструктивної роботи, а тому в центрі його політики має стати економіка. За допомогою економіки можна розв'язати багато проблем, включно з міжнаціональними і навіть проблеми територіяльної цілісності України. Якщо, наприклад, ми знайдемо для євреїв в економічній системі України їхню нішу, то міграція з України, я впевнений, припиниться, і Рух повинен цьому сприяти. Це ж стосується й росіян, і поляків і представників інших національностей. Далі — проблеми територіяльної цілісності — Донбас і Крим. Треба показати, що коли Донбас (і ми можемо це довести розрахунками) увійде в єдиний союзний ринок, через декілька місяців 95 відсотків шахт будуть банкрутами, а шахтарі злидарями. І навпаки, якщо Донбас буде працювати у нашому республіканському ринку, то 95 відсотків шахт будуть процвітати, а з ними будуть процвітати і шахтарі. Чи проблема Криму. Крим без материкової електроенергії і води не зможе проіснувати і місяць. І про це треба всім знати, про це треба говорити, щоб не виникали політичні ексцеси.

І наприкінці я хочу зупинитися на питанні Фонду розвитку України. Ви вже чули від Сергія Конєва, що такий фонд започатковано в Україні. Його започаткували Асоціація демократичних Рад, Рух та деякі інші організації. Прагнемо, щоб філії цього фонду були в усіх країнах, де є українська діаспора. Це фонд не політичний, він повинен об'єднувати і лівих, і правих, він повинен об'єднувати і великі фірми, і малі, і українців, і англосаксів. Адже головна мета фонду — це розвиток України, а такий розвиток — на користь всього світу.

НАШІ ЗМАГАННЯ

Левко Лук'яненко

Тактика нашої боротьби буде правильна, якщо правильно поцінуватимемо політичну обстановку в імперії і в Україні.

Що характерне для теперішнього політичного моменту? Якщо історія — це безперервний процес, безперервна зміна однієї комбінації сил і пріоритетів іншою комбінацією сил і пріоритетів, то як можна охарактеризувати співвідношення сил в останні, наприклад, півроку?

Чим можна пояснити ідеологічний наступ комуністів, що його спостерігаємо вже ось приблизно чотири місяці?

Розгляньмо пляцдарм боротьби поміж демократичними силами і реакційними силами. На початку на цьому пляцдармі КПРС посідала безроздільне панівне становище і свавільно керувала державою і всіма сферами духовного життя і матеріяльного виробництва. У цей період експлуаторська кляса під керівництвом КПРС проводила антиукраїнську асиміляторську політику і безжално знущала над трудящими людьми.

Перші роки перебудови відкрили деякі можливості для критики експлуаторської кляси, дозволили організуватися в громадські організації і проводити мітинги, збори, демонстрації.

Процес розширення демократії і зростання національно-визвольного руху можна було б поділити на кілька окремих етапів, проте для мене тепер важливо не розпізнавати особливості кожного з них на шляху до демократії, а вказати те, що є загальним, спільним для всіх цих етапів.

Таким спільним є факт, що Комуністична партія впродовж усіх цих етапів не втрачала контроль над розвитком подій. Від 1985 року до середини 1990 року вона спроможна була контролювати ситуацію. Вона поступово втрачала авторитет і програвала одну ідейну позицію за одною, але вирішальне слово лишалось за нею. За 5 років комуністи зрозуміли своє ідейне банкрутство. За цей же час вони зрозуміли, що є їхньою найтвердішою опорою і об'єдналися на ній. Цією опорою є адміністративна влада з армією та репресивними органами. Це їхній останній оплот.

Скасування статті 6 Конституції СРСР та поширення ідеї деполітизації армії і репресивних органів та загроза перетворення останніх із репресивних на правоохоронні захитали опору партократії. Ще більше захиталася у них земля під ногами, коли залунали вимоги деполітизації заводів, фабрик, учбових і наукових за-

кладів та інших ланок ділового життя. На сьогоднішній день вони ще мають змогу брати трудящих до праці і звільняти з праці.

Доки матимуть таку можливість, люди боятимуться їх. Як тільки втратять цю можливість, так і почнеться швидкий крах всієї ще великої Комуністичної партії.

За юридичну підставу, що позбавить комуністів адміністративної влади, є скасування статті 6 Конституції УРСР та схвалення законів про політичні партії і засоби масової інформації. Завадити Верховній Раді ухвалити згадані закони партократія неспроможна, бо нездоланним є загальний процес демократизації. Небажання ж поступитися владою веде до розшарувань партії і виділення в її межах невеликої частини, що намагається розгортати наступ супроти демократичних патріотичних сил.

Сучасна активізація комуністичної бюрократії та її лакуз — це не що інше як перехід із міцного адміністративного пляцдарму на новий хисткий пляцдарм політичної боротьби.

70 років комуністи вели політичну боротьбу зі своїми ідейними супротивниками не ідейними методами, а за допомогою сексотів, таємних судів та сибірських концтаборів. Тепер перед ними вперше забовваніла перспектива доводити свою правоту у рівноправному ідейному герці. Вони бояться такої перспективи, бо що ж можуть сказати на своє виправдання? Відчувши двигтіння ґрунту під ногами, партократія намагається консолідувати свої лави, перебудуватися і уже на вужчому пляцдармі, пляцдармі ідейному, повести боротьбу за своє існування. Треба віддати належне їхній завбачливості. Вони не стали перекладати перебудову своєї діяльності з адміністративного на ідейний пляцдарм до ухвалення вищезгаданих законів, а почали перебудуватися і наступати завчасно. По всій Україні вони пустили своїх агітаторів і відкрили вогонь проти Української республіканської партії, Руху та всіх інших демократичних організацій, звинувачуючи нас в тому, що саме через нас та наші демократичні зусилля зникли з полиць крамниць харчі і черевики, пральні машини й будівельні матеріали. Демократи і націоналісти, мовляв, у всьому винні. Поверніть добродіїв комуністів до однопартійної влади і з'явиться усе відразу. Дивна логіка! Немов би не самі комуністи довели Україну до сучасної руїни!

Щоб залякати простих людей Українською республіканською партією, Рухом та іншими патріотичними силами, не зупиняються ні перед чим. Так, у Городні на Чернігівщині заборонили мітинг організації "Зелений світ", зареєстрованої і цілком льояльної організації, відмовилися озвучити вигін, незважаючи на те, що я завчасно вдарив голові міської Ради Сотнику телеграму. Мало того, районні ненависники свободи слова спрямували до середини мітингарів групу своїх лакуз, що в оточенні міліціонерів

чужими піснями заважали Чернігівському самодіяльному хору і промовцям. Про студентів, що голодували з 2 до 17 жовтня, парторг колгоспу ім. Фрунзе Носівського району Чернігівщини розповідав, буцімто Захід платить людям, щоб ішли голодувати, а секретар обкому партії Лісовенко публічно заявляє, нібито я зібрав десятки тисяч бойовиків у Карпатах і ось-ось почну наступ на Київ, ухвалює 12 вересня Президією облради постанову "Про недопустимість дій політизованих організацій і угруповань, у тому числі з інших регіонів країни по дестабілізації внутрішньо-політичної обстановки та правопорядку в області". І його помічник організовує оборону Чернігівщини від небажаних йому чужих елементів, і в селі Кіпті Козелецького району скручують руки народному депутатові УРСР Олександрові Гудимі та б'ють Київський хор "Гомін". Як страшно хочеться Лісовенкові стабілізації, тобто стагнації! Як сумує він за брежнєвськими часами! І що йому свобода слова й пересування громадян, що йому Деклярація прав людини і Конституція України?! Важко лісовенкам розлучатися з барськими привілеями та дозвілним життям. Ба, переживаємо кінець п'ятирічного періоду перебудови, що закінчується втратою Лісовенками необмеженої адміністративної влади. Ми стоїмо напередодні нового періоду, що буде періодом поступового зменшення впливу Комуністичної партії, періодом розслідування її злочинної діяльності і цілковитого зникнення з політичної арени.

Правду кажуть: ніхто добровільно владу не віддає. Не поступиться добровільно й комуністична партократія, тому на українські демократичні сили чекає гостра й запекла боротьба. Реальні минулі, і майбутні наслідки — це результат змагань протилежних сил. Коли б не було по всій Україні широкого руху за самостійність, не з'явилася б Деклярація про державний суверенітет України, коли б не було широкого руху протесту проти союзного договору, Верховна Рада не відклала б його на пізніше, коли б не було голодівки студентів, не було б рішення про відставку голови Ради Міністрів Масола та інших важливих рішень Верховної Ради УРСР.

І Деклярація про державний суверенітет України, і наступні важливі рішення залишаються мертвими папірцями, якщо демократичні сили не будуть боротися за втілення їх у життя.

Ми не в кінці боротьби. Ми на переломі. І в цей вирішальний період в глибинах партократії не зникла надія на реванш. І там немало елементів, що задля врятування своїх клясових привілеїв ладні пустити зброю супроти мітингарів і демонстрантів. Керівники Народної Ради, Української республіканської партії, Руху та інші народні провідники мають бути пильні, аби в напружений момент правильно оцінити співвідношення сил і спрямувати настрої і енергію демонстрантів у правильне русло. Питання тактики в таку годину може набути доленосної ваги.

Згадаймо події 15 жовтня.

Першого жовтня народ з усієї України прийшов по вулиці Кірова до Верховної Ради зі своїми вимогами. Влада затялася і перемогла народ: людей не пустили на Радянську площу, і Верховна Рада демонстративно відмовилася поставити питання про відставку Масола.

Другого жовтня студенти оголосили голодівку з відомими вимогами (відставка Масола, геть союзний договір, військова служба тільки на Україні, вибори на весні 1991 року на багатопартійній основі, націоналізація майна КПРС і ВЛКСМ). Партократія у Верховній Раді затялася і здавалося лишень чекає зачіпки, аби кров'ю приборкати народ. Депутат Віталій Рева, перший заступник міністра транспорту УРСР, прямо закликав установити в Києві військовий стан. Студенти не давали такої зачіпки, а тим часом кожен день надходили вістки з усіх областей України про приєднання до студентів все нових і нових підтримувачів. Група голодуючих навпроти Верховної Ради не була покинута народом. На вулиці Кірова і в парку людей не зменшувалося. Напруження зростало. На 15 жовтня співчуття до голодуючих і обурення бездушністю влади сягало тої кульмінаційної точки, коли найменша іскра могла запалити справжній вогонь. Що було робити? Депутати ходили по площі і розмовляли з голодуючими, демонстрантами, і численні питання: "Що робити? Що буде далі?" знаходили відповіді. Народ був готовий кинутися на густі шеренги міліції і посунути в будинок Верховної Ради. Уперше він прорвав кордон міліції, коли студенти вирішили перенести частину наметового містечка з площі "Незалежність" до Радянської площі. За минулі дні сила народу зростає і тепер він міг змести геть міліцейський кордон. А потім? Пустили б в дію спецзагони, полки, що причаїлися на околицях Києва. Побоїще. Можлива кров, і на кілька років перемога реакції.

Яке співвідношення сил?

Республіканська партія ще не охопила всю Україну на районному рівні, Рух також не дійшов до кожного району. Незалежних спілок ще зовсім мало і страйками не охоплюють ще й десятої частини робітничої кляси. Ми, демократичні лідери, ще не спроможні підняти й 5 мільйонів з 52-мільйонного народу України. Тим часом, супроти нас виступає система комуністичного правління, що охоплює кожну суспільну клітину і за допомогою зброї ще спроможна знерухомити все суспільство. Чи можна було перемогти в Києві 17 жовтня 1990 р.? Навряд. Ймовірніше, що демонстрантів би розстріляли. Але, коли б у Києві й перемогли, ми не готові до вирішального герцу в масштабах всієї України. Нам треба ще час для підготовки.

Ми швидко нарощуємо сили. Згадайте, в яких умовах відбу-

вався перший з'їзд УРП у квітні цього року. Згадайте політичні умови, що були рік тому, два роки тому. У жовтні 1988 року не один із нас ще був на засланні, а в Україні хапали до буцегарень, штрафували, виганяли з роботи і вузів. Ні, ми доволі швидко наступаємо. Але імперія, що створювалася шість сторіч, не може розвалитися за два роки. І щоб, розвалюючись, не похоронила під своїми руїнами наші найближчі пляни, мусимо бути розважливі і не довести конфлікт до застосування проти нас зброї.

Що потрібно, аби демократичні сили і швидко наступали, і не спровокували криваву різанину?

Для цього необхідно зміцнювати обласні організації, засновувати організації в кожному районі, засновувати осередки в селах.

Необхідно, аби організаційна мережа охопила кожен район і була спроможна витіснити комуністів з усіх щаблів влади і з усіх клітин суспільного життя.

Я кажу про організаційну мережу демократичних сил, а не Руху, УРП чи Демократичної партії. Цим самим я виступаю за продовження співпраці УРП з Рухом, за співпрацю усіх демократичних патріотичних сил у боротьбі проти лісовенків та їм подібних ворогів демократії та свободи.

Якою бачу перспективу співпраці Руху з політичними партіями?

Рух виник на широкій ідейній основі. В умовах заляканости нашого народу він виявився вельми позитивною організаційною формою, бо давав можливість активним громадянам щось робити для перебудови з позиції офіційних гасел.

На українському політичному тлі побіч Руху завжди діяла УГС-УРП. Своєю послідовно-демократичною і самостійницькою лінією вона відтягувала вогонь комуністичної антинародної держави на себе і тим відкривала широкий простір для діяльності Руху. До УРП пішли сміливіші люди, а таких менше.

Співпраця УРП і Руху за минулі півтора року дала Україні надзвичайно багато. Через агітацію і пропаганду та проведення таких акцій, як "Живий ланцюг" 21 січня 1990 р., виїзна сесія Великої Ради Руху в Хусті, всенародний здвиг в Берестечку, дні Козацької слави в серпні, відзначення бою УПА на Волині у вересні ми пробуджували в людині людське і сприяли перетворенню її з покійного раба на громадянина та пробуджували національну свідомість. Це робило перебудову все більш безповоротною, а ідею самостійної України — загальноприйнятною. В умовах відсутности свободи Рух давав можливість активним громадянам боротися за втілення в життя тих добрих, офіційних гасел, які партократія завжди плодила в достатній кількості, але ніколи не збиралася виконувати. Учора Верховна Рада скасувала статтю 6

Конституції УРСР, що узаконювала диктатуру Комуністичної партії. Від учорашнього дня на Україні починається узаконене існування політичних партій і поступове утвердження багатопартійної системи. Зникає підстава для страху і кожна людина зможе точніше визначити свою політичну лінію і приєднатися до тої політичної партії, яка найбільше відповідає її світогляду. Люди не задовольнятимуться дуже широкою програмою Руху і відходять від нього до інших партій. І це нормальний процес.

Але позаяк свідомість широких мас відстає від розвитку подій у центрах політичного життя, то в найближчий час Рух ще відіграватиме надзвичайно важливу роль і в спаралізованих комуністичною бюрократією глибинних районах буде й далі піонером залучення людей до активної дії.

Провід УРП вважає, що республіканська партія не повинна втручатися структурно до будь-якого об'єднання, але ми виступаємо за активізацію діяльності всіх демократичних сил і тому виступаємо за постійний обмін інформацією, координацією дій і проведення різноманітних спільних просвітнянських, культурно-виховних та інших заходів.

Предметом особливої уваги республіканської партії та Руху в найближчий час має стати проблема допомоги робітникам у створенні незалежних профспілок. Необхідно викрити гру партапарату, що під виглядом створення незалежних профспілок намагається створювати новий варіант своїх прислужників. Українській робітничій класі необхідна своя незалежна організація для захисту власних інтересів. Незалежні профспілки усунуть КПУ з системи виробництва і прискорять загальнонаціональний рух до свободи.

Розширюймо мережу незалежних профспілок УРП, Руху, демократичної партії, інших партій і готуймося до нових мітингів, демонстрацій, походів, пікетів, голодовок і страйків і ми прискоримо день свободи України, а разом з нею — і піднесення матеріального достатку та створення нормальних умов для вільного життя. Україна — велика країна, і своїми зусиллями ми мусимо вивести її на світову арену врівень з іншими цивілізованими націями.

Комуністичний наступ скоро видихнеться, бо не може брехня перемогти правду.

Народ, що відчув запах свободи, не повернеться в рабство.

Нація, що відчула наближення своєї державної незалежності і принаду свободи, не зупиниться на півдорозі, і ніякі російські шовіністи не зупинять її. Хай же Господь прискорить блаженний день свободи!

РОЛЬ ЦЕРКВИ У ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Євген Сверстюк

Дорогі учасники нашого стрімкого руху в невідоме! Наш корабель навмання пливе за течіями незвіданими. Команда його звична боротись проти вітру, але незвична стратегічно думати, куди плисти. Мусимо мати багато духу і моральної сили.

За рік страшенно помінялись прапори, декорації і гасла. Це дуже радує і викликає ейфорію. Але це і дуже насторожує, бо живемо в країні, де споконвічно все обмежувалось зміною декорацій і заміною гасел, де перманентно бушує холодна пожежа ейфорії. Навіть при великому внутрішньому опорі нас несе в цьому напрямку. Тому серед гомону голосів самохвальства і самопідбадьорювання народ шукає голосу самооцінки.

Питання "проти кого ти" — вже не звучить.

Питання "за що і за кого ти" — вже райдужно ясно.

А от питання "хто ти і ким повинен стати" — це саме питання на часі.

В бурхливий потік часу потягнулися всі — пробуджені і напівсонні, опозиціонери і вчорашні партійці, піднаглядні і їхні шпики...

Найактивніші беруть в руку нині модний прапор і звичним голосом гукають: "Вперед проти..." Надходить пора демагогів.

Стривожена совість в сум'ятті, бо навіть не те важливо, ким ти позавчора був, а хто! Стає страшно за активність людини, вихованої у безпринципному послуху властям і в цілковитій безвідповідальності за наслідки своїх дій. Гомо советікус пре гуртом, прагне бути зверху, більше споживати і більше урвати.

Від кого нині урвати, люди добрі? Наш корабель має шанс віцїліти лише тоді, коли будемо вкладати в нього найкраще, що маємо. Адже на ньому виявлений і ще невиявлений визріває посів насильства і ненависті. І хочеться заволати за Грабовським: "Де ви, мислі благородної і братерства сіячі?"

Де ви серед розбурханого і каламутного моря егоїзму, розбрату, ворожнечі — вже не проти партапарату (всі проти), а один проти одного — навіть в межах спільних громад.

Нам нині бракує справжніх лідерів, справжніх священиків, справжніх поетів і вчителів — всім вистачить місця! Але який критерій справжності? Найзагальніший справжні еднаються навколо високих безкорисних принципів і ставлять честь і обов'язок над усе.

Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

Нині багатьом здається, що вони патріоти. Багатьом здається, що вони віруючі. Багатьом здається, що вони демократи.

Але мірою людини є її Бог. Те, що вона робить, що воліє і що вона сіє щоденно. Коли Соломон захотів дізнатись, котра справжня мати дитини, він запропонував обом розрубати дитину навпіл, і тоді одна зойкнула: "Я віддаю їй!"

Хто віддає своє найдорожче, той справжній.

Відродження українських церков

Від самого початку ця проблема важка і конфліктна, і українська автокефальна православна, і українська католицька не мають нічого, а РПЦ, теж утримувана в чорному тілі, нікому не збирається нічого повертати. Отже, кожна матиме те, що сама забере — зусиллями вірних.

Тут важко було духовенству залишатись на рівні високої проповіді. Почалась боротьба за парафії. Почалось шукання аргументів — не так *за себе*, як *проти іншого*. Почались безпардонні взаємні звинувачення, дилетантські екскурси в історію...

Чи повинні ми тут ставити за приклад толерантність між конфесіями на Заході?

Повинні, щоб бідні, забиті пропагандою наші люди знали, що на полі християнської релігії нема місця для ворожнечі, бо нема тяжкої зневаги Бога нашого, як ворогування іменем Його.

Але ми повинні і пам'ятати, що Захід має не руїни, а впорядкований дім, що Захід не повертається до Церкви, а давно має свої традиційні і трохи збуденні церкви.

І ми, і весь світ потребує нині, як живої води, високої проповіді, яка наводить нас до джерел, до нашої духовної вітчизни, до нашої суті. І ми, і весь західний світ потребує нині навернення до правди і любові, що мають бути основою нашого життя та запорукою нашого оновлення.

Але ми з руїн не можемо відразу піднятись до високої проповіді. Наше духовенство збідніло. В проповідях нема того, що підносить дух, а є тільки те, що розбухує пристрасті. А на тому рівні ще не починається благодать і мудрість. На тому рівні нема навіть простої розумної доцільності.

Помилки, які мусимо визнати. Великою помилкою нашого духовенства було повернення до середньовічних суперечок.

Перше. То загальновідома істина, що колись вся Україна, зокрема Волинь і Галичина, були православними. Чи значить це, що нам всім знову треба повернутись до православ'я?

Друге. То правда, що довоєнна Галичина була греко-католицькою. Чи значить це, що маємо переступити назад через півстоліття і знову зробити всю Галичину греко-католицькою?

Ні, це неможливо і це непотрібно. Після наших мук і терпінь ми вистраждали істину християнства у великій і малій зонах — ідеал єдності і братерства. Нам треба нині піднятись до того ідеалу і з тієї висоти ми знову перестанемо виділяти конфесійні відмінності.

То правда, що всі наші великі ідеалісти прагнули злуки українських церков, але маємо в спадщину ту трагічну сторінку, що тільки в ніч перед падінням Константинополя 1453 року в храмі св. Софії спільно правили Службу Божу грецький єпископ і латинський кардинал... Маємо те, що маємо: серед широко розлитого моря протестантизму дві дуже близькі українські християнські конфесії, і нині мудрість в тому, щоб вони були взаємно доброзичливими і йшли дорогою *висхідною*, а там неодмінно на вершині піде на зближення. Але вони мають підштовхнути одна одну на гору, а не тягнути вниз. Може, в наших різних дорогах є провіденційний сенс: може, нам слід випробувати сили на пограниччі католицького і православного світу і вторувати спільну дорогу.

Помилку допущено в тому, що цілком в душі більшовицького виховання, одні одних стали запідозрювати і відштовхувати — то в імперські обійми Москви, то в обійми Варшави. В обіг пішов арсенал більшовицької пропаганди: напівправда, правдоподібність, чутки, підозри... Замість високого проповідника виходить демагог, що вгадує людські слабості. То й до церкви полізла політика і політиканство. Молитва спорожніла. При словах "Боже, нам єдність подай", забули народне прислів'я: "Бога взивай, а рук прикладай".

Наче пролетів холодний вітер атеїзму під клерикальним покровом, і спільні наші церковні хоругви та спільний національний прапор раптом злиняли і втратили священий ореол. Бо люди зреклись морального максималізму нагріної проповіді і відкинули усі прописи: не бажай ближньому того, що не бажаєш собі, не суди ближнього, помирись з братом перше, ніж переступити поріг храму, не будь подвійним, як той фарисей, вийми колоду з власного ока, а тоді порошину з ока ближнього.

Фактично позитивні християнські емоції поступились місцем емоціям негативним — антихристиянським. А на тому рівні точиться безпросвітна війна всіх проти всіх — на зразок класової війни — всіма методами.

Учителя знехтували. Бо де це чувано, щоб митрополит Липківський картав греко-католиків, щоб митрополит Шептицький звинувачував церкву українську автокефальну православну?

Посилаючись на історичні колиші суперечки, назовіть мені серед нинішніх воявників хоч одного, готового йти на смерть за свою істину, за догмати?!

Сьогодні ми дуже надіємось на високе нагадування нашого святішого Патріарха Мстислава, на досвід і мудрість духовного провідника й патріота. І віримо, що дороги назад, в минуле — це

не дороги. Не може ж бути, щоб у кінці страшного ХХ віку християнський світ не об'єднався навколо своєї Євангелії, а сперечався навколо різнотлумачень.

Хочемо вірити в готовність появи нового генія світла і добра, як Плужник:

Мовчки зростає десь новий Гарас
Серед кривавих піль.

На кривавих полях — брак і великої християнської віри, і справжнього патріотизму. "Фантомний біль Галичини", — як писав Мирослав Маринович.

Моральна позиція Руху хистка. Події розвиваються швидше, ніж ми встигаємо усвідомлювати. Подекуди учасники Руху вже стали біля керма — правити некерованою машиною. Замінено назви вулиць, знесені пам'ятники — що далі? Наступати чи не наступати? Питання споріднене з Гамлетівським "бути чи не бути?". Якщо будемо наступати — будемо, якщо ні — будемо тільки здаватись, що ми є. Але мусимо наступати... на себе.

Нині не позаздриш тим депутатам, що прийшли на зміну вчорашній владі бюрократів і сили на магічні стільці. Чи можемо нині похвалитись, що Рух дав морально інший тип людини? Звідки? Але ми повинні почати рух за вироблення іншого типу людських взаємин.

Чим брали хлопці з УПА, які ставили перед волинським селянином занадто важкі вимоги? Вони, на відміну від більшовицьких, польських, німецьких властей — говорили як син до батька. І батько на все погоджувався з ними — офірними, відданими ідеї, морально сильнішими. Без цих якостей їхня влада нічого б не важила.

Мусимо наступати не так на ідеологічному, як на моральному фронті, бо дискредитація — то найефективніший спосіб боротьби проти нової ідеї.

Нині не питають: чи ти проти, а хто ти, що робиш, що сієш навколо себе — стоїть питання про відповідальність як міру людини. Про зважливість слів, про безкорисність дій, про правдивість, навіть якщо ця правда тобі не вигідна (на кожному кроці ми уникаємо невідповідного).

Чи може людина з правдою встояти на висоті — проти вітру...

В релігійній роботі Рух на Сході слабкий, на Заході — однобічний. Він не піднявся до християнської і національної висоти, щоб стати над конфесіями і щоб мати авторитет і серед католиків, і серед православних. "Нова влада ніч не робить, тільки православних гнобить", — скажуться православні. Вони не відчули тепла й доброти нової влади — і це часто штовхає їх в опозицію, в

обійми старої. Стара влада з дорогою душею приймає всіх, аби проти Руху і проти католиків.

В Києві православні й католики з Галичини — це наші завжди бажані брати, які допомагають нам творити свято. Дома це важко хворий поділений організм.

Місія Руху — бути моральним і правовим арбітром. Для того треба, щоб Рух усюди спирався на мудру людину, а не на вчорашнього активіста й атеїста, який схопився зараз за патріотичний прапор. Щоб дати підтримку місцевим організаціям Руху, ми звернулись через *Літературну Україну* за 12 липня до християн-українців різного віровизнання із закликом піднятися до спільного національного обов'язку...

Прочитали. Але де, в яких організаціях Руху це Звернення обговорювалось і виносились рішення? Адже під ним стоять, крім мого, підписи Івана Драча, Левка Лук'яненка, Михайла Гориня та інших депутатів Верховної Ради обидвох конфесій.

Дехто із знайомих співчутливо усміхався... Але ж, люди добрі, — я пропоную лише азбучні істини моралі! Мені згадується хлопчик, який плакав і не хотів прийняти правил шахової гри, щоб не програти... Мені згадується випадок, коли Плеханов в одному з гарячих районів Кавказу, де переслідувано курдів, пояснював істини соціалізму: солідарність між робітниками різних народностей, спільні цілі, спільна боротьба і т. д.

— Ви згодні? — запитав він.

— Ми зрозуміли, ми згодні.

— Як ви зрозуміли? — запитав він.

— Я — человек, ты — человек, пойдём вместе бить курда!

Це є діагностична формула хвороби.

На Покрову мене запросили на Молебень і освячення могили стрільців УПА на батьківщині Франка (с. Сторона) — там полягло 19, переважно волинян. Після Молебня виступали аж три отці з прицільною пропагандою проти української автокефальної православної церкви, якої просто нема... бо єдина вірна — католицька. Це були такі вироблені пропагандистські піруети, такий тиск, що коли я сказав: "Належу до української автокефальної православної Церкви" — це прозвучало як бомба, і отці зникли. Я нагадав, що в цій могилі лежать хлопці, яких благословляв український православний священник. Що нині, на Покрову, ми святкуємо роковини УПА, яку теж благословляв священник УАПЦ. То будьмо ж гідні їхньої офіри, їхньої віри в нащадків, їхньої пам'яті...

"Вам можна", — сказали мої приятелі і запропонували надрукувати виступ в Дрогобицькій газеті.

Виявляється, їм не можна. Не можна ставати під колеса маховика, який свище по-старому, по-більшовицькому.

В Самборі я бачив, як православні пікетували владу — з сліпою

люття загнаних в глухий кут. Це страшна юрба, але десь в основі її настрою лежить біль і кривда, сльозинка невинної дитини...

І тут має піднятися над усіма добра благословляюча рука, зняти з очей малих сих полуду "єдино правильних Церков" і відкрити їм єдиного Бога, який всім благовістить: "Мир вам". І тоді вони погодяться правити службу Божу почергово в одному храмі.

Церква є великою силою, мабуть, єдиною, що може з'єднати народ. Але тій Церкві потрібна глибока віра і мудрість.

Митрополит Шептицький завжди давав православним свої храми для Богослуження, і він, напевне, не допустив би ворогування на порозі Храму Божого, не допустив би безпардонної боротьби за повернення "всього церковного майна" та "рішучих" методів, що травмують душу і оскверняють святиню.

Не допустив би не так висотою авторитету, як глибиною віри. Церква є великою силою, і саме вона має повернути народу моральні аксіоми і ті християнські цінності, що будують святиню в серцях.

Мусимо виграти битву з собою, піднятися морально і повернутись лицем до Бога, щоб стати на рівні своєї молитви.

В житті перемагає морально сильніший, хто має за душею Абсолюти.

То ж будемо досконалими! Декорації і навіть влада змінюються, а на часу залишаються постійно діючі.

ПРО РОБОТУ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ РУХУ

Дмитро Павличко

Не треба володіти особливою проникливістю, щоб збагнути — від ставлення росіян до незалежної української держави, яка почала формуватися в тяжкій боротьбі не з демократичною Росією Єльцина, а з національно безликим та експлуаторським центром СРСР Горбачова, значною мірою залежатиме доля України і доля тим же центром поневоленого російського народу. І коли я вже згадав про Горбачова, то скажу, що оновлена ним партія гарячково шукає правових основ для збереження того комуністичного центру, який обертає і росіян, і українців, і всі інші нації в рабів фальшивої, корисної тільки для союзних чинників та партапаратчиків єдності. Саме тому ця партія проголошує в політичному звіті свого Центрального Комітету своєму XXVIII з'їздові пріоритетність прав людини над будь-якими інтересами національної суверенності та автономії. Спочатку з людини роблять споживача ковбаси та покірний автомат для виконання тих чи інших трудових функцій, виймають з неї національну душу, а потім виставляють права такої бездушної одиниці понад право на суверенне державне життя нації...

Солженіцин у трактаті "Як нам влаштувати Росію" звертається до своїх: "Нема в нас сили на імперію, — волає він, — і не треба і хай вона впаде з наших плечей, вона розчавлює нас і висмоктує і прискорює нашу загибель". Ці слова могли б стати ядром нової справді спасенної для росіян свідомості, якби не те, що їхній автор сам підпадає під прес імперського мислення, як лише мова заходить про Україну та Білорусію. Українські та білоруські землі він вважає російськими на тій підставі, що московську державу створив народ Київської Русі. Це нісенітниця. Якщо йти за мудруванням Солженіцина, то, скажімо, американці повинні претендувати на Великобританію, як на власну територію, адже США були створені народом Англії. Розвиваючи історичну концепцію Солженіцина прийдемо до сміхотворного висновку, що козацькі визвольні війни, що провадили проти Московщини Сагайдачний, Виговський, Дорошенко, Мазепа, зрештою, війна більшовицької Росії проти Української Народної Республіки — це внутрішні заколоти, боротьба в середині однієї нації.

Та диво не в тому, що вихований на дореволюційних, великоцарських традиціях, палкий ненависник комуністичного режиму відкидає право українського народу на самостійну державу, а в тому, що його погляди збігаються з поглядами рятівників того ж таки режиму, нинішніх лідерів КПРС, які

намагаються зберегти імперію, і використовують для цього все менше своїх дискредитованих гасел про рівність і братерство націй і все більше відверто антигуманних лозунгів з арсеналу найреакційнішого шовінізму, не цураючись авторитету свого вчорашнього лютого ворога Солженіцина.

Але також є й інші росіяни. Вони безоглядно підтримують мирну боротьбу українського народу за свою державність. Вони розуміють що, душачись в обіймах "старшого брата", Україна душитиме і його. Але будучи сіямськими близнюками з народження, маючи природну можливість жити як нормальні нації, Україна і Росія будуть каліками доти, допоки не розірвуть спільні пута, накинута на них імперією.

"По национальности я русский, но давно живу на Украине. Здесь женился на украинке. На Украине родилась дочь. Вообще, я не разделяю себя с этой землей. И наоборот — у меня большое желание принести посильную пользу делу становления и упрочения суверенитета Украины, неотъемлемой составляющей которой является создание собственной армии" — пише до мене підполковник Олександр Мелкозеров, а листа починає так: "Я целиком и полностью разделяю ваше мнение, излагаемое в газете *Известия* — «Будет ли на Украине своя армия?» — и хочу обратиться к вам с предложением использовать мои знания, опыт и навыки работы с личным составом, полученные в период моей службы в рядах Советской Армии на благо создания национальной армии Украины".

Таких росіян, як Олександр Миколайович Мелкозеров немало. Це справжні сини своєї нації, честь і совість народу Пушкіна, для яких майбутнє влаштування Росії не в тому, щоб і надалі один народ гнобив два наші народи лише на тій підставі, що всі вони слов'яни, а в тому, щоб кожен з них був однаковою мірою суверенним і щоб кожен мав однакові атрибути незалежності, включаючи сюди найголовнішу ознаку — свої Збройні Сили.

"Сьогодні відділяти Україну — значить різати через мільйони сімей і людей", — пише Солженіцин, не задаючи собі трудно подумати, а чому, власне, треба розривати родини, переполовинювати серця, хіба не можуть мільйони росіян, змішані подружжя, і взагалі інші національні меншості жити в Українській державі? Мільйони українців живе в Росії і було б дико вважати, що утворення Російської незалежної держави мало б скривавити їхні серця і що вони повинні б втікати від російської свободи додому. Навпаки. Вони аж тоді одержать те, що росіяни мали й мають в Україні — повну культурну автономію.

Але не жадає думати над цим Олександр Ісайович, бо йому треба було б відмовитися від російського панславізму, від вищості всього великоруського над "малоруським", а цього якраз не

дозволяє вчинити ідеологія Булгаріна й Каткова, хай тільки в слов'янських межах, та все ж імперська, ненажерлива душа.

Солженіцин прагне будь-що довести, що "спокуса повного всеукраїнського сепаратизму" з'явилася в Галичині при підтримці Відня, але він забуває, що в новій історії найбільшим українським сепаратистом і державником був декабристами та російськими демократами в Петербурзі вихований Тарас Шевченко. "А на москалів не вважайте, — писав наш геній, — нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми — по-своєму. У їх народ і слово, і в нас — народ і слово.."

Нічого більше не треба, як тільки визнати всю істину, визнати рівноправність українського і російського народу, їхніх мов і культур, і віддати Україні те, що їй належить: і багатства її національної території, її виробничі і природні потужності та ресурси, свободу для побудови своєї самостійної держави.

Демократична Росія починає визнавати цю правду. Це засвідчує заява про міждержавні стосунки Росії та України, складена і підписана представниками парламентів обох країн у вересні цього року. Це засвідчують студенти-росіяни, які, до речі, разом з євреями, вірменами, угорцями, азербайджанцями, болгарами голодували на площі Незалежності, щоб домогтися виконання справедливих вимог, виставлених Верховній Раді України українською студентською молоддю. Це засвідчують тисячі писаних російською мовою листів до членів Народної Ради на підтримку її діяльності.

На російському материку, як і серед російського населення республік, скристалізовується ідея солідарності росіян з поневоленими народами, все більше наших братів включається в боротьбу за розвал неоколоніальної наддержави, що спекулювала гордістю великоросів і вчинила їм більше зло, ніж будь-який інший ворог — їхню мову і велику гуманну світової слави культуру обернула в ненависне знаряддя пригноблення та знищення націй.

Для нас нема нічого дорожчого, як демократизація і національне просвітлення 10-мільйонного російського населення України. Для нас — це не зайди, не окупанти, не чужинці, а органічна частина народу Української держави, багатонаціонального нашого громадянства, без якої не уявляємо ні нашої минувшини, ні нашої майбутності. Не до нашої політики, а до нашої безсилості та слабкої організованості належить факт, що ми досі не видаємо жодної рухівської російськомовної газети, що ми не зуміли в східних містах та на півдні України створити подібні до львівського російські товариства оборони та пропаганди української культури нашої на нових засадах побудованої приязні.

Заявляємо: ніколи свідомий українець, а тим паче руховець, не опуститься до націонал-соціалістичного оклику: "Україна для

українців". Ми ненавидимо російський шовінізм, але ніколи не покличемо до помсти та жорстокої відплати російській людині за сплюндровану українську мову та за манкуртизацію нашого народу, бо ми знаємо — провина за наші нещастя лежить і на нас.

Хай там різні Сурплови, підбадьорені партапаратом КПУ, створюють з духовних пігмеїв та перевертнів націю новоросів-українців, та росіянам нічого боятися — за нами тисячолітня історія, а за ними — нічна змова відщепенців.

Незалежна Україна і незалежна Росія — хіба не ясно, що тільки окремо можуть вони відродити й розвивати свою духовність, хіба не ясно, що тільки окремо можуть увійти вони до спільного європейського дому і хіба не ясно, що тільки разом здатні вони завалити власну тюрму так, щоб падаючи, вона нікого не роздавила?! Знаємо: коли впадуть ті мури й склепіння, брудна пилюка стане до небес, і ще довго вижиратиме нам очі її отрута, але ми повинні вийти з неї живі й видюші, якщо ми справді належимо до мудрих, благородних і великих народів.

Слава демократичній Росії!

Слава незалежній Україні!

УКРАЇНА — ДЕРЖАВА МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО МИРУ

Леонід Шульман

"Ми... боремось за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних самостійних державах — це одинокий лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі. Ми боремось проти імперіалістів та імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно другі народи..."

Хто автор цих рядків? Якийсь інтернаціоналіст? Насправді, це цитата з Політичної декларації Української повстанської армії, складеної у 1943 р., тобто належить націоналістам. Ми вже тривалий час живемо у задзеркаллі Люїса Керрола, де чимало понять викручено навиворіт, а слова, що їх позначають, змінили свій сенс на протилежний. Людина, що є прихильником національного рівноправ'я, людина, що виборює право кожної нації вивчати свою мову, користуватися нею, розвивати власну культуру, співати своїх пісень, право на свою історію, тобто право знати своє минуле, бути господарем своєї сучасності, право творити своє майбутнє, — така людина автоматично таврується як націоналіст.

Слово це вживається з прикметниками: грузинський (литовський, узбецький...) буржуазний націоналіст. Євреям "повезло", для них є стислий термін: сіоніст, незалежно від ставлення адресата до доктрини Герцля. Українцю повезло ще більше, його можна назвати самостійником, жовтоблакитником, бандерівцем або петлюрівцем.

Навпаки, якщо людина виступає за єдину неподільну Російську імперію, за підпорядкування всіх народів "керуючій нації" (термін Сталіна), якщо людина поділяє погляди російських царів, чорносотенців та білогвардійців, якщо людина переконана в тому, що доля всіх неросійських народів — злиття з великоросами шляхом зникнення власних мов, культур, державностей, шляхом забуття свого історичного минулого, — як ми називаємо таку людину? Російський націоналіст? Великодержавний шовініст? Ні! В нашому задзеркаллі таку людину треба називати інтернаціоналістом. Колись люди ще пам'ятали, що таке інтернаціоналізм, тому (щоб ніхто бодай не переплутав!) казали: "пролетарський інтернаціоналізм".

Ой, вже ці прикметники! Одна розумна людина звернула мою увагу, що для зміни сенсу слова на протилежний досить

поставити перед ним прикметник комуністичний, соціалістичний, революційний або пролетарський: комуністична мораль (Павлик Морозов, обговорення інтимних подробиць подружнього життя на зборах колективу, "НП районного масштабу"), соціалістичний реалізм, революційний правопорядок (розстріл за ухвалою "трійки"), пролетарська культура. Епітет "пролетарський" вийшов з моди, пролетарський інтернаціоналіст перетворився на просто інтернаціоналіста, але його легко розпізнати за ознаками.

Такий інтернаціоналіст здебільшого не знає і, це найважливіше, не визнає інших мов, крім російської, нігілістично ставиться до будь-якої культури, включаючи власну російську. Але є серед них й "інтелектуали", що знаються на європейських мовах, пишаються своїм космополітизмом, або ж навпаки, палко демонструють любов до всього російського. Останнє роблять вони з кваліфікацією поганого провінційного актора, який завжди переграє, й саме цим відрізняється "інтернаціоналіст" від чесного російського патріота, людини, яка цінує власну культуру, шануючи одночасно культурний набуток усіх народів світу.

Нас нині цікавитиме ще одне слово-перевертень, а саме: соціалістична демократія. Слово це було перекручене двічі. Поперше, нас привчали, що соціалістична демократія — це диктатура пролетаріату (майже за Орвелом: свобода — це рабство), подруге, соціалістична демократія диктатурою пролетаріату теж ніколи не була, а була вона від народження диктатурою номенклатури.

Вітер змін, що дістав назву перебудови, захитав фундамент соціалістичної демократії. Народ вимагає не соціалістичної, а справжньої демократії, влада відповідає на ці вимоги також, як завжди, — вдається до випробуваної у віках зброї, — алгоритму "поділяй та володарюй". Криваві міжнаціональні конфлікти спалахують в різних частинах імперії. Впадає в око схожість сценаріїв. Про підготовку погрому влада знає, але не втручається. Вводяться, інколи з запізненням, війська, також з наказом не втручатись. Після різанини оголошується надзвичайний стан, починають "працювати" МВС та збройні сили, придушуючи не тільки погромників, але й неформальні демократичні рухи. Нарешті, слідство та судові процеси над кількома "стрілочниками", в яких бачимо ретельне приховування стежок до справжніх організаторів та спонсорів погрому.

Не можна не радіти з приводу того, що в Україні цей алгоритм досі не спрацював. В нас є чимало антисемітів, але нема організованої "Пам'яті". В нас є консервативні люди, але нема "Об'єднаного фронту трудящих". В нас є численні російські шовіністи, але нема "Інтерфронту". Вже котрий раз створюється на папері гібрид Інтерфронту з ОФТ — так звана "Спілка трудящих за

соціалістичну перебудову", — але сама багаторазовість спроб свідчить про ставлення до неї навіть тих, з кого її б хотіли скласти: російськомовних консервативних людей. Чому так сталося? Для відповіді варто проаналізувати розвиток міжнаціональних стосунків протягом історії України.

Україна-Русь була багатонаціональною завжди. Грецькі поселення на півдні. Єврейські громади в містах і окремі євреї-ремісники по селах, росіяни, поляки, вірмени, німці, шведи, чехи, айсори, турки, татари — всіх не перерахуєш. Людей вабила Україна-Русь щедрою природою, а також людяністю й чесністю свого народу. Заможне життя слов'янських племен, що злилися згодом в українську націю, наклало певний відбиток на людей, позбавивши їх комплексу неповноцінності та почуття заздрости, що завжди веде до агресивності та ксенофобії. Предок українця не мав задуму відбрати щось силою в якогось іншого племені, бо він все мав, або умів виростити чи виробити власною чесною працею.

На жаль, цього не можна сказати про сучасну українську націю. Імперія доклала значних зусиль, щоб нація заможних, освічених, культурних людей перетворилася на злиденне неписьменне суспільство закомплексованих панів, підпанків та рабів. Ефективність імперської політики яскраво визирає з порівняння рівня освіти українців Канади (перше місце серед національних громад) та США (друге місце після євреїв) з УРСР, де практично відсутня україномовна науково-технічна інтелігенція.

Небо міжнаціональних стосунків не було завжди безхмарним. Українсько-російські, українсько-польські, українсько-татарські та українсько-єврейські стосунки протягом історії знали всього. Щодо інших націй в Україні, то конфліктів з ними не було. Українців, напевно, не можна вважати винними у сталінських депортаціях німців, вірменів, греків та кримських татар.

Варто почати з єврейського питання, бо воно завжди використовувалося як у антисемітській, так і в антиукраїнській пропаганді. Ті, хто закликав "бити жидовъ, спасать Россию", нагадували: "Ихъ еще св. Владимиръ билъ!" Ті, хто прагнув залучити єврейство до боротьби проти визвольних змагань українського народу, а також ті, кому було потрібно очорнити українців в очах світової цивілізації, вперто твердили: "Эти хахлы — жуткие антисемиты!"

Де ж історична правда? Відомі численні спалахи насильства щодо євреїв у ранньохристиянську епоху, різанина євреїв та поляків гайдамаками Івана Гонти, численні погроми, організовані в Україні чорносотенцями на початку століття. Чорносотенці, зокрема, поклали на єврейство провину за поразку у війні з Японією, буцім то євреї були всі японськими шпигунами.

Саме Київ обрала царська таємна поліція для фабрикації

показового антисемітського судового процесу — справи Бейліса, якого звинувачували у ритуальному вбивстві школяра Ющинського нібито заради здобуття християнської крові для випікання маці.

Можна згадати також низку погромів у роки існування незалежної України — за часів гетьманщини та отаманщини, наприклад, страшні злочини отамана Ангела, та інших командирів військ Скоропадського та Петлюри. Можна згадати участь українських та російських поліцаїв у розстрілі євреїв у Бабиному Яру, радісно зустрінуту деякими киянами роздачу майна розстріляних.

Нарешті, антисемітизм, тасмно проголошений у СРСР так званими Маленковськими директивами 1949 р. як державна політика, і відкрито пропагований як боротьба проти "безродних космополітів", а згодом — "агентів міжнародного сіонізму" також провадився у життя руками російських та українських партійно-радянсько-господарських функціонерів.

Згадую, як років 40 тому у Києві було зфабриковано черговий антисемітський показовий процес. Працівників торговельної мережі на чолі з якимсь Хаїном звинуватили у намірі підкупити пілота та втекти літаком до Туреччини. Мені, в той час дитині, невідомо, чи був у чомусь винний Хаїн, але мені, дорослому тепер, добре зрозуміло, що літак зразка 1949 р. навряд чи здолає без дозаправки паливом шлях Київ—Стамбул.

Придивляючись до подій уважніше, побачимо, що міжнаціональні конфлікти феєвдальної доби не були міжнаціональними. Це були типово міжрелігійні сутички, так само, як ніч святого Варфоломея у Франції, хрестові походи на Близький Схід, переслідування єретиків всіма конфесіями християнства. Відколи гуманістичні засади взяли верх у більшості релігій світу (священну війну тепер оголошують тільки мусулмани), зник привід для конфліктів цього типу.

Доказ такого висновку — історія Запорізької Січі. Січ здебільшого перебувала у стані війни з турками або татарами, проте серед козацтва було чимало турків та татарів (втікачі від султана та хана, або, кажучи сучасною мовою, політемігранти). Четверо козаків-євреїв зробили політичну кар'єру, здобувши посади полковників, що приблизно відповідає посаді губернатора штату в США, оскільки полковник поєднував військове командування з цивільною владою на території великого регіону, який теж звався полком. За легендою, серед запорожців були навіть негри. Але етнічна терпимість не супроводжувалася терпимістю релігійною. Хрещення було обов'язковою умовою для зарахування до козацтва.

Вивчаючи історію дореволюційних єврейських погромів, бачимо, що їх організатори, чорносотенці Росії, не мали успіху в українському селі. Селянин погано розумів, чого треба бити

єдиного на селі кравця або скляра. Так само не виправдали українці довіри, коли Києву було доручено довести всім православним судовою справою Бейліса, що "людожери-євреї п'ють християнську кров".

Перший слідчий у цій справі, київський юрист Фененко разом з становим приставом Кислинським натрапили на слід справжніх вбивць хлопчика Юшинського — злодіїв, що гуртувалися довокola притону Віри Чеберяк. Реакція царського апарату була блискавичною. Фененка усунули від слідства, Кислинського взагалі вигнали з поліції. З Москви було прислано нового слідчого...

Аналіза міжнаціональних стосунків епохи громадянської війни доводить, що національного забарвлення інколи набувала звичайна політична конфронтація. Революція розкидала українців, росіян, євреїв, поляків по різні боки барикад. Серед кожної з національних громад були прихильники "єдиної-неподільної" (наприклад, кадети), світової пролетарської революції (більшовики), незалежної демократичної України (соціал-демократи, УКП та ін.) У цій борні найгірше доводилося євреям, яких з різних боків звинувачували в більшовизмі, германофільстві, монархізмі та українському націоналізмі, тобто прагненні розвалити єдину державу.

Після століть боротьби на три фронти, коли Росія, Польща та Туреччина змагалися за загарбання українських земель, перейменовуючи Україну на Малоросію, Малопольщу, Малотуреччину, Україна не стала ані русофобською, ані антипольською, ані антитурецькою. Ці людяні і людські взаємини були завжди й зберігаються досі. Січ воювала з турками, але запорожці знайшли політичний притулок за Дунаєм. Сагайдачний брав участь у поході на Москву, Петро I вчинив масові депортації українців на розбудову Петербургу, Україна завжди чинила опір імперії, тавруючи власних колаборантів-малоросів, проте в серці українця немає ненависти до росіянина, якого власна імперія прирікла на жалюгідне існування під короговою манією національної величі.

На жаль, імперія відмовляє українцям у визнанні їх окремою нацією. У свідомість росіян втлумачується догмат, ніби ніяких українців нема, а є малокультурні периферійні неосвічені малороси, що ніяк не хочуть покинути своє селянське "наречіє". Якщо до цього додати, що малокультурність та неосвіченість — прямий наслідок ліквідації системи освіти в Україні, розпочатий Катериною II, а завершений вже після її смерті закриттям Києво-Могилянської академії, якщо згадати, що українська мова неодноразово заборонялася та провадилася протягом трьох століть, з незначними перервами, політика русифікації, можна було б зробити висновок, що українці мають підстави ненавидіти росіян взагалі.

Проте невгамовне прагнення України до державної незалежності, негативне ставлення до імперської ідеології, не спричи-

нилося до загальної русофобії. Слід також згадати, що серед російського народу завжди були люди антишовіністичних переконань. Російська інтелігенція викупила з кріпацтва Тараса Шевченка. Великий Тарас, автор багатьох гострих слів на адресу панів та підпанків усіх національностей, підписує разом з своїми друзями, російськими письменниками, протест проти антисемітизму царського уряду.

Чимало росіян і тепер працюють українськими журналістами, письменниками, артистами. Спорідненість мов відкриває перед російською громадою шлях до легкої інтеграції в соціум України без втрати власної національно-культурної ідентичності. Крім росіян серед діячів української культури було і є чимало інших неукраїнців: поляки, татарин Агатангел Кримський, євреї. Дехто може звернути увагу на те, що в останньому нічого дивного нема, оскільки радянське єврейство денационалізоване, до того ж серед російськомовних літераторів євреїв ще більше. Але не можна нехтувати істотною різницею між приєднанням до "керуючої нації" та влиттям у культуру, саме існування якої войовничо заперечує шовінізм.

На жаль, давня царська теза про українців, як периферійних росіян, ще не вмерла. Не можна не прокоментувати в зв'язку з цим останній публіцистичний виступ Солженіцина. Дивно, що така славетна людина підтримує її разом з старим фальшивим лінгвістичним аргументом, нібито всі письмові джерела Русі писані російською, а не українською мовою. Насправді Русь розмовляла, за визнанням історика Ключевського (до речі, російського шовініста), староукраїнською мовою. Мабуть, на відміну від Солженіцина, Ключевський знав, що літери староруської мови вимовлялись зовсім не так, як у сучасній російській мові. Знав він також, що українці — нащадки полян, древлян та сіверян, а також західних племен, білоруси походять від дреговичів, росіяни — від кривичів, вятичів та радимичів. Латиші й досі кличуть росіян кривичами (*krievis*), а естонці з фінами — вятичами (*venelano*, бо вятка писалась через літеру юс і вимовлялася "вентка"). Триєдиної російської нації ніколи не було, а ототожнення Русі з Росією не має під собою історичних підстав.

Можна багато чого додати до обговорення цього питання. Проте вимальовується загальна картина. Були українці та росіяни, які допомагали фашистам винищувати євреїв, але були й такі, що їх рятували та переховували, ризикуючи власним життям. Були росіяни, поляки й євреї — запеклі вороги української незалежності, але були і є такі, що, вважаючи Україну своєю батьківщиною, відстоюють її волю завзятіше за багатьох денационалізованих "малоросів".

Існує література, до того ж не самвидавська, не дисидентська,

не "тамвидавська", а радянська, присвячена викриттю "злигання українських буржуазних націоналістів з сіонізмом". У цій літературі можна знайти чимало цікавого. "Українські націоналісти оголосили запис волонтерів з числа українців до ізраїльської армії та заходилися створювати «фонди визволення» Ізраїля, — пише А. Крим, автор книжки *Дев'яте коло*. Коментар зайвий.

Дивує одне. Чому не схаменулися наші борці проти українського буржуазного націоналізму, побачивши серед цих "націоналістів" чимало неукраїнців: вірменів, татарів, євреїв та (о, Боже!) росіян? Чи все гаразд з "пролетарським інтернаціоналізмом"? Мабуть, ні! І саме в цьому запорука того, що, ставши державою, Україна буде державою міжнаціонального миру. Щира подяка росіянам, які дружньо ігнорують інтерфронт. Щира подяка українцям, які давали й дають рішучу відсіч "Пам'яті". Щира подяка євреям, татарам та іншим меншинам, яких не злякала антиукраїнська пропаганда. Щира подяка тим українцям, яких доля позбавила рідної мови, але які зрозуміли, що суверенітет України нічим не загрожують їх буттю.

Хай живуть всі народи України у вільній незалежній державі!
Слава Україні!

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (Виступ на Других всеукраїнських зборах НРУ)

Іван Засць

Шановний головуючий, шановні делегати і гості з'їзду!

Україна сьогодні прагне незалежності та достатку. А чи здійсниться ця одвічна мрія нашого народу, залежатиме від того, яким шляхом і як швидко піде економічна реформа в Україні. Чи буде це шлях до власної продуктивної економіки, відкритої для світу, чи економіка України й надалі залишатиметься банановою республікою "единой и неделимой страны Советов" з вічно притаманними цій імперії злиднями? Саме ці дві дороги лежать перед Україною. Розвал виробництва прискорюється, і настав час остаточного вибору: або до власної демократичної ринкової економіки, або до диктатури, яка завжди човгає за економічним хаосом.

Мужнє голодування студентів і відставка голови Ради Міністрів Масола — яскраві приклади того, що народ України прагне радикальної економічної реформи. Він прагне створити економіку соціального типу на засадах вільного підприємства, власної фінансово-кредитної та банкової системи, власних грошей, невтручання держави в господарське життя, запровадження ефективного механізму соціального захисту громади, відкритості до зовнішнього світу. Нагадую, що саме такий шлях запропонував Рух ще на першому з'їзді, за що несправедливо був звинувачений консервативними силами на чолі з КПУ в сепаратизмі і націоналізмі.

Але сьогодні цілком очевидно, що економічні перетворення заблоковані затримкою політичної реформи. Природа владних структур суттєво не змінилась, за винятком хібащо деяких місцевих Рад. Держава і далі є власністю КПУ, як і КДБ, суд, арбітраж, прокуратура, засоби масової інформації. Отже, політичне питання, питання влади не зняте з порядку денного. Існуюча влада загалом не належить народові, хоч саме народ є носієм влади.

Але в нас немає іншої влади і найближчим часом не буде. Тому проблема впливу народу на владу залишається. Це зрозуміло, як зрозуміло і те, що форми впливу необхідно урізноманітнити. Бажано було б найскоріше прийняти закон про відклик депутата та про референдум. Із-за відсутності цих законів мітинги не можуть залишатися єдиною формою впливу на владу. Влада уже виробила на них імунітет. Тим часом життя вимагає нових ідей. Тому досить дійовою формою впливу на владу

може бути низка різноманітних пропозицій та ініціатив в ділянці економічної реформи, зокрема від демократичних Рад до Верховної Ради. Ось чому є потреба в організації інтелекту України, а також є потреба в залученні його із закордону.

Необхідно також готувати референдум про довіру Радам. Така вже діалектика сьогоднішнього моменту — наші Ради всіх рівнів є Радами перехідного періоду. Було б добре, якби вони спромоглися прийняти радикальні програми економічної реформи, розгорнути їх в радикальні закони. І вже цим вони виконали б свою історичну місію. Нелегко назвати час, коли Верховна Рада піде у відставку. Але вже сьогодні ясно, що сільським Радам здійснити земельну реформу не під силу. Необхідно вже сьогодні готуватися до введення інституту президентства, бо вірогідним є те, що президентство залишається сьогодні чи не єдиним засобом одержати довіру від народу, особливо після того, якщо Верховна Рада затвердить половинчасту програму економічної реформи. Інститут президентства стане засобом радикалізації економічної реформи, діяльності влади на випередження стихійних процесів.

Економічним реформам, спрямованим у бік ринку, шалений опір чинять як власні, так і московські консервативні сили. І вести одночасно боротьбу на ці два фронти досить важко. Треба рішуче зліквідувати всіляку відомчу союзню підпорядкованість наших підприємств, міністерств, так само як і КПУ. Тому я не виключаю і крайні методи впливу на владу. Це — страйки та громадянська непокоря. До них треба бути організаційно готовими, хоч вдаватися слід лише в крайньому випадку, в останню чергу.

Цей вплив на владу ми маємо використати, щоб вирішити основні політичні проблеми, які постали у зв'язку з переходом до ринкової економіки.

За тиждень—два Верховна Рада має остаточно визначитись щодо власної програми переходу до ринкової економіки. Це буде складний вибір з огляду на відданість групи "239" більшовицьким догмам і зростаючий тиск шовіністичного московського центру. Горбачовський центр вже перестав розігрувати спектакль про конфлікт між шаталінською і урядовими програмами, коли побачив, що ми бажаємо самі вирішити свою долю. Ми їм відповіли словами Т. Шевченка: "... Спасибі за раду. Теплий кожух, тільки шкода — не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбите. Вибачайте..." Якби ми згодилися прийняти програму Шаталіна, то так званий центр просто змінив би свою вивіску, як і раніше залишаючись у Росії. Але Україна уже не бажає бути рабою не тільки Москви, а й будь-кого. А запропоновані Горбачовим "Основні напрями по стабілізації народного господарства..." є черговим намаганням загнати нас в глухий кут, позбавити можливості власного вибору економічної реформи. Але маємо сказати

однозначно, що вибираємо власний шлях — вибираємо соціальну ринкову економіку, вибираємо співробітництво зі світом і шукаємо собі місце саме в світовому економічному просторі. Про продуктивну економіку слід говорити лише як про світову. Необхідно зрозуміти, чому союзний економічний простір є затисним для України. На сьогодні Україна штучно замкнена в неефективному ізолюваному світі радянської імперії. Лише інтеграція у світову економіку дозволить нам реально оцінити справжній стан справ, масштаби кризи і наші реальні можливості щодо шляхів і засобів економічного відродження. Без широкого міжнародного співробітництва, без допомоги розвинених країн—кредитів, капіталовкладень, передачі досвіду, доступу до передових технологій, без врахування світового досвіду у вирішенні екологічних питань — наша реформа не буде успішною. Тож першорядним завданням структур влади є розрив тієї штучно нав'язаної нам ізоляції від світу.

Про Україну світ має спершу дізнатися, зацікавитися нею, усвідомити її місце серед інших країн і її можливості, і лише так почнеться справжня співпраця, яка буде корисною для неї. Світ має переконатися, що Україна іде рішучими кроками до ринкової економіки, демократичного суспільства, що вона прагне цивілізованих стандартів життя. А якщо сьогодні рівень демократії в суспільстві, темпи економічної реформи в нас нижчі, ніж в інших республіках, та ще при такій ізоляції, то не варто дивуватися, що все осідає в Москві, в Росії, а нам залишаються лише союзні борги та мізерна заробітна плата разом з екологічними бідами. Ми дізнаємося з газет про численні міжнародні конференції з питань економіки і політики, про створення спільних підприємств, банківські кредити. А що з цього має Україна? Нічого! Зате в Росії впроваджуються нові технології, нові мережі зв'язку, програми підготовки спеціалістів.

Така політика центру по ізоляції республік свідомо спрямовується на підвищення конкурентоздатності Росії при залученні іноземного капіталу, пошуку ринків збуту продукції тощо. І бездіяльність нашого уряду та Верховної Ради на тлі бурхливої діяльності Москви закріплює залежність України від Росії.

Наша держава має якнайшвидше заснувати власні представництва за кордоном, зокрема дипломатичні та торгові, розпочинаючи в першу чергу з сусідніх країн і поширюючи ці зв'язки все далі й далі.

Наша держава повинна наполегливіше добиватися участі в європейському процесі. Лише через участь в конкретних міжнародних структурах слід добиватися Україні визнання своєї незалежності і державності.

В сьогоднішніх умовах, коли державна політика багатьох країн світу орієнтована на Москву, Рух мав би сказати своє слово,

використовуючи для цього і зв'язки із нашою патріотичною українською діаспорою.

Інтеграція в світову економіку є тривалим процесом і весь цей час ми будемо існувати в нинішньому економічному оточенні, надзвичайно несприятливому для України. В ньому ресурси України використовуються не в інтересах її народу, а для потреб всього Союзу. Це призводить до їх варварського винищення, що позбавляє Україну майбутнього. Зміна існуючого економічного порядку є життєво необхідною для України. Тому маємо розбудувати економічний простір на нових засадах, засадах незалежності, ринкових відносин, договорів, міждержавних угод. В першу чергу маємо нормалізувати економічні стосунки з нашими сусідами, зокрема з Росією — головним нашим економічним партнером, через підписання міждержавних угод з ними і ліквідацію опосередкованих через центр зв'язків. Наші зв'язки з усіма країнами повинні мати міждержавну основу.

Особливістю наших нинішніх зв'язків є те, що при відставанні економічних реформ, особливо в порівнянні з Росією, виникає загроза економічного простору самої України. В регіонах, де політичне життя неактивне, а економіка тісно зв'язана через центр з сусідніми республіками, розвиватимуться сепаратистські процеси. Сьогодні ми спостерігаємо початки таких процесів на сході і півдні України. І це яскравий доказ необхідності прискорення економічних реформ.

На фоні бездіяльності влади в економіці діють стихійні сили в напрямку до ринкової економіки, що ще раз засвідчує її об'єктивну потребу. Але ці процеси можуть завдати великої шкоди, бо вони нерегульовані. Тож завдання влади полягає не в залякуванні людей ринковою економікою, кооперативами, а в регулюванні цих процесів на основі закону.

Влада повинна прискорити процес передачі державного, так званого союзного, майна у власність народу України. Тільки це може врятувати Україну від розриву економіки зсередини і зв'язаного з ним хаосу. Саме діяльність влади в цьому напрямку є ключовою для початку і здійснення економічної реформи.

Нинішня влада в Україні не тільки не веде випереджуючої політики в політичному й економічному житті, а сповідує принцип пасивної оборони до нових процесів як в Україні, так і в сусідніх республіках, що прямо веде до хаосу, до загрози самій державності.

Чого бракує нинішній владі, що заважає їй усвідомити силу, значення, а часом і небезпеку, які таять у собі розглянуті вище процеси? Владі бракує політичної волі до здійснення економічних реформ. Економічна діяльність повинна бути забезпечена з боку влади правовою основою. Без реформи юридичної системи, без незалежного суду та прокуратури, які мають обслуговувати під-

приємницьку діяльність, ринку бути не може. Маємо створити юридичну систему суверенної держави, в основі якої знаходиться поняття "громадянство". Без впровадження інституту громадянства України неможливо здійснити ні економічної реформи, ні соціальної політики, так само як не забезпечити державности. Не може бути суверенної держави без громадян. Громадянин, поряд з юридичною особою, є одним з основних суб'єктів правовідносин в економіці. Між ким ми будемо розподіляти засоби виробництва, житло, землю при їх роздержавленні чи продажу акцій підприємств? Чи повинні ми забезпечити часткою власного національного багатства всю радянську армію, чи тільки якусь її частину? Питання про громадянство має бути вирішене в юридичному й економічному аспектах, без зайвої ідеологізації, або мовних чи національних спекуляцій.

Для роздержавлення власності необхідно забезпечити ліквідацію персонального впливу керівників підприємств на державну владу, бо тепер має місце зрощення структур господарського управління і законодавчої влади. Чи захоче, наприклад, директор заводу, що розпоряджається державною власністю, головувати як депутат за його роздержавлення? Не важко здогадатися, що для нього особисто вигідніше. Тому ще раз треба підкреслити необхідність професійного постійно діючого парламенту.

Але сама по собі реформа юридичної системи не забезпечить громадянам можливості скористатися тими правами, які їй надають нові закони. Лише шляхом утворення різних асоціацій громадян — спілок, кооперативів, фондів тощо — людина може забезпечити свої інтереси і виступати рівноправним партнером держави, а значить закласти основи громадянського суспільства. Рух через свою надзвичайно різноманітну діяльність якраз і може сприяти утворенню таких асоціацій громадян, а через них і утворенню громадянського суспільства.

При загальній негативній оцінці діяльності владних структур зобов'язані виокремити ряд місцевих Рад, які проявляють політичну волю до економічної реформи. В першу чергу це стосується Асоціації демократичних Рад. Захист демократичних Рад, цих острівців нашої надії і осередків господарської заповзятости, є сьогодні надзвичайно важливим завданням. Це політичне завдання надзвичайної ваги. Дискредитувати ці Ради можна лише в ділянці економіки. Маємо подбати, щоб вільні економічні зони створювалися саме там, де діють демократичні Ради. Якщо і готувати кадри, то в першу чергу для них. Рух зобов'язаний допомогти демократичним Радам в налагодженні інформаційних мереж між ними, забезпеченні інформацією, для чого маємо створювати різноманітні фонди.

Нарешті, не забуваймо й про те, що протягом десятиліть

людей позбавляли почуття господаря. Люд наш у великій частині є державним, тобто таким, який кроку не може ступити самостійно. Тому треба вести широку роботу по роз'ясненню природи ринкової економіки, приватної власності, можливостей соціального захисту громадян. І тут Рух може вести широку просвітницьку роботу.

Слава Україні!

ВИСТУП ІВАНА ПЛЮЩА

Я хочу подякувати за те, що ви запросили мене брати участь у вашому такому високому зібранні. Разом з цим я бажаю, щоб це зібрання стало черговим поступом, про що говорив Володимир Черняк, в побудові нашої України. І відповідаючи на його запитання, хочу сказати, що я також люблю Україну і вірю в те, що Україна буде суверенна, самостійна і незалежна.

Я хочу відповісти вам, представникам багатомільйонної армії рухівців, про що я почув у звітній доповіді мандатної комісії, тому що мені занадто часто доводиться відповідати на запитання "Ваше відношення до Руху?" Я вважаю, що ті перебудовчі процеси, які започатковані в нашій країні, зокрема на Україні, викликали значну хвилю, першу хвилю політизації широких верств нашого населення, і тому ця політизація має якусь свою організаційну форму. Такою першою організаційною формою було політичне об'єднання Рух. Тому я вважаю, що ця організація виникла об'єктивно, а до всього того, що виникає об'єктивно, потрібно відноситися з розумінням і повагою. Це перше. Друге. Товариші, ви сьогодні звітуєте на цьому зібранні про свою роботу. Я уважно вислухав ваші доповіді, співдоповіді, виступи і хочу сказати, що надзвичайно багато критики в адресу Москви і в адресу комуністів і дуже мало пропозицій конкретних, які прозвучали в останніх виступах про те, що нам потрібно сьогодні робити, щоб скоріше побудувати цю нашу незалежну Україну. Я хочу сказати, що сьогодні від Руху (про що я чув у цьому залі, і це дійсно реальність) відпачковується багато організацій, політичних течій. І я розділяю ту думку, що сьогодні потрібний загальнодемократичний дах або демократичний центр, який консолідував би усі ті демократичні сили навколо здорового глузду, навколо одного головного, про що ми з вами проголосили після того, як Верховна Рада прийняла Постанову про державний суверенітет 16 липня цього року. І тому, відповідаючи на запитання, яка найважливіша подія в житті українського народу в цьому році, ми всі вважаємо 16 липня. Але якнайскорше потрібно будувати цю Україну. Тому я розділяю і з застереженням відношуся також до того, що звучало вже в цьому

залі до мене. А саме (я цитую одного виступаючого, на жаль, не знаю його ім'я) — стає страшно за активність людини, вихованої у безпринципному поступанні властям і в цілковитій безвідповідальності за наслідки своїх дій. Товариші, я вважаю, що сьогодні і для Руху, і для всіх здорових сил найголовніше — позбутися першої ейфорії. Надзвичайно мало часу, щоб дати оцінку тому, що проходить сьогодні в нашому суспільстві.

Я не хочу говорити, що багатопартійність — це реальність, це вже сьогодні відомо всім.

Я хочу сказати: за консолідацію. Я піднімався в цьому залі тільки тоді, коли лунало слова "єдність". Хочу вам сказати, що мене особисто насторожує єдність у голосуванні, ота одностайність схвалення — це вже ми з вами проходили. Я не скажу, що це погано, але це вже було і це не головне. А позитивно от до слів "єдність" я відношусь тому, що наш успіх тільки в єдності всіх демократичних сил. Я хотів підтримати думку Михайла Гориня, з яким ми не знаходимо в дискусіях спільної думки. Нам необхідна сьогодні дипломатія народу з участю, перш за все, вчених-українців з діаспори. Вона необхідна тому, що в них вже є певний досвід, і значний досвід, у побудові того, що ми хочемо побудувати. Я маю на увазі ринкову економіку. Але я не поділяю тієї тези, яку сказав Михайло Горинь, що в новій формі геть комуністів з правоохоронних органів. Я за деполітизацію правоохоронних органів, за це голосував. Деполітизацію, але коли всіх під одну гребінку комуністів, які сьогодні працюють і чесно, і віддано в цих органах. Я вважаю, що вони повинні вийти на час перебування в органах з тої чи іншої партії.

Шановні товариші, я на закінчення хочу вам сказати, що поділяючи цілий ряд думок, які були сказані, що коли ми з вами згуртуємось, проявимо не на словах, не на лозунгах, а на ділі оцю єдність і дійсно створимо, побудуємо правову, самостійну незалежну державу, яка вийде на горизонтальні й інші зв'язки з державами і прийматиме активну участь у будівництві загальноєвропейського дому, тоді ми з вами на нашому наступному зібранні скажемо, що ми працювали не даремно, у нас є успіхи і я хочу в цьому побажати вам великих щасливих успіхів.

ВИСТУП МИКОЛИ ЯКОВИНИ

Високе віче, вельмишановні пані та панове, я проситиму чести займати вашу увагу, оскільки виступаю тут у двох, так би мовити, іпостасях — як голова Івано-Франківської крайової організації Народного руху України та голова Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів.

Івано-Франківщина, донедавна резервація клясичного застою і вишивано-співочий бантустан, закритий для західних туристів, стала одним з першопрохідців на шляху демократичного відродження України. Я не буду перелічувати усіх справ, започаткованих нашою новою обласною Радою, додам тільки, як мій старий колега Вячеслав Чорновіл казав, що ми теж "усе вперше". Півтора мільйона наших громадян разом із новими Радами різних рівнів учаться бути господарями своєї долі у своєму домі.

Та є спроби комуністичної опозиції нав'язати нам свою волю від "імени трудящих", як колись казали. Наприклад, на початку серпня було зірвано початок засідання другої сесії обласної Ради народних депутатів — до залі увірвалася група з кільканадцяти осіб, серед яких були і військові. Вони галасували про принципи, яких не поступляться. Які принципи — не згадуватиму, це вже стало "притчею во язицех". А за ними ховаються одинарне шахрайство, корупція, мафіозно-групові інтереси, зоологічний шовінізм і найважливіше — тваринний страх кари за скоєні злочини. Я хочу привернути перш за все увагу депутатів Верховної Ради України до такого факту: кілька днів тому в Івано-Франківську на складах військових частин обласний народний контроль і військова прокуратура виявили понад 360 прихованих комп'ютерів і близько 200 відеомагнетофонів та комплектуючих до них на суму кільканадцять мільйонів карбованців. Красномовний приклад військово-тіньової економіки та ґрунтовної підготовки до переходу на ринкові відносини. Такої б підприємливості та ініціативності українському урядові!

Настав час Верховній Раді послати на військові полігони свою комісію. Бо що тільки не можна приховати на Яворівському полігоні, наприклад, про який вчора говорив Михайло Косів. А приховані подекуди на військових об'єктах злочини більшовиків? Скільки Биківень, Дем'янових лазів, Посічей нам ще невідомо? У селі Яблунові Косівського району сталінські "орли" з МГБ неглибоко — до півметра у землю — закопували свої жертви одразу на подвір'ї, у саду, скидали їх у криниці (відкопано вже кілька, вшент наповнених кістяками). Є в матеріялах слідства камінь, що колючим дротом був прив'язаний до шиї місцевої дівчини, підлітка-пастушки, яку чекісти запідозрили у бандпосібництві — подала

напитися молока партизанам. Є там гранати і міни, які кидано у криниці навздогін за ще живими жертвами.

Не всі міни тоді вибухнули. Лунають вибухи і тепер. Досить було нам у Івано-Франківську та інших містах області демонтувати кілька малохудожніх зображень канонізованого комуністами Ульянова, як у вікна Івано-Франківської міської Ради полетіли гранати, супроводжувані запискою "Помста за Леніна". Терористичні методи використовуються на захист дискредитованої ідеології великодержавного терору.

Та є міни, невиявлені й досі, закладені глибоко на споді наших зболених, розтерзаних протиріччями душ. Окрутна система за непомільним імперським принципом "поділяй і владаруй" завжди майстерно підкидала українцям образ внутрішнього ворога. Нас послідовно розмежовували — на східняків і галичан, на бандерівців та вірнопідданих льояльних хохлів, а тепер намагаються розвести у протилежні табори членів Руху і шахтарів, розмежувати за приналежністю до різних найбільших українських релігійних конфесій. І, як правило, знаходяться реальні факти, не треба й підтасовувати, досить вирвати з контексту. На жаль, вчора на подібному посковзнувся шанований мною Євген Сверстюк. Для балаясу додаю протилежний одиничний приклад, не сприйміть його як підставу для оцінки усієї достойної Української Автокефальної Православної Церкви: в одному із сіл Косівщини на місці колишньої криниці, в якій досі лежать непоховані жертви чекістів із кінця 40-их років, ура-патріоти на заклик священика УАПЦ насипали могилу нібито для вшанування пам'яті Січових Стрільців. Кому служить цей священик — Богу, Україні, відродженню української Церкви. Він сам висловився відверто: "Тепер вже тих бандерівців ніхто не відкопає". Провокаторів у рсях маємо ще доволі. Ось такі наші галицькі реалії.

Давайте нарешті називати речі своїми іменами. Мова йде про виживання народу. Ми стоїмо на грані — бути чи не бути нації. Третього нам не дано. І в ім'я мільйонів погублених у довголітньому перманентному етноциді ми кажемо "Воля або смерть!" Методи наші мирні, але програш обернеться смертю. Гасло зформульоване не нами, питання вже не стоїть — бути чи не бути в імперії, званій Союзом. Формулюючи завдання, як швидше досягнути консолідації народу в ім'я досягнення незалежності, мусимо чітко визначити, хто нам протистоїть. Ми мусимо завжди пам'ятати не тільки заради чого ми об'єдналися, а й проти кого й проти чого.

Ми повинні повернутися лицем до ідеї, що зконсолідуватися мусимо коло однієї найголовнішої мети — здобуття Україною незалежності. Ідея консолідації усіх сил народу (незалежно від відтінку в політичному спектрі) навколо справи української держав-

ної самостійности актуальна досі, її сформулював наш славний земляк Степан Бандера. До речі, на річницю мученицької смерті національного героя у його рідному селі Старий Угринів на Івано-Франківщині 15 жовтня відкрито пам'ятник йому. Степан Бандера був політиком-реалістом, він знав, що для досягнення мети треба залучити максимум сприятливих чинників. І тому нині Рух на початку нового етапу своєї діяльності, відкинувши слово "перебудова" із своєї назви, повинен перебудуватися сам. Рух повинен стати консолідуючою силою українського суспільства, яка протистоятиме імперії, тоталітаризмові й авторитаризмові. Рух повинен стати бльоком партій і політичних організацій, які протистоять КПРС—КПУ і які стоять за демократичні перетворення в Україні і за повну незалежність України.

На III Івано-Франківській крайовій конференції Руху, яка відбулася наприкінці вересня, було обрано координаційну раду крайової організації у формі двопалатного органу — разом із керівниками територіальних (районних, міських) організацій до крайової ради увійшли лідери політичних партій та організацій області. Крайова конференція висловила за принцип поєднання колективного та індивідуального членства у Русі. Ми не можемо допустити спалаху політичних амбіцій окремих лідерів, вождів, гетьманів чи груп, амбіцій, неспівмірних із загрозливою ситуацією, коли на вістар покладено найсвятіше. Ніхто нам не простить втраченого шансу. Ідея Руху як анти тоталітарного бльоку знаходить підтримку у всіх найвпливовіших партій та організацій Галичини. Це підтримують і члени УХДП, і об'єднання Державна самостійність України, і Демократичної партії України, і УРП, і Братства вояків УПА, і Спілки політичних в'язнів. Окремо хотів би наголосити на важливій і шанованій нами участі в Русі колишніх членів ОУН та УПА. Це наша політична совість, це люди, які не допустять, аби особисті амбіції чи вузько групові інтереси завадили об'єднанню усіх сил для святої мети. Ніхто не має права намаганням посідати істину в останній інстанції зашкодити нашій великій справі.

Ми мусимо тепер виробити чітку концепцію реорганізації діяльності Руху в умовах, коли він, як у Галичині, стає правлячою політичною організацією. У нашій обласній Раді народних депутатів демократичний блок із 139 мандатів має понад 80 відсотків голосів. Тому у нас рухівські осередки стають осередками сприяння новообраним демократичним Радам. Осередки Руху стають осередками економічної ініціативи. В середовищі рухівців мусить найперше розпочатися скресання криги, що скувала господарство України, zdeформувала нашу свідомість. Рух мусить змінити ментальність народу, сприяти підприємству. Ми маємо зайнятися роздержавленням колгоспів, роздержавленням

діючих і створенням нових малих та кооперативних виробництв, побутових і торгових підприємств та організацій, акціонерних товариств, що й мало б бути відображено у розділі I Статуту Руху.

І останнє. Як колись 1919 року доля України в значній мірі була вирішена в Галичині, в Західньо-Українській Народній Республіці, полишеній на поталу корпусу Галера, озброєного Антантою, так і тепер від життєздатности економіки, від забезпечення життєдіяльності підприємств областей, де ще тільки перебирають владу демократичні Ради, залежить нині доля України. Якщо створимо прецедент (не казатиму про підняття життєвого рівня за умов кризи і розвалу економіки імперського взірця) прецедент стримування падіння якості життя, за нами проти авторитарної диктатури КПРС—КПУ піде вся Україна, підуть за нами і зневірені шахтарі, і виборці партократів із бльоку 239.

У нас в обласній Раді ще немає фракцій — нам ще зарано розмежовуватися, бо за ілюзорно малою кількістю комуністів стоїть дуже потужна і небезпечна сила. Тож поки на хуторі Михайлівському коло прикордонного шлягбавму незалежної держави, самостійної України не стоїть український вояк — Боже, нам єдности дай.

Слава Україні!

Київ, 26 жовтня 1990

Микола Яковина

голова Івано-Франківської крайової організації Руху
голова Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів

ВИСТУП СТЕПАНА КОЛЕСНИКА (З Других всеукраїнських зборів НРУ)

Епіграфом до свого виступу хотілося б узяти українське прислів'я. Ось воно: "Горе як море. Ні переплисти, ні випити".

Аби існував такий звичай у світі. Десь у якійсь місцевості (як нині модно казати, регіоні) збирається народ з усіх земель. Прибувають посланці з України. А їх питають:

— Ви звідки, люди добрі?

— Ми? Ми із неволі. З царства неволі. (Це для світової преси: ми із царства Застою).

Ми невільники, каторжани. Ми зросли у рабстві. А ще древні казали: "Якщо сина віддати на виховання рабу, матимемо двох рабів". А в нас як? Після революції мій дід раб виховував мого батька; батько (раб) — мене, сина; я (раб) — свого сина; мій син (раб) — свого сина. Печальне коло замкнулося: витворився раб у п'ятому поколінні. Феномен сучасної цивілізації.

Ми є народ, якого "правди сила ніким звйована ще не була" — писалося мажорно, на догоду жорстоким вождям. Писалося, щоб вижити. А насправді? Ми є народ, в якого вкрали радість. А відомо, що нема страшнішого прокляття, як: "Господи Боже, забери в нього радість!" Лише сім відсотків людей в радянській імперії визнали себе щасливими (за матеріялами опитування газети *Правда*). Гадаю, що еліта режиму та їхні лизоблюди. У США щасливчиків більше третини населення.

Усі верстви суспільства задихаються у зашморгу неволі. Та найбільшого гнобительства зазнавало і зазнає селянство, становий хребет народу... Я записав свідчення старої жінки на своїй Вінничині. Її з чоловіком розкуркулили і вислали туди, де козам роги правлять. У селі осталося шестеро дітей, приречених на вимирання. Од тяжкої тайгової роботи на холоді і голоді чоловік помер. А жінка вчинила подвиг. Вона втекла із Сибіру. Як Кармелюк. Півтора року добивалася до села. Через нелюдські міліцейські кордони, через заметілі, через доноси місцевих хриstopродавців, через голод. Дісталася села, а дітям не може показатись на очі, бож дитина! Візьме і похвалиться комусь... мамою. Знову її запакують у телятник, як худобину, і — "широка страна моя родная".

Прибилась у село якраз на 7 листопада (день проклятої людством революції), а діточок побачила навесні тридцять третього, коли горох білим цвів. Вона переховувалася у своєї подруги, з якою діувала. Та на роботі, а жінка в її хаті, а двері на замку. Конспірація! Аж раптом у вікні мати побачила своїх дітей! Вони поминули хату і побрели в горох. Босі, замучені. Як із хреста зняті. Тільки но стали пастися в горосі, що білим біло цвів, як налетів кінний об'їждчик і став шмагати дітей батоном. Тієї ж миті

жінка оглухла і посивіла. Слух так і не відродився і сивина не відмолодилася.

Що там Шекспір! З його королівськими трагедіями. Тут всенародна різанина і погром...

Ми й понині злиденні, обкрадені і знедолені. Йде до того, що будемо пастися в горосі. Я не знаю статистики: скільки чого виробляє Україна і куди шле. Економіка в імперії зла — це динаміт. Вона секретніше од тих секретів, якими облутане було виготовлення атомної бомби. Якби з'явилася чесна книга про нашу економіку, вона б побила тиражі "Хрещеного батька"...

Але не треба тягти море в лябораторію, щоб визначити склад води. Досить однієї краплі. Так ось, відомий у Союзі Бершадський район виробляє у рік на душу населення по 200 кілограмів м'яса. В районі залишається 2.4 кілограма. Як бачимо, є чого ховати економічні секрети в броньовані сейфи.

Яка там панщина! Це вам не за четвертий сніг роботи, чи там п'ятий. Тут виривають з голодного рота усе до крихти. Наш імперський режим, ненаситна система, бачиться мені зборищем розбійників із злодійськими партійними ножами. Є, правда, істотна відмінність. Колись конокради і горлорізи промишляли ночами. А нинішні граблять серед білого дня. Ні вихідного, ні свята. Розбій поставлено на конвейєр.

70 з гаком літ держава, яка по-лихому замислена і скроєна по-дурному, обкрадає райони області. А замість справжньої оплати шле людям цяцьки: грамоти, призи, вимпели, медалі, ордени. Теж поставлено на конвейєр. Ну, хіба ми не дикуни!

Нас обдирали і обдирають, гнобили і гноблять, морили голодом і морять, а ще ж хемія на наші гени, отруйний чад Чорнобиля. До революції на території України жило 37 мільйонів українців, нині менше 35 тисяч. Як цей народ не околів, не виродився, одному Господові відомо. Щоб уберегти режим од зазіхань власного народу і від мітичних ворогів (вигаданих вождями, близнюками Сталіна), маленька соціалістична Албанія воздвигла в країні 600 тисяч бункерів! Похмурий тюремного кольору залізобетон стоїть страховиськами в парках, на розхрестях доріг, серед виноградників та оливкових гаїв.

Як це страшно! Народи Європи, світу нове життя будують, а малочислена нація, запряжена в ярмо тиранії, бункери клепас. Бункери! Це Албанія. Ще страшніше в нас! Велика соціалістична держава вибудувала сотні, тисячі несамовитих парткомів, райкомів, обкомів, ЦК. Партійно кровожерний ГУЛаг. У його безжальні сіті запливали малі, старі, новонароджені і не народжені. Скільки крові людської випито, посіяно трагедій у кривавий ґрунт, скільки хребтів зламано, скільки доль увігнано в землю сиру!

В Албанії всі кошти витекли на бункери. Зате 85 відсотків насе-

лення залишилися неписьменними. А на стражденій Україні! Майже половина сіл стоять без шкіл, більше третини діючих шкіл у жалюгідному стані. Світять обдертими ребрами, на ладан дихають.

Торік ми знімали фільм про трагедію українського села: "Ой на горі калина". Знімали не на землі Франца Йосифа, а на Полтавщині в серці України. Скільки ж там шкіл, в яких навчається один, два, три учні! Сидить хлопчик, один-єдиний у школі. Приглушений, сумний-пресумний від свого одиноцтва. Малолітнє дитя, а вже у безвихідь загнане партійним ГУЛагом. А на стінах портрети геніяльного вождя, "кремлівського мрійника".

Я маленькая девочка
Играю и пою.
Я Ленина не видела,
Но я его люблю.

Мрії і діла цього злочинця втопили народи Союзу в морі горя. Цитую геніяльного: "Про селянство... нічого і говорити. Його «програма максимум», його кінцеві цілі не виходять за межі капіталізму"... І далі: "Знищити класи означає не тільки прогнати поміщиків і капіталістів, це ми порівняно легко зробили. Це означає також знищити дрібних товаровиробників..." Зауважте, поміщиків прогнати, а дрібних товаровиробників, тобто селян знищити.

От коли почався бандитський шабаш! Ось звідки начало всіх начал! Теоретичні постулати проголошено, похідна труба заграла, партія нацькована на народ ("партія і народ єдині"), кістка кинута із самого Кремля: гризїть! І згряя вимуштруваних христопродавців та нероб з партійними квитками як звикли гризти, то й досі не можуть покинути гризти селянина...

Що ж витворилося у державі на догоду "кремлівським мрійникам"? Зрубано на корні 25 мільйонів господарств і створено 200 тисяч колгоспів (нині 26 тисяч). Настав великий піст і запус-тіння. 97 відсотків землі тримає у своїх загребуших руках держава, уряд. І тільки огризки землі, три відсотки належать людям. Це городи, присадибні ділянки. Що дають оті нещасні три відсотки (від союзного куска)? 60 відсотків картоплі, 30 м'яса, 30 овочів і майже 30 відсотків молока.

Питається в задачі: що ж родить на державній землі в колгоспах і радгоспах?! Найстрашніше те, що на колгоспному полі густо росте і родить незнане досі зело. Байдужість (з великої літери). Батрак (колгоспник) не зацікавлений в тому, щоб родило в пана. В уряду, в держави.

То хибна думка, ніби байдужість лише психічний стан душі. За влучним виразом Віктора Астаф'єва, байдужість веде до націо-

нальної катастрофи. Байдужість, отже, категорія суспільна, політична, а на сьогодні визначальна. Байдужі люди не здатні на подвиг і подвижництво. Від такої "родючости" в колгоспах ми ходимо голодні. А ще й босі, роззуті. Ілліч Другий любив проголошувати: "Буде хліб, буде пісня". Пророцтво вождя не справдилося. Нема хліба, нема пісні. В селах не співають.

Як же жити? Зламати колгоспно-радгоспну систему. Весь світ знає, що колективізація була злочином проти людства.

Побутує думка, ніби капіталізм підгодовує нас. Це дрімуче невігластво. Колгоспи України продавали державі тонну пшениці десь за 90 карбованців. Наших, рідних, паперових, пустодзвонних, здевальвованих. За тонну такої ж пшениці ми платимо американському фермеру 180 доларів! Так хто кого годує? Ми! Щедро, бездумно. За останніх 17 років ми заплатили Заходові за хліб 700 мільярдів карбованців. Нагадую, річний бюджет країни 500 мільярдів карбованців. З них 40 відсотків (це 200 мільярдів карбованців) транжиримо на оборону і лише 0.1 відсотка на охорону здоров'я та фізкультуру.

Хочеться криком кричати. Що це за злочинний соціалізм! Що це за кривавий уряд! Тільки лютий ворог може так хазяїнувати на своїй землі. А втім, яка вона своя! Все чуже, нічیه. Коли я думаю про наш уряд, мені згадується українське прислів'я: "Не з того кінця голова затесана". Повчально, що в Бельгії держава платить фермерові за тону пшениці 313, а в ФРН 316 доларів. Дива тут нема. Це аксіома. Якщо погано живеться селянинові, ніхто не матиме щастя. Вся держава приречена на бідність. Селянин (не колгоспник!) — фундамент країни.

Недарма Нестор Махно, якого й досі ганьбять наш реакційний *Український історичний журнал*, так звертався до своїх повстанців: "Ми селяни. Ми людство..." Той Махно, якому Україна ще не вклонила, а мусить!

Той Махно, який хотів захистити селянство від нашестя більшовиків, та більша, несправедлива сила пересилила меншу силу.

Тож чи піймаємо ми жар-птицю щастя? Ні і ще раз ні! Нам не дано бути шасливими. Ми не маємо права на щастя. Чому? Існують житейські закони, а можливо, то філософські речі в собі, не пізнані людьми. Вони гласять: Якщо ти скоїв тяжкий злочин, добра не жди! А ми? Злабудили сліпу державу на Еверестах людських кісток, на морі безневинно пролитої крові. Яке там щастя! Та найстрашніше в іншому. Житейський закон, чи вищі сили діють так, що за злочини батьків розплачуються діти. Це не вигадка: за такими законами життя крутиться. А ми діти тих, хто душив, різав, громив, трошив, розстрілював, гвалтував, наживався, впивався кров'ю і владою драконською.

Скажете, це колись було. Але й ми, нині суші, не святі. За 10

лише років, з 1959 до 1969, в країні знищено 236 тисяч сільських поселень. Це в три рази більше, ніж за всю минулу війну. За останніх 25 років вибуло з обороту 43 мільйони гектарів угідь та 22 мільйони гектарів ріллі. Ми вбили, зарізали землю бездумною хемізацією, меліорацією та некомпетентністю чиновника, приставленого до села. Обкурили себе і світ атомними димами, наслали на людство цезієві дощі і стронцієві роси.

Друга теза найголовніша. Чи може бути той же українець щасливим у чавунних лабетях колоніяльного режиму! В своїй республіці, де суверенітет паперовий, немов би штучна квітка з уявного, а не справжнього гаю...

Ну, а як же Рух у контексті села? Руху на селі побоюються. Остерігаються люди не з доброго дива. Вони залякані партійним апаратом. Саме партійним. (Прикладам несть числа!)

Про мету Руху село має туманне уявлення. Це колосальний наш промах, чи недооцінка, чи відсутність засобів масової інформації. А згадаймо, як травили Рух районні, обласні партійні, республіканські газети. Всяке насіння, навіть якщо воно отруйне, дає сходи. Потрібна велика просвітницька робота. Потрібні провідники, люди одержимі, агітатори, не біймося цього замурзаного слова, наповнімо його новим змістом. Мусимо постійно бити у великий дзвін і все зробити, щоб ці дзвони село чуло.

Національно визвольні ідеї, а це є серцевиную Руху, мають стати набутком села.

Та й всі ми мусимо стати якісно іншими у цей переломний момент нашої історії. Безмежно переконаними у своїй правоті, правоті національного визволення, наполегливими в досягненні мети, фанатично відданими своєму уярмленому народові. Кажучи словами великого російського вченого Миколи Вавілова, замученого у катівнях радянського гестапо: "На вогні будемо горіти, а своїх переконань не зречемося".

А покищо змін на селі мало. Ті самі колгоспи, те саме безправ'я, той самий диктат АгроГУЛагу. В Америці 2 мільйони фермерів, і вони здатні завалити хлібом світ. А ми голодні, зате у нас на селі... 3.5 мільйона начальників з портфелями. Вони горло перегризуть кожному, хто зазіхне на колгоспи, на їхні ледачі портфелі. Зброєносці режиму, прибічники сталінізму. Згадаймо слова "вождя усіх часів і народів": "Тільки вороги народу і контрреволюціонери можуть ставити питання про непотрібність колгоспів і радгоспів".

А покищо, а покищо для селянина... на грудях нашої жандармсько репресивної Системи хижою емаллю поблискує орден. Зветься він орденом Жорстокости. Це дзеркало нашого Суспільства.

РУХ І СТРАЙКОВІ КОМІТЕТИ В БОРОТЬБІ ЗА ПРАВА ТРУДЯЩИХ

Співдоповідь робітника Валерія Кравченка

Якось каже генералові його шофер: "Товариш генерал, наш старшина незабаром получити Нобелівську премію".

— Як, за що? — питає генерал.

— Він у нас зумів поєднати простір з часом.

— Яким чином?

— А він нам вчора каже: "Так, хлопці, сьогодні ми будемо копати траншею від паркана і до обіду."

Я вибачаюсь за цей коротенький анекдотик, з допомогою якого я хотів стимулювати увагу цього вельмишановного зібрання, а також далі я ще повернуся до цього сюжету.

Шановна громадо! Коли вчора я слухав доповідь голови Руху І. Драча, то якось згадалися мені наші керівники від Брежньова і до Івашка та Гуренка, а також нашого шановного Леоніда Макаровича, і згадав я рядки вірша.

Когда в народе нет вождей,
Тогда вожди его — поэты.

Саме таку ситуацію маємо ми сьогодні. Що ж чекає на нас завтра?

Наше майбутнє в наших руках.

Іван Федорович у своєму виступі сказав, що з цієї події починається нова сторінка в історії цього палацу. Чи є підстави для такого твердження?

Так, я вважаю — є. І важливою підставою для цього є те, що збільшилася активність робітників на заводах, в робітничому середовищі розповсюджується розуміння того, що поки ми будемо працювати від паркана до обіду, а визначальним чинником при визначенні особистого вкладу кожного в справу суспільного виробництва є вірність марксизму—ленінізму, до тих пір і не бачити нам людської долі.

Але в народі є люди з різним рівнем мислення. Багато ще, дуже багато людей, яким настільки задурили голову, що вони не скоро помітять, що дивляться на світ через червоні окуляри. Ці люди легко чіпляються на гачок, на який група "239" наживляє свої балачки про прагнення нагодувати народ, наситити ринок, побороги злочинність.

Ці люди легко й швидко беруть на віру, коли їм говорять з екрана телевізора: якщо немає в залі засідань когось із демблюку —

це дембльок не дає так званим борцям за долю народу прийняти конче потрібний народові закон.

Нашим народним депутатам, коли вони використовують трибуну Верховної Ради, треба зрозумілішою мовою викривати, що весь час нами керує Комуністична партія, і по сьогоднішній день директори заводів майже всі є комуністами, і всі зави та їхні зами, і що це їхніми зусиллями втілено в життя принцип праці від паркана до обіду та принцип — хто не працює, той їсть.

Великі підприємства — це є ті об'єкти, яким Рух сьогодні мусить приділити особливу увагу, великі підприємства — це те середовище, через яке лежить сьогодні шлях Руху на новий, більш високий рівень діяльності. Як же нам посилити свій вплив в цьому середовищі?

Для цього треба проинятися потребами, тривогами, болями робітника. Бо нерідко можна почути про так звані "ковбасні інтереси" нашого робітника.

В своїй співповіді Сергій Конєв торкнувся бажання людини мати хліб та до хліба, та дах над головою.

Шановна громадо! Це — найелементарніше, що повинна мати людина. Наші люди вимагають собі, я вважаю, зовсім небагато. Наш робітник, ми знаємо, має 20 відсотків від результатів своєї праці. Хіба це частка робітника? Раба! Чи можна звинувачувати раба в тому, що він хоче їсти? Підйом культури можливий лише одночасно з підйомом життєвого рівня — це моє тверде переконання. Бо якої культури можна вимагати від раба? Якої культури можна чекати в суспільстві, де за день людина не заробляє на пляшку горілки, а горілку зробили такою величезною цінністю, що нею користуються як твердою валютою, що нею можна розраховуватися за працю, за товар.

Вчора в президію надійшла записка, щоб не чіпати КППС, бо, мовляв, з нею все ясно. Що це за умова така? Я не можу не торкатися цієї теми, бо вся діяльність осередків на заводах пов'язана з протидією заводських парткомів. На робітника заводу "Ленінська кузня" Юрія Брезніна в цьому році подавали до суду комуністи за те, що той начебто звертався до суду, бо за страйк його позбавили 13 зарплати. І це система, а не поодинокий випадок. Маючи на увазі таке ставлення до нас, ми сплачуємо взаємністю.

У нас на дільниці працює колишній комуніст Биков. Я постійно нагадував йому про ті "заслуги" партії перед народом та й іншим хлопцям казав робити те саме. Оце вже буде місяць, як він не комуніст. Тоді, місяць тому, на партзборах цеху розглянуто і задовільнено 21 заяву про вихід з партії.

Шановна громадо! Ми не ставимо собі за мету боротьбу проти окремих комуністів, як проти людей. Ми боремося проти партійної організації заводу "Арсенал" тому, що керівництво цієї

організації, найбільш впливові особи, — мається на увазі і директор заводу з його заступниками, і начальники цехів, — нічого не роблять для покращення стану справ на виробництві, а в процесі демократизації та відродження бачать кінець свого володарювання, свого безтурботного життя.

Цим визначається їхнє ставлення до нас, ми платимо взаємністю. КПУ скаржиться, що на Заході здійснюється шалений тиск на комуністів з тим, щоб вони виходили з партії. Як же там на них тиснуть? Мабуть, вказують їм на їх політичне обличчя. Так це нормальна політична боротьба. А щоб цього не було, треба було дбати в минулому.

Згадайте, як боролися проти створення Руху, як викручували руки Київській крайовій координаційній раді в Жовтневому палаці, вимагаючи відмовитися від членства в Русі членів УГС та влізти в підпорядкування КПУ.

Ото був тиск!

Шановна громадо! Новою, невипробуваною формою боротьби для нас стала страйкова боротьба. Вона у нас ще тільки починається, і цим пояснюється наша недосвідченість в цій справі. Хочу поділитися із з'їздом своїми міркуваннями по цьому питанню.

В Києві створено страйковий комітет, забезпечена координація страйкових комітетів на Україні. Що ж ми маємо? Як заявив на Верховній Раді Леонід Макарович, в день страйку жодне підприємство не зупинилося. І це так воно й було. На жаль!

Тому що, на мій погляд, ми пішли трохи неправильним шляхом. Для проведення страйку потрібна ситуація, коли є конфлікт і є готовність колективу до страйку.

Бо уявіть собі, що таке підняти на страйк такий величезний колектив як "Арсенал", або "Ленінська кузня", або інші? Для цього недостатньо кинути заклик. Тут потрібні структури для розповсюдження інформації, узгодження позиції, координації дій. Один-два цехи підняти можна наскоком, велике підприємство — ні. Потрібна велика підготовча робота. У серпні страйк на заводі ми провели, у жовтні самі відмовилися, бо бачили, що нема ситуації.

КИЇВСЬКІ ЗУСТРІЧІ

Багатим на події був минулий рік. Він увійде в історію як рік небувалого революційного піднесення українського народу, боротьби інтелігенції, молоді, студентів, робітників з тоталітарним режимом за демократію, за майбутнє своєї Батьківщини. Про ці історичні події, про 365 днів, що сколихнули Україну, розповідається у цьому інтерв'ю. Його взяв у Києві в депутатів Верховної Ради України професор Ратгерського університету, що в Нью-Джерзі, головний редактор журналу *Сучасність* д-р Тарас Гунчак, будучи в кінці жовтня на сесії українського парламентау.

На запитання проф. Т. Гунчака відповідають:

Лариса Скорик:

Тарас Гунчак. Мене, власне, цікавлять два питання. Перше: які події, що відбувалися на Україні 1990 року, вважаєте найважливішими.

Лариса Скорик. Перша подія, яку вважаю однією з найважливіших, емоційних і прекрасних, — 22 січня, Софійський майдан увесь у синьо-жовтих прапорах. А звідти через Київ на далекі-далекі кілометри в напрямку до Львова стоять люди, тримаючись за руки, і над ними — прапори, прапори, прапори: синьо-жовті, прекрасні. То перша подія.

Більш розтягнена у часі, також важлива подія, — вибори до парламентау, і в цих виборах участь тих, хто і думати не міг і про кого не могли думати, що будуть вони незабаром у парламентау України. Я маю на увазі демократів, а серед них ще вчорашніх "криміналістів", дисидентів, тих, кого можна назвати справжніми ініціаторами усіх демократичних перетворень, які стаються на наших очах. І, зрозуміло, уже сам парламентау — подія, коли ми всі зібралися там після виборів. Щоправда, назвати вибори цілком демократичними не можна, а лише частково. Однак вони привели до нашого парламентау людей, котрі все своє життя мріяли про незалежність України.

І от у парламентау приймається Деклярація про державний суверенітет України. "Спочатку було слово". Але те слово мусить статись чином. Прекрасно, що воно прозвучало, пролунало і далі лунає в наших серцях; слово — таке солодке слово про свободу, про незалежність, про самостійність України. Тепер від нас усіх залежить, як скоро воно перетвориться в чин, у дію, як скоро буде зреалізована Деклярація, і як скоро Україна, справді, як "рівна серед рівних" країн Європи і світу, нарешті, утвердиться. Адже були такі часи, коли зда-

валосся, що зникне з карти світу саме поняття держави Україна. Ось такі найголовніші, на мою думку, події. Однак весь рік 90-ий повен подіями, значення яких важко переоцінити, — то і прекрасне свято козацької слави, 500-річчя козацтва Запорозького, "істого братства", як казав Микола Костомаров. Саме воно, козацтво, було ознакою нашого великого демократизму, бо, — цитуючи того ж Миколу Костомарова, — не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, "є то істое братство".

Той наш демократизм, який часами заходив далеко, як кажуть, у підпілля, ховався в душах людських. Протягом довгих 500 років усяке бувало у нас на Україні з демократичними засадами, але вони так глибоко закорінені у нашому єстві національному, серці українському, що сьогодні сприймаються кожним, як щось само собою зрозуміле, абсолютно необхідне. На мою думку, рік 90-ий є тим першим роком нашого третього відродження, думаю, останнього нашого національного відродження — відродження демократії, побудови нашої держави, незалежної і самостійної. Я так оптимістично говорю, бо вірю, знаю, що все це відбудеться, здійсниться, недарма ж рік 90-ий такий щедрий на великі події.

Тарас Гунчак: А тепер, яке майбутнє, який завтрішній день?

Лариса Скорик: Я вже певною мірою зачепила це питання, сказавши, що вірю у завтрішній день, хоч знаю, він не буде легким, як і день сьогоднішній. Осінь готує для нас багато проблем, точніше, готує гарячу атмосферу, в якій будуть вирішуватися ті проблеми.

Перше, на що хочу звернути увагу, — то дуже багато розмов у парламенті, дуже багато, навіть, конфронтаційних ситуацій тому, що два місяці літа були офіційними чинниками, м'яко кажучи, змарновані. Маю на увазі, що уряд України за ті два місяці фактично не здійснив нічого для того, щоб хоч якось стабілізувати нашу економічну ситуацію. Вона продовжує погіршуватися, і дуже великими темпами. Така ситуація склалася, власне, тому, що були згаяні два місяці, пов'язані із завершенням сільськогосподарського року. А рік, треба сказати, завершився надзвичайно негативно, незважаючи на те, що врожай був такий високий. Бездарне господарювання і навіть наявність певного саботажу з боку тих, хто тримає в руках важелі влади, — все це привело до того, що Україна фактично опиняється на грані надзвичайно великої небезпеки, небезпеки голоду, можливо, й навесні наступного року. Зиму ще якось може, перезимуємо, хоча міста зовсім не забезпечені харчами, забезпеченість їх десь на 10-20 відсотків від того, що вони потребують. Усе це парадокси, як я вважаю, офензивні консервативних сил вчорашнього дня на нові демократичні перетворення.

Буде багато дебатів, які стосуватимуться того питання, яке повинне було вирішитися ще навесні, — стосовно прийняття закону про владу, точніше, декрету про владу, і прийняття тих законів, кот-

рі утвердили б, нарешті, перехід влади до рук народу, до органів народовладдя. На сьогодні у нас мало що змінилося у тому напрямі. Остаточного розв'язати проблему мусить фактична ситуація, тобто те, що вимагалось увесь час: націоналізація майна Комуністичної партії, передача його (а це майно раритетне, найкраще) у розпорядження народу України. Отже, тепер ставитиметься все таки питання про передачу майна, що належить нині Компартії, народові, а також про уникнення найрізноманітніших спекуляцій, до яких допускається ця партія з метою збереження своїх майнових пріоритетів і своїх, як кажуть, пріоритетів у сфері влади.

Виникнуть, зрозуміло, питання з приводу всіх законів, які будуть прийматися. Економічна концепція має бути проголошена у Верховній Раді за кілька днів. Буде продовжуватися детальний розгляд усіх законів і прийняття тих, які супроводжуватимуть нашу концепцію переходу до ринку, концепцію економічної реформи. З цього приводу повинні прийняти понад дев'ятнадцять законів, серед них, зрозуміло, такі фундаментальні, як закон про землю, власність і підприємництво. Окрім того, такі дуже важливі закони і постанови про захист нашого внутрішнього ринку. Не секрет, що нині Україна розвозиться, як кажуть, у всіх напрямках: всі товари, які мали б бути у нас, щезають, вивозяться за межі України, а ми залишаємося між тоннами пустого інфляційного паперу, який, звичайно, нічого не змінить на краще, а тільки на гірше. Зрозуміло, на цій сесії буде ще безліч проблем, пов'язаних із Збройними Силами України. Одне з головних питань, яке ставлять голодуючі студенти, — це реальне забезпечення відбування військової служби тут, на Україні, згідно хоча б з тією постановою, яка була прийнята 30 липня цього року на Верховній Раді. І це питання невід'ємне від питання про утворення Збройних Сил України. Як би не хотіли наші опоненти відтягнути це питання, як би не закривали на це очі, мовляв, не може бути мови про національну армію і національні Збройні Сили. Якщо ж не буде такої армії, таких Збройних Сил, не буде й суверенітету України, бо все таки та армія, котра не підпорядкована владі народу, завжди може бути використана не в інтересах, а навіть проти цього народу. Тому одним з крижальних законів, який забезпечує суверенітет кожної держави, і навіть не законів, а один з крижальних фундаментів суверенної держави, — то її власні Збройні Сили. З приводу цього питання у нас, думаю, буде досить проблем. Зрештою, важко передбачити, які ще можуть виникнути питання, проблеми. Ми вже дійшли до того, що депутати, представники Народної Ради, змушені оголошувати голодівку для того, щоб вирішити певні питання.

Отже осінь буде гаряча, будуть випробувані всі парламентські засоби і навіть ті, які, фактично, в цивілізованій державі неможливі і до яких не повинні вдаватися, тим більше представники парламен-

ту. Та що ж поробиш: ми дійсно змушені використовувати таку акцію, як політичне голодування.

Тарас Гунчак. Широ дякую, Ларисо, за розмову.

Сергій Конєв

Т. Гунчак: Пане Сергію, ви є народним депутатом СРСР з Дніпродзержинська, з країни застою...

С. Конєв: Батьківщини застою...

Т. Гунчак: Мені приємно знову бачити вас, пане Сергію. І дозвольте поставити вам таке запитання: які, на вашу думку, найважливіші події відбулися 1990 року?

С. Конєв: Таких подій було чимало, але особисто я виділяю три найвизначніші. Поперше, альтернативні вибори депутатів усіх рівнів, що відбулися. Це, безумовно, подія номер 1. Друга подія — це прийняття історичної Деклярації про державний суверенітет України. Тобто, ми вже масмо певний орієнтир побудови нашої держави. І третє — перемога студентської акції, студентської голодівки. Це, може, перша така громадянська акція, до якої підключилися широкі верстви населення, і вона завершилася перемогою. Не стільки вже навіть сам Віталій Масол тут ключова фігура, а що все ж таки люди побачили, що можна навіть за таких складних умов боротися, і це, я думаю, буде добрим прикладом і надалі, бо боротьба жорстока чекає нас іще попереду. Стосовно майбутнього України. На сьогодні важко передбачити всі можливі варіанти розвитку, але мені хотілося б, щоб ця Україна була суверенною, демократичною державою, поза межами будь-яких структур, що сьогодні пробують нав'язати нам під різними назвами, під різним виглядом, але позбавляючи нас самої суті державности, тобто держави з усіма атрибутами цієї державности, з усіма політичними інституціями, які притаманні справжній державности. Звичайно, легкого життя тут очікувати не можна, я про це буду казати і на з'їзді Руху, тому що занадто багато навіть наших демократів спрощують ситуацію, мовляв, відродження національної свідомости — це може бути миттєвий процес. На жаль, тут набагато складніше, це потребує тривалого часу, може, навіть десятиріччя, поки люди через самопізнання і самозаглиблення відчують себе нацією повноцінною, тому що це почуття витруювалося протягом десятиріч. На сьогодні більш зрозумілою для людей є ідея економічної незалежности від Кремля. Це розуміють уже всі, це перший крок на цьому шляху. І, гадаю, саме з цього можна сьогодні починати використовувати цю свідомість людей для того, щоб у майбутньому ми прийшли до своєї мети. Але мене непокоїть, що все ж таки нам ще заважатимуть не тільки партократи, а й деякі з наших сьогоднішніх

нішніх прихильників. Це буде не те, що навмисний процес, але інколи вони теж, ці руйнівні тенденції, шкодять. Такі приклади у нас вже відбуваються. І то після обрання нових демократичних Рад. Хто не зміг включитися в роботу цих Рад і допомагати, просто почав атакувати їх, нові Ради. Вже ті Ради погані, тобто це як інерція пішла і, звичайно, вона йде не на користь цим процесам, тому, я думаю, нам ще вчитися треба буде всім, і легкої перемоги я не очікую. Хоч я і оптиміст.

Т. Гунчак: Дякую, пане Сергію.

Лесь Танюк

Т. Гунчак: Які найважливіші події відбулися на Україні 1990 року?

Л. Танюк: Я назвав би п'ять, як на мене, найфундаментальніших подій: перша подія — це вибори, які хоч і не були демократичними, але до Верховної Ради республіки прийшло багато цікавих, розумних людей демократичного складу. З них, зокрема, 10 в'язнів сумління. 10 осіб, які "відтрубили" своє на далеких мордовських та інших берегах. Це перша подія. Друга подія, яку мені хочеться згадати, — це перезаховання останків Василя Стуса, Олекси Тихого і Юрія Литвина — наших трьох великих. Все це вилилось у таку велику маніфестацію, яка справила на людей колосальне враження. Третьою подією я б назвав 16 липня — день прийняття Деклярації про суверенітет України. Четвертою подією для мене стала перемога голодуючих студентів, яких підтримало робітництво, інтелігенція, професура українська. І це призвело до падіння голови Ради Міністрів Віталія Масола, який був уособленням партійного апарату. Це була людина, яку рекомендувало на цю посаду Політбюро КП України. І це довело хибність такого шляху. Це була справді велика перемога. Ну, і п'ята в наших змаганнях велика перемога — це приїзд патріярха Мстислава на українську землю. Це є акція, до якої ми довго йшли, тому що Україна мусить мати єдину українську Церкву, і приїзд патріярха Мстислава — перший крок до такої великої і тривалої розмови, це — дорога, яка почалася вже давно, але ще мусимо довго йти до нашої мети. Патріярх зустрівся з Кравчуком сьогодні. Була дуже гостра, але толерантна розмова про майбутнє Української Автокефальної Православної Церкви. І мені думається, це зрушить з місця все те, що гальмувало оті процеси. Ми прийняли акт про передачу УАПЦ Андріївської церкви, прийняли акт про передачу їй митрополичих палат Софії Київської і трапезної Михайлівського монастиря. Я думаю, що це й подарунок, який Верховна Рада зробила напередодні приїзду Мстислава. Це тільки початок.

Т. Гунчак: Лесю, а з огляду на всі події, які відбулися і відбуваються на Україні, на твою думку, яке майбутнє України?

Л. Танюк: Мені думається, що воно важке й складне, тому що найближчим часом прийде новий голова Ради Міністрів, який теж, очевидно, не буде головою стабільного уряду, і нас чекають певні втрати, але, зрештою, ми все таки прийдемо до суверенної держави, до України суверенної і економічно, і духовно, але, повторюю, доведеться пройти важкий і тернистий шлях. Це не робиться за одним махом, проте я вірю, що перемога буде за нами!

Григорій Бишовець

Т. Гунчак: У зв'язку з тими подіями, які відбулися на Україні, я хочу знати вашу опінію: які саме, з вашого погляду, найважливіші події 1990 року? Але спочатку назвіть себе: хто і звідкіля.

Г. Бишовець: Донецька область, Слов'янський район, 152-ий виборчий округ, Бишовець Григорій. Мені здається, відбулися дві найважливіші події. Перша та, що пройшли, мабуть, за останні часи найдемократичніші вибори у Верховну Раду представників народу, і друга — прийняття Деклярації про суверенітет України. Це, на мою думку, найважливіше.

Т. Гунчак: А що ви думаєте про те, що студенти голодували? Про це західня преса писала дуже обширно.

Т. Бишовець: Мені здається, що то не методи боротьби, які були використані. Можна було прийти до цього більш демократичними і гуманними шляхами. Тому що використання студентів у таких цілях, я вважаю, це на совісті, сказати б, усіх нас: молоді наші люди ризикували своїм життям. Це не гуманний метод. Можна було демократичним шляхом прийти до консенсусу і вирішити лівими і правими, так би мовити, силами.

Т. Гунчак: Ну, а яким буде майбутнє України?

Г. Бишовець: Мабуть, суверенна держава.

Т. Гунчак: Що значить, мабуть? Ви переконані, чи це...

Г. Бишовець: Я переконаний.

Т. Гунчак: Ви переконані. Дуже дякую.

Михайло Батіг

Т. Гунчак: Пане Михайле, у зв'язку з цими подіями, що відбулися і відбуваються останнім часом на Україні, які з них ви вважаєте найважливішими?

М. Батіг: Я думаю, що головні події зосереджені у нас, у Верховній Раді. Вони пов'язані з першими напівдемократичними виборами до Верховної Ради і з діяльністю, власне, нашого парламенту. Перша сесія, очевидно, ввійде в історію України як сесія,

котра прийняла Деклярацію про суверенітет, і друга — це сесія, яка вже робить конкретні кроки щодо реалізації прийнятої Деклярації. На превеликий жаль, кроки ці суперечливі і даються нашому парламентарі дуже і дуже болісно. Він продовжує бути розколотий ідеологічними суперечностями, бар'єрами, які постають практично в більшості обговорюваних питань між нашою парламентською більшістю і опозицією. І от в тій ситуації знаменитим був вступ у політичне життя і діяльність Верховної Ради такої активної сили, як наше студентство. Акція студентів, яка відбувалася в дні роботи сесії на площі Незалежності, голодування, яке вони проводили там, мало величезний вплив на політичне життя республіки. По суті, місце те, де розташувалося студентське наметове містечко, стало постійно діючим політичним клюбом і, порівнюючи його з нашою Львівською клюмбою, з тим місцем, де львів'яни вирішили спорудити пам'ятник Тарасові Шевченкові, я повинен зазначити, що той період, який Львів проходив десь місяцями, — в Києві відбувався днями й годинами. І та перемога, яку здобули наші студенти, та підтримка, яку вони надали Народній Раді, всій опозиції, її переоцінити дуже й дуже важко. Я вважаю, що студенти наші таки перемогли парламент. Саме з таким заголовком вийшла в нашій газеті стаття "Студенти перемогли парламент".

Т. Гунчак: Пане Михайле, ще одне запитання: яке, ви думаєте, буде майбутнє України?

М. Батір: Я оптиміст і вірю, що ті принципи, які закладені в нашу Деклярацію, все таки будуть так чи інакше реалізовані в повному обсязі, і моя прогноза — до 92 року Україна буде суверенною державою!

Т. Гунчак: Дякую.

Михайло Голубець

Т. Гунчак: Пане Михайле, і вас хочу запитати те ж саме, що й інших питав: які, на вашу думку, найважливіші події 1990 року?

М. Голубець: Аби не було враження, що у Верховній Раді депутати, особливо демократи, користуються рестораном, скажемо, що ми в такому дуже скромному буфеті. (Розмова ведеться в їдальні Верховної Ради. — *Ред.*) Якщо ж говорити про події, що сколихнули Україну, пробудили її до національного відродження, то я почав би таки з початку року, з ланцюга, який вперше з'єднав за руки людей. Адже першою і найвидатнішою подією на Україні було проведення ланцюга єднання. Він уперше показав, що існує український народ, що існують українські діячі, які піднімуть, які готові підняти український народ до відродження, до будівництва своєї незалежної держави. Другою величезною подією, хоч хронологічно і не послідовною, є святкування 500-річчя Січі. Такої вели-

чезної кількості людей, людей-однодумців із Західньої і Східньої України, яку завжди старалися розділити, тепер єдиної у своєму устремлінні, людей, які зібралися разом на могилі Сірка і в парку Шевченка, аби висловити свою думку, свою волю до єднання, і знову ж таки свою волю до відродження української держави, ще не було. Є й інші видатні події. З-поміж них я назвав би те, що, незважаючи на меншість у Верховній Раді, демократичний бльок, який потім став Народною Радою, добився того, аби в залі засідань не було червоно-синього прапора, насильно нав'язаного народові українському Сталіном.

Видатною подією на Україні є й те, що саме Народна Рада добилася звітування голови Ради Міністрів, і цим самим проявила волю і свою, і висловила волю народу до того, аби уряд відповідав за свої вчинки і, як урешті-решт, уряд про ці вчинки говорив народові, оцінював їх і дав можливість оцінити їх народові. Можливо, не зумію згадати всіх видатних подій, але в цьому ряді, мені здається, найвидатнішою, найпотужнішою подією було голодування студентів на площі Відродження; пробудження студентства, молоді, до політичної боротьби і прояву їх волі, їх настирливості, яка змусила Верховну Раду, а в першу чергу — цей страшенно згуртований після перерви, страшенно збетонований комуністичний бльок, бльок "239". Вони примусили його переглянути рішення, які були прийняті два—три дні тому.

Те, що зробили студенти своїм голодуванням, своїм протестом і своєю маніфестацією, Народна Рада не змогла б зробити, певно, місяцями в парламентах. Я вважаю, що то є найбільш переломний момент, найбільш видатна подія в житті українського народу. Тут виявилось те, що очікували ми давно, а саме: пробудження молоді, зокрема, вияв її солідарності, і вплив її на діяльність уряду, на діяльність Верховної Ради, на позиції Верховної Ради. Ці уступки, які зробила Верховна Рада після голодування студентів і демонстрацій, були такої ваги, якої ми, безумовно, не могли б домогтися тільки парламентами шляхом.

Т. Гунчак: Пане Михайле, я ще маю друге питання: яким ви бачите майбутнє України?

М. Голобець: Однозначну відповідь маю, якби її не мав, то не був би на Верховній Раді: майбутнє України — це незалежна, соборна, самостійна держава. І до цих видатних подій хочу додати ще підняття синьо-жовтого прапора над містом Києвом. Біля міської Ради. Безумовно, до цієї категорії треба віднести й те, що у Верховній Раді було прийнято Деклярацію про державний суверенітет України і Закон про економічну незалежність, як фундамент для дальшої політичної роботи. І ще до цього хотів би додати, що вперше за всю радянську історію, за 72 роки, у приміщенні Верховної Ради після величезних демонстрацій, маніфестацій

народу був внесений, переданий демонстрантами в руки народних депутатів синьо-жовтий прапор, який прийняв на тимчасове збереження, а потім для того, щоб його, безумовно, підняти над Верховною Радою, заступник голови Верховної Ради Іван Плюш. І на завершення. Це не тільки справа першої категорії — політична, це справа моральна і духовна. Це те, що ми, після стількох років розлуки, після стількох років цілковитої ізоляції могли з'єднатися розумом, душею і фізично з нашими рідними братами з діаспори, що ми разом можемо бути присутні на з'їздах Руху, різноманітних культурних заходах, коли можемо брати спільно участь і працювати спільно над відродженням української мови, у праці українських, українознавчих товариств, асоціацій, коли можемо спільно з нашими дорогими друзями, в тому числі з вами, пане Тарасе, бути присутніми на Верховній Раді. Ще кілька років тому це нікому навіть в голову не могло б прийти. Тепер ми разом на демонстраціях, разом у праці, разом у боротьбі і разом у будівництві українського законодавства.

Т. Гунчак: Дякую дуже, пане Михайле.

Іван Заєць

Т. Гунчак: Пане Заєць, я маю головно два питання, але насамперед перше, а саме: які, на вашу думку, були найважливіші події 1990 року?

І. Заєць: Перш за все, я відмітив би, що Верховна Рада прийняла Деклярацію про незалежність України. Вважаю, це надзвичайно серйозна подія, тому що вона фактично завершила процес суспільної думки у цьому напрямку і одночасно розпочала його подальші реальні втілення. Друга важлива подія відбулася нещодавно — це голодівка студентів і ті маніфестації, які послідували за нею. Я думаю, що це був також вінець пробудження нашого народу, його прагнення до незалежності, його прагнення позбутися кайданів рабства. Ці дві події як вершини світяться над рештою подій.

Т. Гунчак: Яку прогнозу ви ставите для майбутнього України?

І. Заєць: Я інакше не думаю, як те, що Україна буде незалежною, вільною державою. Про це говорить все: і активність народу, яка зростає, про це говорить робота наших депутатів Народної Ради і діяльність Руху. Отже, я Україну бачу вільною і незалежною. Скільки мине часу, аби довершити оцей процес, тут тяжко сказати. Тому що реальна незалежність потребує великої роботи, великої енергії всіх людей. Якщо хтось думає, що можна розбудувати Україну лише маленькою купкою політиків, — це велика помилка. Треба здійснити великі зміни в економіці, у політиці. Тому що без економічного забезпечення суверенітету у нас

нічого не вийде. Нам треба створити свою економічну систему, власну економічну систему. Відкриту до економік світу. Нам треба мати свої гроші, власну банкову систему, систему фінансово-кредитну, свою митницю. Це не означає, що цей період розпаду імперії проходить неконтрольовано. Ми маємо пам'ятати ще слова Тараса Шевченка, який сказав, що "Польща упала і нас роздавила". Це означає, що не варто боротися лише із супротивником, з ворогом, а більше думати про те, як зорганізувати і як внутрішньо розбудувати свою державу. От я хотів би, щоб на це енергія нашої громадськості була в першу чергу спрямована.

Олесь Шевченко

Т. Гунчак: Пане Олесю, скажіть, які, ви вважаєте, були найважливіші події 1990 року?

О. Шевченко: Почнемо з січня. Всеукраїнський ланцюг єднання 22 січня. Принагідно не можу не згадати, що я належу до тієї громадської організації, яка провела перше незалежне відзначення цієї знаменної дати, історичної в житті українського народу. Це ще рік тому, коли ми, Українська Гельсінкська Спілка, на квартирі у приміській зоні Києва (в місті ми цього не змогли б зробити), в обстановці реакції, провели 22 січня 1989 року відзначення 50-річчя проголошення незалежної соборної України. А в січні 1990-го ми вже спромоглися провести відкриту загальнонародну акцію. І це був початок 90 року. Звичайно, найголовніший вплив на події цього року справили перші більш-менш демократичні вибори, порівняно з усіма попередніми, коли навесні 1990 року демократичні сили українського суспільства домоглися утворення демократичної фракції в українському парламенті, так званої Народної Ради, яка в передвиборний період називалася демократичним блоком. Дванадцяттеро членів Української Гельсінкської Спілки також стали народними депутатами України. Нині це вже не Українська Гельсінкська Спілка, а перша Всеукраїнська політична опозиційна партія, це Українська республіканська партія. І наявність офіційної опозиції на найвищому рівні справила вплив на все суспільно-політичне життя України 1990 року. Діяльність парламенту разом з активізацією всенародного руху, національно-визвольного демократичного руху справила найглибший вплив на перетворення тоталітарної комуністичної системи на демократичну, але цей процес іще триває, він проходить у дуже складній і тяжкій боротьбі. І партократія комуністична шораз, хоч і чинить спротив, змушена крок за кроком відступати. Цей відступ, не аналізуючи вже попередніх подій, а говорячи тільки про цей тиждень роботи, ми посперігаємо і вчора, і сьогодні. Не все вдається демократам, але, скажімо, те, що вчора

був прийнятий Закон про департизацію судів, це вже великий крок на шляху демонтажу комуністичної системи. Певні кроки зроблені й сьогодні, але, я ж кажу, не все нам вдається. І це реальність, і з цим треба змиритися, бо в такому складі парламенту ми не можемо робити все, що замислюємо.

Т. Гунчак: А яке, ви думаєте, майбутнє України?

О. Шевченко: Я один із співавторів Деклярації про державний суверенітет України, я член Постійної комісії Верховної Ради з питань державного суверенітету, міжреспубліканських, міжнаціональних стосунків, комісії, яка готувала проєкт цієї Деклярації. Він трошечки в деяких місцях був погіршений при обговоренні на сесії, але в основному нам вдалося його "протягнути" і затвердити на Верховній Раді 16 липня 1990 року. І тому я прихильник тієї форми, яка записана у Деклярації про державний суверенітет. Я мислю так, як і мої колеги з Республіканської партії, я мислю Україну незалежною, демократичною державою з багатопартійною парламентською системою, бачу її як вільну республіку, позабльокову, не просто як квартиранта у новому європейському домі, а як сильного, багатого сусіда, багатого і економічно, й інтелектуально, який буде спроможний справляти сильний вплив на політичне життя усього європейського континенту в наступному, XXI сторіччі. Але покищо це тільки пляни.

Вадим Бойко

Т. Гунчак: Представтеся спочатку нашим читачам: хто ви, звідки вас вибрали, що ви робите...

В. Бойко: Мене звать Вадим Бойко. Я працюю на телебаченні і є журналістом, редактором і ведучим молодіжної студії "Гарт". Це двогодинна передача на Українському телебаченні, передача для молоді і вона є однією з найпопулярніших програм УТ. Щотижня нас дивляться приблизно 25—30 мільйонів телеглядачів. Чому так кажу? Тому що нашій програмі вже 6 років, і за цей час просто люди автоматично в четвер о 21.30 вмикають телевізор, тому що в нашій програмі чимало політичних матеріалів, багато пісень, сенсаційних матеріалів. Маємо таку рубрику "Версія", це коли подаємо матеріал і не знаємо, правда це чи ні, але є такий факт і ми його подаємо як версію. І тому нашу передачу дивляться. В минулому році мені запропонували бальотуватися до українського парламенту від Полтавської області в місті Кременчуці. Я там, власне, бальотувався, мене підтримали всі політичні організації, крім Комуністичної партії. Із шести кандидатів я був тим, хто переміг під час виборів у цій окрузі.

Т. Гунчак: Вадиме, маю до вас цікаве питання: які, на вашу думку, були найважливіші події, що відбувалися на Україні 1990 року?

В. Бойко: Найголовніша подія року — впала стіна, яка відокремлювала нас від західної демократії і падіння її завдячуємо українській Деклярації про державний суверенітет. Я вважаю її Деклярацією про незалежність, хоча розуміємо, що Україна далеко не незалежна держава. Але є бажання бути незалежною. Це є документ історичний і його прийняття тут, у цьому парламенті, є найголовнішою подією року.

З важливих подій можу назвати перші демократичні вибори в нашій республіці. Хоч вони не проходили в усіх округах демократично, але те, що в цьому парламенті третина — демократичні депутати, третина — це люди прогресивні, є вже якась перемога здорового глузду. І друга велика подія — це голодівка студентів. Тому що вперше ми побачили, на що здатні студенти. Я сам був колись студентом і знаю, що вони, на жаль, залежні люди: залежні від викладачів, парткомів, комітетів комсомолу, ректорату, який потім видає диплом, від профспілок, які можуть дати путівку влітку на південь, а можуть не дати, та й від багатьох інших організацій. Те, що студенти пішли на голодування, — це одна з найголовніших подій. А для мене особисто подія, яка мене дуже вразила, — це вихід з партії Олеся Гончара, тому що це людина — старійшина української літератури і для нього вихід з партії — це крок, звичайно, величезної сміливості. І, знаєте, мені було цікаво дізнатися про те, що Станіслав Гуренко, перший секретар ЦК Компартії України, коли закінчував школу, то його випускний твір був на тему "Визвольна місія Радянської Армії за романом О. Гончара *Прапороносці*". І він написав цей твір на "5". А нині цей письменник виходить з партії, головою якої є Гуренко.

Т. Гунчак: Скажіть, яким ви бачите майбутнє України?

В. Бойко: Знаєте, я людина песимістична, але в цьому питанні хотілося б бути оптимістом і, звичайно, я не можу бути якимось провидцем, однак хочеться, щоб Україна була незалежною державою, яка посідала б своє місце у світовій системі і в системі європейського відродження. Тому що кілька років тому її порівнювали з глухою провінцією. І коли я на телебаченні намагався зробити якийсь матеріал з дуже визначними діями, мені казали: навіщо це робити, Українське телебачення — це треба їхати в Обухів, кудись у Ржищів — оце Українське телебачення. Отак його було зведено до провінційного, майже хуторянського телебачення. І я хотів би, щоб наше УТ і саму Україну порівнювали з Францією, Італією, Англією, з державами, які і за чисельністю населення, і за територією подібні до України. Я хотів би, щоб це була міцна і високорозвинена європейська держава.

Т. Гунчак: Дякую, Вадиме.

Т. Гунчак: Пане Плющ, маю таке запитання: які, на ваш погляд, були найважливіші події на Україні 90 року?

І. Плющ: Перш за все, хочу подякувати вам за те, що ви цікавитесь. Звичайно, предметно цікавитесь усіма тими подіями, які проходять сьогодні на Україні, і хочете знати, чим живе нині (а як живе — ви бачите) український народ. Це — перше. Друге. Відповідаючи на ваше запитання, хотілося б сказати, що цей, 90 рік, в житті українського народу був так насичений політичними подіями, що визначити одну з головних можна, але я хотів би, щоб було правильно зрозуміло, що найважливіша одна — я скажу про неї. Проте до цієї найважливішої події був цілий ряд подій, які відбувалися. Маю на увазі, насамперед, що вперше на Україні проводилися вибори в усі Ради народних депутатів за новим Законом про вибори. І хоч його не можна назвати ще повною мірою демократичним, але в ньому вже закладено перші паростки демократизму, перші паростки переходу до демократичного життя нашого народу. Маю на увазі саме ці вибори. І от ми зформували місцеві Ради, зформували Верховну Раду, і наша Верховна Рада зібралася в такому складі вперше 15 травня на своє засідання. Тлумачень в народі було надзвичайно багато. Верховна Рада якоюсь мірою відзеркалювала ті політичні процеси, ті політичні події, які проходять в житті всього українського народу. І тому в перші дні роботи парламенту, якщо можна так грубо висловитися, проходила "притирка", зближення, визначення думок різних депутатів, які прийшли з різними позиціями, з різними поглядами, політичними переконаннями, але вони прийшли з єдиним наказом українського народу: зробити його життя кращим. І от я думаю, що більшість із них були єдині в тому, що це потрібно робити, але якими шляхами діяти — тут було надзвичайно багато і догматизму, і консерватизму, і надзвичайно поквалпіві висновки, оцінки тих депутатів, які щось привносили до залі Верховної Ради, щось нестабільне — отак сказати, яке не хотілося сприймати, незвичне раніше, тому що раніше була однастайність, односхваленість і т. д., а в житті ці позиції, в основному, приймалися однастайно і так само однастайно вони не виконувалися. А головне, що вони не поліпшували життя нашого народу. Тому після місяця роботи Верховна Рада наблизилася до того моменту, про який ви мене запитали: "Що, на мою думку, було найважливішим?" Так от вважаю, що в житті було найважливішим не тільки в 1990-му, а в житті упродовж багатьох років, десятиліть і сторіч: вперше Україна 16 липня заявила про свій державний суверенітет, про свою незалежність, про верховенство законів республіки на Україні. І ми надзвичайно

складно йшли до цього дня, 16 липня, але підійшли ми до нього з майже єдиною думкою, що це надзвичайно важливий крок в житті українського народу, і що тільки на цій основі, що тільки це дасть нам можливість згуртувати людей, підняти трудовий ентузіазм, піднести дух патріотизму все таки на ділі, а не на словах, не на сторінках газет, підняти, викликати в людей оцю нову хвилю. і я думаю, що зроблено надзвичайно великий крок. А наступним кроком було прийняття Закону про економічну самостійність України. Сьогодні ми над цими документами працюємо і надзвичайно складно, і дуже повільно просуваємося вперед. Бо все таки творити може тільки вільна людина. А ми ще не цілком вивільнили її, і в тому напрямку нам потрібно йти. Я вважаю, гарантом нашого успіху буде подальша демократизація і гласність. Коли говорять, що ми вже "наїлися" демократії, демократія, мовляв, дала такі наслідки, а дехто і взагалі вбачає ще й негативні наслідки, то, я думаю, що це глибоке непорозуміння. Адже, вважаю, ми тільки перші кроки робимо. Не думаю, що демократія — то розгул і недотримання законів. Демократія передовсім — у рамках закону. Але ті закони, що існували і не виконувались, — їх потрібно швидше міняти, деформувати ці закони. Потрібен цілий пакет нових законів, які відповідали б оцюому всьому поступові. І тому сьогодні не можна звинувачувати. І те, що робиться, — це об'єктивність якоюсь мірою, це потрібно нам пережити. Так от, з одного боку — демократизація і гласність, а з другого — наповнення Деклярації про державний суверенітет реальним змістом. Щоб ми стали державою. От коли ми станемо державою, суб'єктом права і міжнародного права, тоді подумаємо, які нам потрібні союзи і з ким.

Т. Гунчак: Ще таке одне коротеньке запитання: яке майбутнє України?

І. Плющ: Мені задавали вже такі питання і навіть питали: ви оптиміст чи песиміст? Я хочу себе перекопати в оптимістичних поглядах, і вірю, я переконаний в тому, що майбутнє України, якщо ми твердо гуртом станемо на шлях виконання цих документів, які ми прийняли і ще приймаємо, то воно буде щасливим, це майбутнє.

Т. Гунчак: А в розумінні державному? Чи Україна буде суверенною, незалежною в цьому спільному європейському домі в майбутньому?

І. Плющ: Хочу відповісти вам на це запитання: якби ми не вірили в це, то не потрібно було б розпочинати оцю роботу. Це, поперше, а подруге, щоб нам приспішити цей процес, слід кожному значно поліпшувати якість своєї праці і потрібно розуміти, що ми скоріше рухатимемось уперед, якщо кожен з нас більш

вважаємо, продумано та ефективно, з більшою наполегливістю працюватиме на своєму робочому місці.

Т. Гунчак: Я з вами згідний. Дякую за розмову.

Сергій Головатий

Т. Гунчак: Сергію, будьте ласкаві відповісти на таке запитання: які, на вашу думку, були найважливіші події 1990 року?

С. Головатий: У хронологічному порядку — це вибори до парламенту всіх рівнів Рад. Результати цих виборів показали нову політичну ситуацію на Україні, тому що в багатьох Радах маємо різну ситуацію: є Ради, в яких перемогли демократичні сили, в інших — інші, але все одно в самій Верховній Раді є та сила, яка складає опозицію. Отже від результатів виборів підемо далі. Результати виборів до парламенту, який не є однорідним, а включає комуністичну більшість і опозиційну меншість, — першим вагомим результатом іде, звісно, Деклярація про державний суверенітет, прийнята переважно, завдяки боротьбі за цю Деклярацію, опозиційними силами, Рухом і депутатами від Руху, які ставили це питання на самому початку і які доклали багато зусиль до укладання тексту Деклярації і боротьби за неї як за сам документ. Отже, друге — це Деклярація. І третє вагоме — це поразка партійних сил в результаті боротьби проти них студентів. Це жовтень, голодування студентів з певними вимогами, і це той етап, той якісно новий етап, який, я вважаю, почався після цього, тому що до 17 жовтня консервативна більшість вважала, що вона здатна керувати процесами на Україні, бо має більшість у парламенті. І має свій власний уряд, зформований цією більшістю, зформований цілком із комуністичних сил. Але події від 2 до 17 жовтня показали, що більшість помилялася. Вона не здатна керувати процесами, і вона відступила під натиском студентства.

Т. Гунчак: А беручи до уваги все, що відбувалося протягом 1990 року, яке, на вашу думку, майбутнє України?

С. Головатий: Стосовно майбутнього можна говорити про близьке і далеке майбутнє. Але незалежно від того, майбутнє України має настати, і воно настане: Україна має стати незалежною, демократичною державою. Інакшого майбутнього України я не бачу.

Леонід Кравчук

Т. Гунчак: Отже, пане Леоніде, я вітаю вас з вибором на пост президента України і бажаю успіхів! У мене таке питання: які, на ваш погляд, найважливіші події відбулися на Україні у 1990 році?

Л. Кравчук: Насамперед я хочу подякувати вам за привітання.

Я з радістю хочу мати розмову з вами, тому що ми вже свого часу (це було, здається, на з'їзді Руху) мали досить відверту, як мені здається, і ширшу розмову, і вона була правдиво висвітлена в органі, яким є *Сучасність*. А щодо подій на Україні, я думаю, що першою найважливішою подією, якщо брати хронологічно, були, звичайно, вибори до Верховної Ради і до місцевих Рад. При всій неоднозначності оцінок цих виборів, все ж таки це були перші вибори і вперше вони були демократичними. Якщо порівняти з країнами, які мають великий досвід демократії, то це, може, така оцінка буде й занадто високою, але якщо взяти нашу державу, яка всі ці роки жила з тягінням до тоталітарності, то це були дійсно демократичні вибори. Хоч за сьогоднішніми вимірами вони вже не є такими аж демократичними. Алеж, пам'ятаю, коли зібралась перша сесія, то всі представники виступали, що це перший парламент, обраний демократичним шляхом. Тобто будемо називати речі своїми іменами. Час плине, оцінки змінюються, але факт в історії лишитья, що це були вибори на плюралістичній основі, на основі багатомандатності. Це були перші кроки тої демократії. Друге, я думаю, найбільш важливе, — це прийняття Деклярації 16 липня. Це була історична подія. Ви знаєте, вона була історичною для всіх, не тільки для якоїсь однієї частини, а для людей з різними переконаннями і політичними поглядами. Це факт, але це була й подія. І я переконався після того, коли доводилося, скажімо, бувати в колективах, зустрічатися з різними національностями, з різними поколіннями різних вікових параметрів. Ну, є різні точки зору, але щодо суверенності, щодо Деклярації, то всі вважають, що то була подія історична.

На друге місце я поставив би наш Закон про економічну самостійність. Він у самому базисі підвів ту основу, яка далі крокує до суверенності, економічної незалежності, то є основа. Я вважаю, що ми дійшли до правильного висновку, до того, що це також подія. Може, вона не календарна, але подія духовності і розуміння, подія того, що ми маємо виходити у світ як держава, як демократична, як правова держава, яка хотіла б зайняти своє місце в цивілізованому світі і в будівництві не тільки європейського дому, а й, скажімо, і ширше. Ми дійшли до висновку, що мусимо налагоджувати економічні зв'язки з усіма республіками Радянського Союзу, тому що іншого виходу сьогодні у нас, як вийти з тої кризи спільно, з усіма народами, з усіма республіками, немає. Стати на шлях зміцнення цих зв'язків, зв'язків товариських, зв'язків дружби з усіма народами. Тому що найгірше, що породжене було тим режимом, який був, і нерозумінням ситуації, це — міжнаціональні чвари. Це — найстрашніше. І Україна не може стати на той шлях, щоб підвести на будь-яких підвалинах, мовних чи якихось інших, людей до міжнаціональних чвар. Це

була б біда багатонаціональної республіки. Це дуже важливий момент. Я думаю, що останні дні роботи сесії, оцеї вже, коли розпочалася друга сесія, вона почалася в такому гострому, конфронтаційному пляні. Алеж, кажуть, не було щастя, так нещастя допомогло. Все ж таки на основі тої конфронтації ми почали доходити до висновку, що треба працювати конструктивно, спільно, іншого шляху у нас немає. І якщо кожен поставить перед собою цілі не амбіційні, не корпоративні, а всієї України як держави, великої суверенної держави, то він переступить через усе і йтиме тією дорогою. Але він має пам'ятати, що те, що можна зробити сьогодні — треба робити сьогодні, а те, що завтра — то завтра. В історичному, економічному, будь-якому іншому пляні. Я думаю, що вам, — людині, яка займається політологією і тривалий час журналістикою, і вченому, — зрозуміло, що перескакувати через етапи — це практично поставити людей у ще гірше становище. Хоч, здається, що вже і є межі. Тому треба йти поетапно. Нам історія дала шанс пройти еволюцію до того: не протиставити людей, не протистояти один одному. Ми ще не навчилися тієї демократії і того, що нам потрібно.

Т. Гунчак: Пане президенте, а тепер ще таке коротеньке питання: яке, на вашу думку, майбутнє України?

Л. Кравчук: Я думаю, що незалежно від того, яку роль виконає той парламент, який є в нас сьогодні, майбутнє України обов'язково буде щасливим і добрим, тому що ми виконуємо своє завдання. При всій неоднозначності, ще раз підкреслюю, цей парламент ввійде в історію, як парламент, який започаткував дорогу до суверенності. Він йшов важко і йде важко. Буде важко йти, але він започаткував, він став на цю дорогу і тому вже виконав свою роль хоча б у цьому широкому історичному масштабі, а інші покоління, я переконаний в цьому, й інші депутати будуть йти цією дорогою далі. А ця дорога — до щасливої долі. Правда, це вимірюється не одним днем і не одним роком. Розумні люди це розуміють. Ми мусимо перейти всі ці труднощі і складності суперечливої ситуації, політичну незгоду, кривди, але дорогу вибрано, я вважаю, правильно. От треба тільки не схибити. А в мене, скажімо, особистий намір такий, що треба зробити все, щоб цією дорогою йти, не схибити і щоб не наробити тих прикрих помилок, які робилися до нас, які так важко позначилися на долі українського народу.

Т. Гунчак: Дякую, пане президенте! Сердечно дякую! Бажаю вам успіху! Я, знаєте, колись тут хочу купити помешкання, хоч повернутися і трохи попрацювати на цій землі.

м. Київ, 23—24 жовтня 1990 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

Дмитро Степовик

Не запалюють світла і не ставлять його під посудиною, лише на свічник, і воно світить усім у хаті. Так нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, бачивши ваші добрі вчинки, прославляли вашого Отця, що на небі.

Ісус Христос (Мат., 5:15-16)

Процес становлення Українського Патріархату, канонічні, політичні й соціальні проблеми, пов'язані з його утвердженням "так пізно" (аж наприкінці другого тисячоліття християнської ери!), суперечки навколо визнання цього Патріархату християнським світом (передусім найстаршими "матірними" патріархатами — Вселенським Константинопільським, Єрусалимським, Антіохійським та Олександрійським), дилема двох Патріархатів на Україні — Православного і Католицького, — це "вузол", який розв'язує багатостраждальне українське християнство у нинішній момент великих надій і великих тривог. Та коли глянути на двотисячну панораму історії Вселенської Церкви, ми побачимо, що цей "вузол" не є ані новим, ані оригінальним. Виділення (чи відділення) інших Патріархатів у Церкві східної обрядовості (так званої "візантійської" чи "грецької") супроводжувалися такими ж (коли не більшими) труднощами і проблемами. Один з найближчих до нашого часу прикладів — це відновлення Болгарського Патріархату. Перед проголошенням державної незалежності Болгарії (1878) не було згоди навіть на екзархальне управління Болгарською Церквою, не кажучи вже про автономне чи автокефальне (патріархальне), хоч ця слов'янська країна до її завоювання Туреччиною (кінець XIV століття) мала власний Православний Патріархат. Близько століття тривала боротьба за Болгарський Патріархат — і вона завершилася перемогою болгарських християн мати свою окрему, ні від кого незалежну Церкву. Аналогічні ситуації були з Сербським і Румунським Патріархатами. А коли уважно й об'єктивно вивчити проголошення Московського Патріархату (1589), то й там ми побачимо багато суперечливого і сумнівного.

Розгалуження церков — це не аномалія, а історія побудови єдиної, святої, Соборної і апостольської Церкви, про яку молимося у Символі Віри. Це розгалуження засадничо стверджене усім змістом Святого Письма, передбачене і схвалене Ісусом Христом при заснуванні Ним Церкви. Уся Біблія пронизана ідеєю різноманітного (а не одноманітного) прославлення Бога: від створення рас і народів (а не однієї раси й одного народу), розділення мов

— через заклики останніх псалмів Псалтиря славити Його усіма засобами, включно з органною музикою і танцями (а не одним лише хоровим співом) — до раптового опанування апостолами різних мов (при зісланні Святого Духа) та повеління їм іти поміж усі народи "аж до краю землі" та проповідувати євангельські правди на мовах тих народів. Множинність — одна з великих і геніальних ідей Біблії, яку не може не помітити кожний, хто хоча б один раз прочитав її з достатніми серйозністю та уважністю. Отож, звідки ж узята така сильна, живуча, непокаянна єресь у християнстві, як "єдинонеделітство"? Двотисячна історія Церкви доводить, що всяке намагання влаштувати її за імперіальним принципом закінчувалося поразкою і розвалом центру, який той принцип насаджував. В останній книзі Біблії, в Апокаліпсисі (Об'явлення Івана Богослова), читаємо про сім Церков; вказується на добрі сторони їхньої діяльності і на тяжкі прорахунки, але не міститься і натяку на повеління їм об'єднатися в одну.

Глибинний зміст Святого Письма доводить, що "єдинонеделітство" — це витвір людської навмисності, а не бажання Бога. Не той чи інший церковний авторитет, не далекий чи близький сусіда дає право кожному народові мати незалежну ні від кого церковну організацію (і в такий спосіб стати цеглиною в будові Єдиної Церкви), — таке право дав назавжди всім і кожному Ісус Христос. Ні у Святому Письмі, ні у вченні отців Церкви, ні у рішеннях семи Вселенських Церковних Соборів нема положень про недопущення однією церковною громадою до самостійного існування іншої; про поділ мов і обрядів Богослуження на "благословенні" і "неблагословенні"; про обов'язок підлягати християнам одного народу церковним ієрархам іншого народу. Усе це вигадки, пропагандистські маневри, матеріальні розрахунки, а не "учення Церкви". Тільки про кризу Богослов'я можна говорити там, де справжній дух Євангелій і справжнє навчання Церкви прочитуються тенденційно, вибірково, на догоду своїм інтересам, а не інтересам Ісуса Христа.

Це добре знають справжні християни усіх конфесій і деномінацій як в Україні, так і поза її межами. І все ж, деякі з них чомусь вважають, що процес визначення церковних структур у світі вже закінчився, що усі наступні зміни в народах, націях, країнах і державах мають пристосовуватися до вже існуючих структур і поділів. Церкви світу, — і це стає очевидніше з кожним днем, — опинилися найменше підготовленими до демократичних революцій та еволюцій у Східній Європі і, зокрема, в Україні. Християнський Захід не очікував, що демократичний процес в Україні на рівні соціальному, світському виявиться так органічно пов'язаний з пробудженням християнської духовності (на жаль, не тільки християнської). Але ми знаємо, що шлях Церкви на Землі, її історія ще не закінчилася. Є (і ще далі будуть) зміни і у глобальному

масштабі, і в льокальних структурах Церкви. І Україна — яскравий, а може і повчальний приклад цього.

Підозріле або байдуже ставлення православної ієрархії в інших країнах до проголошення Українського Патріархату 5 червня 1990 року в Києві Всеукраїнським Собором Української Автокефальної Православної Церкви (третім з числа у XX столітті) зумовлене абсолютним незнанням чи викривленим знанням історії УАПЦ. Церкву, яка існувала 700 років під назвою Київської Митрополії (988—1686), яка із стражданнями пережила у нещасному для України XX столітті два відродження і два нищення (у 20-их і 40-их роках), обзивають при її третьому (і, дай Боже, останньому) відродженні і "самосвятною", і "неканонічною", і "петлюрівською", і навіть "сатанинською". Що ж, нехай ці "терміни" ляжуть на совість тих, хто їх вигадує. Двотисячолітня історія вчить нас, що справжня Церква — то Церква страждаюча. Православні християни України вистраждали свій Патріархат, вистелили тисячолітній шлях до нього кров'ю своїх мучеників, особливо у XX столітті.

Не місце в цій статті викладати історію ліквідації хитрощами і підступами автокефалії Української Церкви (Київської Митрополії) у 1685—1686 роках. Про це є велика література. Я відсилаю читача навіть не до численних українських джерел, щоб не накликати на себе підозри пристрасности. Я відішлю їх до капітальних старих російськомовних джерел. Хто хоче знати правду про те, як "тішайшій царь Алексєй Михайлович Україну к рукам прїбрал", нехай знайде і прочитає: *Архив Юго-Западной России. Том 5. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриархату, Киев, 1873, В. С. Эйнгорн. О сношении малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича.*— "Чтения московского общества истории и древностей российских", випуски за 1890—1899 роки; К. В. Харлампович, *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*. Том I, Казань, 1914. Розділ III цієї праці під заголовком "Сношения Малороссии с Москвой о церковно-административном подчинении московскому патриарху".

Частково опубліковані також матеріали про друге знищення УАПЦ в 1929—1939 роках. З цієї доби найкраще документованою працею є перша частина четвертого тому *Нарисів історії Української Православної Церкви* (Нью Йорк—Бавнд Брук, 1961) проф. Івана Власовського. Між іншим, на одній з останніх сторінок цієї частини автор наводить цитату з Євангелія від Марка: "Поражу пастиря, — і розсиплуться вівці". Іван Власовський коментує ці слова стосовно ситуації 30-их років: "Цю істину сприйняли й міцно тримались її в 30-х роках XX віку вороги Христа і святої Церкви Його в нищенні архіпастирів і пастирів Православної Церкви до того, що перед другою світовою війною не було вже на Україні року

1939 жодного чинного єпископа жодної з юрисдикцій Православної Церкви, а з священників, як і збереглись при житті і на волі одиниці, що відправляли Богослужіння й довершували святі Таїни, то чинили це таємно" (стор. 341).

Хто міг подумати, що замучена Церква зможе будь-коли воскреснути і навіть стати Церквою Патріяршою? Мучителі справили тризну, але їх радість була передчасною. У нових поколіннях відродилася стара ідея, бо шляхи Господні незбагненні, а Він сам якось сказав апостолові Павлові, що Його сила якраз і виявляється в безсиллі (Друге послання до Коринтян, 12:8-10). Принаймні два покоління людей навіть не підозрювали, що була Українська Церква, що є три повних переклади Біблії українською мовою, що Божественна Літургія Івана Золотоустого чудово звучить по-українському і має кілька музично-хорових інтерпретацій українських композиторів — Дмитра Бортнянського, Миколи Леонтовича, Кирила Стеценка, Олександра Кошиця. Саме поняття "Українська Церква" здавалося нелогічним: продивімося програми, книги, підручники, за якими вчилися і вчать слухачі вищих і середніх духовних навчальних закладів Москви, Ленінграду і Одеси, і ми в цьому переконаємося. На цьому незнанні чудово "грають" сьогодні вороги обох історичних Українських Церков — Автокефальної Православної та Католицької. "Це все вигадки політиканів, які рвуться до влади, — кажуть вони людям, що забули свою історію, мову й культуру. — Не було і нема Українських Церков, є уніятська і само-святна єресь".

Скільки разів ми чули подібні "пояснення" і "поради", спрямовані на виховання у нас меншевартости, відречення від свого, на спонукання бути "варшавським сміттям, гряззю Москви"? Не злічити! І були, що вірили. Вірять і сьогодні, скрегогучи зубами, що в освячене кропилами "єдінонєделіство" пробралися такі жажливі єресь — уніятство, та ще й у парі з самосвятами! Забуто про наріжний камінь християнської віри — про любов до ближнього, до брата й сестри; про потребу подати руку допомоги й підтримки учора кривдженим і переслідуваним українським православним і католикам; про те, що разом з відродженими УАПЦ й УКЦ Російській Православній Церкві буде легше, а не важче: легше переборювати аморальність, зумовлену невір'ям ні у що; легше провадити харитативне служіння у вкрай зубожілій Україні; легше налагоджувати співпрацю із християнами інших країн, в якій обидві Українські Церкви мають відчутно більший досвід, ніж Російська. Усі ці міркування, що безпосередньо впливають з християнського віровчення, і від здійснення яких не програв би ніхто, — були зігноровані, поступившись місцем сліпій ненависті, грубому відпорові, нав'язанню боротьби за храми, провокуванню сутичок між українськими православними автокефалістами

та католиками. Просто неймовірно, що таке можуть витворяти люди, які називають себе християнами! Добре сказав про це у своїй промові "Роль Церкви у відродженні Української держави" відомий публіцист і справжній український християнин Євген Сверстюк у жовтні 1990 року на Других Всеукраїнських зборах Народного руху: "Фактично позитивні християнські емоції поступилися місцем емоціям негативним — антихристиянським. А на тому рівні точиться безпросвітна війна всіх проти всіх — на зразок клясової війни — всіма методами". Алеж "той" рівень зацінівся з дна так високо, що й потонули у ньому верхи. Бо хіба на "тому" рівні вирішувалося питання, щоб не пускати кілька місяців підряд святішого Патріярха Київського і всієї України Мстислава до його законного міста на проведення інтронізації? Хіба на "тому" рівні пробирався на чорному авті з чорного ходу Московський Патріярх Алексій II у тисячолітню святиню українських християн, Софію Київську, щоб там вручити патріярші привілеї чільному репрезентантові Російської Православної Церкви на Україні? Хіба "той" рівень домагається від уряду України і міської влади Києва передати Московському Патріярхатові усі покищо замкнені храми Києва, щоб жоден з них не дістався ні УАПЦ, ані УКЦ, — і це при тому, що РПЦ має вже у Києві 23 храми, які навіть по великих святах і неділях заповнені менше як на третину, а вірні УАПЦ й УКЦ і досі провадять Богослужіння погід стінами або у невідремонтованих церквах?

Ні, усе це твориться трохи вище "того" рівня, де, за словами публіциста, "точиться безпросвітна війна всіх проти всіх". Але все це треба перебачити, пережити і перетерпіти, бо легкого шляху до Правд Божих просто не існує. Римська імперія і юдейські фарисеї теж ненавиділи одні одних. Але вони хутко знайшли спільну мову і зімкнулися в одних лавах у боротьбі проти "назарейської ересі", як вони називали Ісуса Христа та його учення.

То не страшно, що вийшли з катакомб УАПЦ й УКЦ одразу дістали ярлики "єретиків"—самосвятів чи уніятів (втім, треба повернути слову "уніят" його благородне першозначення, від іліа — єднання, а воно і є метою Церкви). Не біда, що стільки храмів поруївано, пограбовано, позабирано. Коли збудуємо храм душі своєї на засадах Нагірної Проповіді, тоді постануть і нові храми, і будуть віддані давні. Байдуже, що, вийшовши з катакомб, обидві Церкви зустріли не усміхнені обличчя тих, хто увесь час був на світлі, а похмурість, підозру й лютю: так має бути, щоб ненавидимі були за ім'я Його ті, що ідуть за Ним і хочуть пізнати Правду Його.

Саме з таким настроєм — не страхатися злоби людської, перемогати зло добром — зібрався 5 і 6 червня 1990 року у Києві третій Всеукраїнський собор УАПЦ (і перший по новому її відрод-

женню). Уже з перших же слів Господньої молитви "Отче наш" у великій залі будинку кіна запанувала якась особлива атмосфера, якої, здається, ніколи раніше не знав цей будинок. На очах багатьох старших і молодих людей були сльози: невже це можливо? Уперше за цілі десятиліття проспівати на весь голос українською мовою і на українську мелодію "Отче наш"? "І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого"...

А спокус було — аж занадто. Перед початком роботи собору, навколо собору, на самому соборі. Києвом повзла чутки: "Не собор, а зборіще екстремістів; всьо ето неблагословенное; какая там ещю «украинская церковь»?; подумать только — собор, а ні одного мітрополіта!" Була спокуса у багатьох обернутися і запитати на це злобне сичання: "А де ж їм узятися, тим митрополітам, коли їх всіх замучено? І чому це ви повинні все благословляти, якщо на те є Бог, а Він уже благословив?" Та не варто було ставити таких запитань, оскільки на них все одно не було б відповіді. Грунтуючись на засадах собороправности, традиція якої закорінена у початках Української Церкви по Володимировім хрещенні, собор підніс керівника собору архієпископа Івана до гідности митрополіта. У всіх була на пам'яті історія цього мужнього і безконечно доброго до віруючих людей архипастиря, якого за перехід до УАПЦ, за очолення руху по її відродженню було публічно ганьблено, позбавлено ієрархічного становища, розстрижено з монахів. Щодо нього Московська Патріярхія приймала образливі постанови й "определенія" — і все це смакувалося не тільки у виданнях цієї Патріярхії, а й охоче передруковувалося у партійно-радянській пресі. Люди не з криці, а з живого тіла; витримати такий моральний терор під силу духовно міцній, сповненій Божим надхненням людині. Цькування тільки зміцнило авторитет митрополіта Івана серед усіх без винятку делегатів собору. Енергійною рукою вів він собор, так само як готував його, як висвячував — за усіма канонами Церкви — нових єпископів, як формував основи святішого синоду УАПЦ, як готував Церкву до історичного акту обрання першого українського православногo Патріярха. У митрополіта Івана нема великого досвіду в політиці і, зокрема, в церковній політиці. Це було помітно. Але ніхто не сумнівався, що за його простотою стоїть духовно мудра людина, яка хоч і помилилась у якійсь заяві, але завжди вірна заповідям Христа, заповідям людинолюбства. Це виявилось у тому, що він не відповідав на усі ті принижуючі людську гідність випадки проти себе, хоч чудово знав, звідки, від кого вони походять.

Наприкінці першого дня діяння собору (5 червня) був обраний Патріярхом Київським і всієї України блаженніший митрополит у Сполучених Штатах Америки Мстислав. Упродовж усього дня ніхто з виступаючих єпископів, священників і мирян не говорив про Патріярхат, про кандидатури на високе місце першоїєрарха. Але

це питання наче витало у повітрі. Усі якось інтуїтивно чекали, що має щось статися — дуже важливе, таке, що стане *датою* в історії України. І коли наприкінці дня митрополит Іван вимовив ці два слова — "Патріярхат" і "Мстислав", — у залі на якусь мить запанувала урочиста тиша, що вже наступної миті вилилася у бурю емоцій. І друзі і недоброзичливці УАПЦ були вражені і здивовані (кожен по-своєму) нечуваною популярністю Мстислава, який понад чотири десятиліття не міг ступити на матірню землю України, але якого знала, шанувала, любила кожна українська православна душа. Звідки ці знання, звідки повага, втішатися якою дано не всім знаменитостям? Важко сказати. Уже після засідання, в кулуарах собору, на вулиці Саксаганського перед будинком кіна, в готелях, де розташувалися делегати, можна було почути, що саме Провидіння зберегло Мстислава, нагородило його високими роками (йому 92 роки) — при здоров'ї, чудовій пам'яті, невтомній енергії. Він був ініціатором другого відродження УАПЦ і, будучи висвячений на єпископа суворого 1942 року в Києві, наче сполучив одною лінією усі три відродження Церкви у ХХ столітті, доніс до кінця століття традиції автокефалізму доби митрополитів Василя Липківського, Миколи Борецького, Івана Павловського. Навіть побіжне знайомство з діяльністю блаженнішого Мстислава (світське ім'я Степан Скрипник, родом з Полтавщини) по відбудові УАПЦ в діаспорі промовить неупередженому історикові, що це ієрарх, якого можна поставити поряд з Петром Могилою (коли говорити про українське православ'я), Андреем Шептицьким і Йосифом Сліпим (коли говорити про український католицизм). Таки треба поїхати до Бавнд Бруку у штаті Нью-Джерсі, подивитися там прекрасний своєю надихаючою високістю собор св. Андрія, український музей під собором і український пантеон великих діячів діаспори при ньому; відвідати процвітаючі єпархії УАПЦ в країнах Західньої Європи, Північної та Південної Америк, ознайомитися з науковими монографіями, публікаціями історичних документів, літературних і мистецьких творів, виданих за благословінням, за редакцією чи при матеріяльній підтримці Мстислава, — щоб переконатися, що наше порівняння його з великими мужами віри обох наших Церков цілком правомірне.

Становлення православного Українського Патріярхату завершилося поїздкою Патріярха Мстислава на Україну в жовтні—листопаді 1990 року, під час якої він відбув ряд зустрічей зі своєю паствою по багатьох містах і селах України; особливо знаменні своїм символічним значенням його зустрічі з головою Верховної Ради України та львівським архиєпископом і митрополитом братньої Української Католицької Церкви кир Володимиром Стернюком. Треба думати, що якраз ці дві зустрічі свідчать про початок

позитивних змін з боку вищої влади України, а також з боку УКЦ у ставленні до проблем і болів УАПЦ. Поїздка Патріярха завершилася врочистим актом церковної інтронізації в Києві 17 і 18 листопада 1990 року (введенням Мстислава на Патріярший трон, згідно з одностайним рішенням Всеукраїнського православного собору від 5 червня).

Собор прийняв Статут УАПЦ, інші концепційно важливі документи, привітання, послання до всіх християнських Церков світу. На жаль, нема серед тих документів одного, дуже важливого — про відносини між УАПЦ й УКЦ. Декілька виступаючих на соборі, в тому числі й автор цих рядків, зверталися до делегатів з пропозиціями переборювати за всяку ціну конфронтацію з братами і сестрами з УКЦ. Про це ж говорив, пригадується, Євген Сверстюк. Ми і ще кілька виступаючих (від Верховної Ради, з мистецького й академічного світу) з граничною чіткістю старалися розкрити згубність для обох Церков взаємного непорозуміння, яке не має під собою ні серйозних догматичних, ні жодних інших підстав, ґрунтуючися виключно на амбіціях, егоїзмі, майнових питаннях. Але суперечки досягли на початок червня такого гарячого градуса, що собор не виявився готовим шукати шляхів для миру з католиками, обмежившись перелічуванням жалів, претензій і проблем стосовно УКЦ.

До чести керівництва УКЦ в Римі, львівської митрополії УКЦ треба сказати, що рішення київського собору українська католицька громадськість сприйняла без критики, хоч і досить стримано. Враховуючи нелегку історію питання про Католицький Український Патріярхат, православні-автокефалісти чекали іншої реакції на проголошення православного Українського Патріярхату, на обрання святішим Патріярхом Мстислава. І це вселило надію, що провід українських католиків не потурає войовничим настроям тих, хто з дитячою наївністю думає, що річкою Збруч можна знову поділити Україну на православну й католицьку. Якими б важкими не були піввікове пригнічення УАПЦ й УКЦ і їхнє перебування у катакомбах та в діяспорі, єдиним позитивним моментом цього періоду було те, що Церкви перестали бути територіально локалізованими: галичани-католики масово інфільтрувалися у центральні, південні й східні регіони України, а православні більше-менше рівномірно розсіяні по галицьких областях та в Закарпатті. Це творить на сьогодні цікаву ситуацію, відмінну від тієї, яка складалася упродовж віків: обидві Церкви набули всеукраїнського характеру. Якись географічні межі між ними виглядали б тепер не те, що нереальними, а навіть абсурдними. На Україні постає ситуація з конфесіями, багато в чому схожа до ситуацій, які існують в релігійному житті ряду західноєвропейських держав: дифузний принцип перемішання і життя різних конфесій і деномінацій. Тяжкі змагання католиків і протестантів у Західній Європі зали-

шилися в історії, можливо, навіть у середньовічній (за винятком, хіба, Ірландії).

Нині панорама українського духовно-релігійного життя складається не з двох кольорів, а з багатьох. Розвинувся і набирає сили потужний рух протестантського християнства, ще недавно зневажаного не менше, ніж УАПЦ й УКЦ. Представникам старих історичних церков варто було б потроху відмовлятися від погляду на українських протестантів "згори вниз", як і від образливої термінології типу "сектанти", "штунди", "трясуни", а називати цих братів і сестер (попри те, що вони сповідають позаобрядову концепцію Христової віри) — так, як вони самі себе називають: євангельські християни-баптисти, євангелісти-п'ятдесятники тощо. Ні католикам, ні православним чести від цього не поменшало б, а в нашому нелегкому житті було б більше миру і злагоди. Поза усяким сумнівом, виховання в собі віротерпимости до третьої сторони внесло б елемент гармонійности і у двосторонні відносини УАПЦ—УКЦ.

Сьогодні ще неможливо сказати, коли завершиться процес надання Ватиканом Патріархату для Української Католицької Церкви. Думаємо, що цей час не за горами. Ми говоримо про його завершення, бо початок зроблений; де факто першим Патріархом УКЦ був обраний покійний кардинал Йосиф Сліпий. Але у Ватикану, у Римо-Католицької Церкви є свої правила процедури надання Патріархатів (до речі, винятково рідкісної структури в католицькому християнстві), які будуть дотримані лише з поверненням нинішнього голови УКЦ кардинала Мирослава-Івана Любачівського на Україну, до Львова.

Україна з двома Патріархатами — Православним і Католицьким, — чи це нормально, чи це канонічно? Чи не створюємо ми прецедент? Шукати прецеденту, витлумачувати канони — залишімо богословам, професорам канонічного права. Сьогодні на Україні створилася безпрецедентна ситуація і її треба розв'язувати нетиповими методами. Відроджені Церкви постали не як аморфні утворення, а як викристалізовані духовно-організаційні структури, — кожна зі своїми цінностями, історіями, особливостями. Так, між ними багато спільного: зокрема, спільним було Володимирове хрещення 988 року, коли ні світ, ні Русь-Україна не були ще поділені на католицьких і православних християн. Але нам не слід забувати пізнішої історії — історії церковних роз'єднань і поновлюваних об'єднань. Це створило нові структури і течії, які не слід оцінювати однобічно. Легко і просто піддатися стереотипам і бачити в Берестейській унії 1596 року причину ледь не усіх нещасть, які звалилися на Україну в XVII столітті. Але не слід забувати, що в Бересті українське християнство подало сміливий приклад об'єднання Церкви із збереженням націо-

нально-обрядових особливостей кожної з об'єднаних сторін. Що Берестя розбудило Україну від летаргічного сну, спонукало наших діячів відкривати школи й академії, друкарні і братства, в полеміці за "кращу віру" вчитися ліпше думати, писати, говорити. Не вина, а біда України, що великий експеримент Берестя по відновленню церковної єдності зірвала внутрішня реакція вкупі з королівською Польщею і царською Москвою, перетворивши добрий початок на поганий кінець. У роздумах і оцінках Берестейської унії ні католикам, ні православним не варто плутати причини й наслідки, звинувачуваних і дійсно винних.

Але то історія. А за віком — сучасність. Дві історичні Церкви існують як реальні структури; вони ще не готові об'єднатися в одну, але готові з великою спонукою будувати нову християнську Україну. Було рік—два тому нас залякувано: мовляв, ці дві сили перетворять Україну на Карабах. Не перетворили і не перетворять; хід подій це підтвердив. Але вони повинні навчитися не тільки співіснувати (вже співіснують!), а співпрацювати разом на духовній ниві просвіти обездуховленого, тяжко хворого суспільства. Праці є не для двох Церков, а для двадцяти!

Багато залежатиме від порозуміння і готовності до співпраці голів обох Церков. Адже особистість пастиря у Христовій Церкві відіграє не останню роль — святі Євангелії й інші книги Нового Заповіту підтверджують, а історія Церкви переконуює в цьому. Наші нинішні владики, Патріярх Мстислав і Кардинал (і, дай Боже, у ближчому майбутньому також Патріярх) Мирослав-Іван Любачівський мають великий життєвий досвід, багаторічне пастирське служіння. Їх єднає також гаряча любов до України, готовність віддати усі сили для очолюваних ними Церков. Авторів цих рядків пошастило зустрічатися з одним і другим, розмовляти, а в окремих питаннях і подискутувати з ними. Вони залишили глибоке враження яскравих, видатних особистостей. Кожний українець і кожна українка можуть радіти, що у відповідальний момент національної історії наші Церкви очолюють такі пастирі. Своїми характерами вони добре доповнюють один одного. Який миротворчий, стабілізуючий дух вселила б мільйонам вірних УАПЦ й УКЦ їхня зустріч, дружня бесіда, спільний виступ по київському чи львівському телебаченню, а то й разом відслужена Божественна Літургія!

Два Патріярхати для двох Церков — це зовсім непоганий модель для України напередодні ювілею ювілеїв: двотисячоліття християнства. Це не суперечить концепції християнства — один пастир, одне стадо. Щоб вільно визнавати одного, треба спочатку пройти школу плюралізму, демократії, віротерпіння, пошанування прав особистості на свободу совісти. А в цій школі українська християнська громада, вийшовши з тунелю тоталітарності,

шойно починає вчитися. Але ми цю школу пройдемо, якщо будемо зберігати мудрість у дні лукаві.

Українські Церкви мають учитися також будувати не відрубні, а дружні відносини з Російською Православною Церквою та її представництвом на Україні, яких би прикрошів і наруг не зазнали від неї УАПЦ й УКЦ в минулому і тепер. Не треба особливо перейматися тим, що представництво РПЦ і Московського Патріархату на Україні (в особі Українського Екзархату РПЦ) поміняло останнім часом собі назву на "Українську Православну Церкву", чи навіть на "Українську Автономну Православну Церкву" (чим в абрєвіатури — але тільки, на жаль, в абрєвіатурі, — впритул наблизилось до Церкви Автокефальної, тобто незалежної ні від Московського і ні від якого іншого Патріархату). Добре відомо, що цю зміну назви запроваджено не від гарного життя. Вона вносить додаткову плутанину в складну ситуацію лише до певної міри. Навіть прості люди досить швидко зорієнтувалися, де Українська Церква по суті, а де тільки по назві. Проте у тій Церкві є багато справжніх, добрих душею християн; і вони живуть, вірують, надіються поряд з нами і разом з нами. Російська Православна Церква має на Україні свою історію і своє коріння. Можна бути певним, що коли вірні РПЦ переконаються, що обидві Українські Церкви житимуть дружньо, у багатьох з них відпаде бажання їм перешкоджати, ширити усілякі вигадки про "непридатність" української мови для Богослужіння та інші нісенітниці. Клімат поміняється, якщо в основу взаємовідносин будуть покладені християнські, а не конфесійні моменти. Християнство — це не коаліція політичних партій, а глибокий духовний материк, що єднає усіх людей в корінному питанні їхнього буття — життя на Землі і життя у вічності. Тут не варто легковажити і вимінювати тимчасові переваги на неперехідні вартості.

Український Патріархат — соборне поняття. Від дається Україні у складний і переломний період її історії. Як на органічну частину єдиної, святої, соборної й апостольської Церкви, на нього Творець цієї Церкви покладає свою місію. І це гарантія того, що ця Церква і її Патріархат — нездоланні.

Київ—Нью-Йорк.

УКРАЇНА І СВІТ

Іван Дзюба

Україна і світ. Тема давня, як світ, і безліч разів обговорена. Але щоразу вона набирає нового значення, як тільки Україна вертається до життя і самовизначається. І в своїй приналежності до світу людство шукає опертя і стимулів.

Починаючи з достарокиївських часів наші предки не тільки спілкувалися з багатьма ближчими й дальшими сусідами — торгували, воювали, боронилися, нападали, вчилися і вчили, — а й осмислювали ці стосунки. На рівні побутової свідомості — в стереотипах обра, половчина, грека, поганина, турка, татарина, німця, волоха, ляха, москаля тощо. На рівні історіософському — в літописних версіях світовлаштування та місця нашого народу серед інших. На рівні поетичному — в космогонічних міфах, у билинах, думах та історичних піснях, породжених потребою етносу в самоусвідомленні серед інших етносів: у непростих стосунках з ними. Пізніше відбувалася як диференціація знань про світ і реакцій на нього (в площинах політичної думки, культурних контактів, духовних впливів, практичної діяльності), — так і інтеграція, узагальнена інтерпретація теми *ми і світ*, що викристалізовувалася в окрему спеціальну проблему. В певні історичні періоди (релігійна боротьба XVI–XVII століть, Визвольний рух середини XVII століття, національний рух кінця XIX – початку XX століття, 20-і роки) ця проблема виходила на перший плян. У післявоєнні роки інтерес до неї раз у раз спалахує з новою силою.

Неважко помітити просту закономірність: спілкування нашого народу з іншими в різних сферах господарського і духовного життя було інтенсивним у періоди повної або неповної дуржавності і занепадало при втраті державності. Тоді Україна із суб'єкта міжнародних відносин перетворювалася в його об'єкт. Через це було багато втрачено і для України, і для світу.

В осмисленні теми "Україна і світ" нам, мабуть, треба бути тверезими і самокритичними, враховуючи сучасні критерії і навіть прагматизм сучасного людства. Бо часто ми звертаємося до неї в мелодраматичному настрої, ладні нарікати на весь світ за байдужість до наших бід, плачемо і просимо уваги — або ж хвалимося тим, що сьогодні для інших немає реальної ваги.

Певно, мова має йти не про це, а про те, що ми взяли від світу і чого не взяли. Що дали і чого не дали. Чим могли бути і чим стали. Як зможемо вижити в світі і сприяти його виживанню.

Я спробую висловити дещо із своїх дуже суб'єктивних міркувань на цю тему, пов'язавши їх з нинішнім етапом боротьби за

національний северенітет і, отже, можливість бодай трохи змінити на краще наше незавидне місце в світі.

Торкнуся таких аспектів теми: геополітичного; етнічного; економічного; ідеополітичного; культурного та мовного.

Щодо першого з цих аспектів, то його вписаність у міжнародний масштаб самозрозуміла.

Не буду говорити про те, що шасливе географічне положення України обернулося для неї бідною, — це не таке вже й специфічне, оскільки в такому ж становищі в різні часи опинялося багато народів і країв. Що її природні багатства завжди розпалювали чужі апетити, — це теж типова ситуація у світовій історії. Як і те, що Україна була постійно предметом прямого або прихованого суперництва тих держав, які претендували на гегемонію в Європі, і жертвою їхніх інтриг. Це теж річ світова.

Трохи специфічною є та обставина, що Україна, не маючи природного бар'єра супроти двох найбільших її узурпаторів — Польщі й Росії, водночас не мала і скільки-небудь високого етнічного та мовного бар'єра. Це розширювало можливості колонізації та її політико-стратегічного, ідеологічного, духовно-культурного "обґрунтування" і відповідно послаблювало спротив. Користуючись цим, країни-колонізатори не тільки ідентифікували колонізовану Україну як частину самих себе, а й зуміли зробити таку ідентифікацію прийнятною для певних шарів колонізованого населення, а неприйняттю її кваліфікували як державний злочин.

Геополітична ситуація в Європі ніколи не була надто сприятливою для України. Великі західноєвропейські держави хоч і боялися могутньої Російської імперії, але водночас і потребували її як гаранта стабільності на Сході, і як джерело сировини та ринок збуту, і з династичних мотивів, і, головне, як дипломатичного та мілітарного партнера у боротьбі між собою за гегемонію на європейському континенті. А російська дипломатія вміло підтримувала баланс ворогів і друзів. Тому український "сепаратизм" або не знаходив підтримки (також і через свою слабкість), або в окремі моменти ненадовго привертав увагу з надією використати його у власних інтересах.

Що ж до ліберальної громадськості, то вона в одних випадках сама не була вільна від імперського мислення, в інших — мало знала про Україну. Але були й періоди підвищеного інтересу до неї, як правило, пов'язані із збуреннями в ній самій. І тоді громадськість вустами гуманістичних письменників, філософів, учених, мандрівників, дипломатів висловлювала симпатії до України і розуміння того, що без розв'язання українського питання не може бути спокою в Європі. Найвиразніше цю думку висловив К. Гавлічек-Боровський: "Малорусь-Україна — це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними

мститися пригноблена воля України... Доки не буде направлена кривда, зроблена українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій і слов'янське порозуміння”.

Проте реальна політика європейських держав мало враховувала цей фактор як недостатньо виражений. І сьогодні вона, як і політика США, не дуже прихильна до можливої незалежності України — з тих міркувань, що й раніше, а насамперед зі страху перед дестабілізацією на Сході. Цей страх підтримує частина радянологів, а також російських інтелектуалів-емігрантів на Заході. Ще одним — новим і важливим — чинником є бажання підтримати реформи Горбачова, в успіху яких Захід бачить єдину надію на умиротворення радянського монстра. Мені здається, “антисепаратистичні” і, зокрема, антиукраїнські тенденції в політиці західних держав будуть стимульовані й об'єднанням Німеччини, оскільки страх перед об'єднаною Німеччиною посить зацікавлення в існуванні великодержави на Сході. Не сприятиме незалежності України і можливе створення вісі Москва—Бонн (Берлін)—Париж. Натомість певні перспективи могла б відкрити об'єднана Європа всіх великих і малих, старих і нових держав.

Можна зрозуміти мотиви західних держав, але вони не є обов'язковими для України. З української точки зору (та й не тільки української) саме бездержавність України була джерелом нестабільності на сході Європи. Вона породжувала міжнародні політичні спекуляції та інтриги, і ця міжнародна політична гра навколо України була постійним джерелом небезпек і для її внутрішньополітичного життя. Протягом трьох століть Москва і її сатрапи використовували цей міжнародний чинник для шантажування українських патріотів і для мотивації своєї антиукраїнської політики. Був він головним і при проведенні політичних процесів проти української інтелігенції — від процесу СВУ до процесів 70-х років.

Важко передбачити відносини України — в разі її конститування як самостійної держави — з невеликими державами Європи, насамперед із безпосередніми сусідами на заході та південному заході. Можливі якісь регіональні асоціації чи угоди. Але не виключені й ускладнення, зокрема на ґрунті територіальних претензій, як це було під час міжнародної облоги УНР.

Найприроднішими нашими спільниками є сьогодні інші республіки Союзу. І дуже прикро, що ми, проживши 70 років у одній державі під гаслами дружби народів та інтернаціоналізму, так мало знаємо одні одних, так мало створили структур прямих зв'язків — політичних, економічних, культурних. Негативним чинником тут є, крім слабкості горизонтальних зв'язків, також психологічні упередження й стереотипи, підтримувані, зокрема, участю укра-

інців у русифікації інших народів та в спрямованій проти цих народів діяльності "інтерфронтів".

Але вирішальною мірою майбутнє України залежатиме від урегулювання відносин з Росією. Окреслюються три нові фактори. Перший: в наслідок глобальних, економічних, мілітарних та інших змін існування Росії як великої держави стає можливим без України, ресурси якої вже майже вичерпані, — ми вже не є золотим дном для великодержави, і це пом'якшує силу претензій на нас. Другий: значна частина громадських і політичних рухів у Росії зрозуміла, що за імперські апетити доводиться тяжко розплачуватися і що російський народ не стане жити вільно, заможнo і зберігаючи власне національне обличчя, поки не дістануть свободу інші народи. Третій: поява на політичній арені Росії неординарного лідера, яким є Єльцин і який уособлює сили, що хочуть поєднати національні інтереси Росії з національними інтересами інших народів на шляхах демократичного розвитку.

Таким чином, рух за суверенність України може знайти розуміння, і вперше за три століття з'явиться можливість прийнятного для обох сторін мирного розлучення і переходу на рівноправні стосунки.

І все-таки ситуація залишається неоднозначною і суперечливою. Поряд з національно-демократичним рухом у Росії дуже сильний націонал-шовіністичний рух, що змикається з партократією на ґрунті великодержавництва та імперських амбіцій. Не виключена і перспектива нового самоототожнення демократичної Росії з Радянською великодержавою. Неясні можливості еволюції самого Єльцина, а деякі кроки його уряду є спробою привласнити явочним порядком те, що належить усім народам Союзу, як-от золотовалютний фонд. Та головне — на Україні немає при владі політичних діячів, які могли б прийняти виклик Єльцина і знайти адекватну відповідь на небувалу ще в історії ситуацію, коли сама Росія готова — принаймні декларативно — переглянути свою роль метрополії.

Величезним негативним фактором у розвитку як Союзу, так і у світовому масштабі є те, що українська партократія була і залишається найреакційнішою силою в усьому Союзі за винятком хіба що деяких середньоазійських кланів. Це було зумовлено її роллю обласної організації ВКП(б) та КПРС у стратегічно найвідповідальнішому та національно ризикованому регіоні, її титанічними зусиллями по боротьбі з українством та відповідним добром і ґартуванням кадрів. Прочитаймо протоколи з'їзду КП(б)У та КПУ — всі вони починалися і закінчувалися колективними клятвами в тому, що вона є найвірнішим і найнадійнішим бойовим загоном сталінської ВКП(б), хрущовсько-брежнєвської КПРС і т. д., що вона завжди давала і даватиме нищівну відсіч будь-яким відхиленням

від курсу московського керівництва, будь-яким опозиціям, ухилам і ревізіям догм. І це було правдою — у всякому разі, після усунення Шумського та Скрипника. І фактично єдина опозиція, яка гордо заявила про себе в КПУ і з якою КПУ зворушливо мириться, — це реакційна опозиція до реформ Горбачова, що так яскраво виявилася на останньому з'їзді КПУ.

Не можна не врахувати також і морального стану українського суспільства, зумовленого століттями протинаціональної політики і терору. Це один із елементарних законів історії, що денационалізоване суспільство стає джерелом севілізму та політичної реакції і залишається ним, аж поки не прокинеться. Правда, в ньому ж можуть народжуватися і вибухові революційні сили, але з небезпекою набрати анархічного характеру. Звичайно, не все українське суспільство будо денационалізоване, і нині навіть денационалізовані суспільні групи та географічні регіони починають пробуджуватися, але цей процес не скрізь іде однаково успішно, а подекуди ще не дав результатів.

Етнічний аспект. Маю на увазі не етногенезу українців, а етнічну картину сучасної України. На її території нині живуть представники багатьох сусідніх і несусідніх народів, — і розсіяно, і етнічними групами. І співжиття українців з ними — це також один із рівнів перебування у світі людства, а характер цього співжиття має міжнародну вагу і впливає на створення образу України в світі. З другого ж боку, етнічна картина України вирішальним чином пов'язана і з питанням про нашу національну долю і майбуття.

Офіційна пропаганда активно експлуатує визначення типу: "народи України", "Україна — багатонаціональна республіка", "На Україні живуть сто національностей"; з офіційного жаргону вони переходять і в повсякденний вжиток. Сенс таких формул зрозумілий — поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї вітчизни. Але — чи існує "російський народ України"? Є російське населення на Україні, яке становить частину єдиного російського народу. Так само немає і болгарського, угорського, білоруського чи грузинського *народу* України. Навіть єврейського *народу* України немає, а є євреї, які живуть на Україні і є частиною єврейського народу, що живе в багатьох країнах світу. Водночас усі ці люди різних національностей та національні групи є не лише громадянами України, а й складовою частиною *народу України*, — але не в етнічному значенні, а в державному значенні. Якщо говорити про *народи* України в етнічному значенні, то ними є ті, для яких Україна є єдиною вітчизною і корінною землею поселення — тобто, крім українців, ще кримські татари, караїми, гагаузи, можливо, донецькі греки як відмінний від середземноморських етнос.

Тепер про багатонаціональність. Ще М. Скрипник аргумен-

товано заперечував формулу України як багатонаціональної держави, справедливо вбачаючи в ній завуальовану спробу поставити під сумнів право нашого народу на власну державу. З того часу значно змінився національний спектр населення, процент росіян зріс із 7 до 21, збільшився приплив населення з Білорусії, Закавказзя, Середньої Азії. І все-таки питама вага українців становить три чверті від усього населення республіки, а це в сучасному світі високий показник. Україна залишається однією з найбільш етнічно стабільних республік Союзу, державою, в якій корінне населення абсолютно переважає. Україна — не багатонаціональна держава, як, скажімо, Югославія, Індія чи Індонезія, а держава з багатонаціональним складом населення, як більшість європейських держав. А це принципово різні речі.

Такий висновок треба зробити не для того, щоб ігнорувати національні меншості та групи на Україні, а для того, щоб заперечити антиукраїнські політичні спекуляції на цьому питанні, підкопи під суверенітет українського народу.

Що ж до самих національних меншостей та груп, то історія показала, що їхня доля тісно пов'язана з долею самого українського народу. Періоди його придушення були і періодами придушення їх, а його національне відродження допомагало і їхньому. Це ми бачимо і нині.

Від того, як житиметься на Україні людям усіх національностей, як задовольнятимуться їхні національні, культурні, соціально-економічні потреба й інтереси, великою мірою залежатиме не лише репутація України у світі, а й її стосунки з іншими державами. Але цілковите забезпечення тих інтересів неможливе доти, доки Україна не стана володарем своєї долі.

Це стосується і російського населення на Україні. Його нинішній фактичний статус — не національна меншість на Україні, а національна більшість у Союзі. Історично у багатьох росіян виробилося не завжди усвідомлене відчуття своєї домінантності на Україні та в інших республіках, і всякий крок до урівняння в реальних національних і мовно-культурних можливостях такі люди сприймають як їх ущемлення. А у відповідь маємо гостру реакцію з боку частини українців.

З досягненням фактичної національної і державної рівності зникатимуть ці ненормальності. Росіяни розуміють наше право бути собою у світі. А ми розуміємо — ті, хто сьогодні цього не сприймає, — що росіяни ближчі нам, ніж будь-хто у світі. Разом з іншими слов'янами. Але для відновлення чистоти цього почуття ми повинні визволитися від будь-якої російської гегемонії.

Питання становища деяких національних меншостей, на мій погляд, потребує, так би мовити, інтернаціоналізації. Що я маю на увазі? Кримські татари повинні якомога швидше дістати свою дер-

жавність. Але Україні, киненій напризволяще з чорнобильським горем, із спустошеною казною, тяжко нести всі витрати, пов'язані з трагедією кримських татар. Аморально і злочинно, що центральні відомства ухиляються від своєї відповідальності, що кремлівська влада, яка змогла виселити сотні тисяч людей за одну ніч, повернути їх не може десятиліттями. Можливо, потрібна допомога мусульманських країн.

Що ж до єврейського питання, то воно інтернаціональне своєю суттю. Чума антисемітизму — хвороба світова, і лікувати її треба спільними силами. Потрібна міжнародна співпраця в цій справі, зокрема з Ізраїлем. Потрібна чесна інформація — світова громадськість повинна знати про ті зусилля, яких докладає свідоме українство для викорінення антисемітизму. Йй, світовій громадськості, не робить честі абсолютизація стереотипу українця як антисеміта.

Економічний аспект. Україна з давніх-давен була помітною економічною величиною у Євразії і підтримувала — особливо у князівські та козацько-гетьманські часи — інтенсивні торговельні стосунки з країнами Середземномор'я, Передньої Азії, Кавказу і Закавказзя, Середньої і Західної Європи, з балтійськими і дунайсько-балканськими країнами. Цілеспрямовані заходи Петра I та Катерини II підірвали українську торгівлю і ремісництво. Народне господарство України втрачає більшість зв'язків із сусідніми країнами, зате збільшуються зв'язки з Росією, набуваючи дедалі більше нерівноправного характеру.

Самостійний характер зовнішньоекономічних зв'язків України відновлювався в часи української державності (1917—1920) та почасті зберігся у 20-і роки. Починаючи з 30-х років Україна не мала можливостей для самостійної зовнішньоекономічної діяльності, хоч її участь у загальносоюзних економічних зносинах дуже значна.

Закон про економічну самостійність Української РСР відкриває можливості і для оптимізації структур її економічних зносин. Насамперед ішлося б про зміну структури економічних зносин з Росією та іншими республіками, яка була не вигідною для України. Україна може сама переробляти більшу частину своєї сировини, розвивати точне приладобудування й електроніку, легку промисловість, мати прибутки від авіабудування, від експорту тепловозовів і потужних пресів; експортувати до Росії та інших республік руди, метали, цукор, хліб за світовими цінами, а не в багато разів меншими, — і це цілком компенсувало б витрати на імпорт нафти, газу й лісу, якими нас тепер лякають. Особливе значення матиме зміна волюнтаристських принципів ціноутворення, що часом було державною формою грабіжництва.

Нині противники суверенітету республіки — приховані й одверті — посилено експлуатують тезу про те, що не можна роз-

ривати економічні зв'язки в Союзі, які склалися за 70 років. Звичайно, будь-які зв'язки розривати безглуздо, а економічні просто неможливо, — якщо вони справді економічні, зумовлені економічною доцільністю та ефективністю, а не імперською політичною стратегією, намаганням обплутати всіх і вся імперськими віжками і прив'язати до імперського воза. Відомо, що у нас широкомасштабні народно-господарські та демографічні маніпуляції були підпорядковані далекосяжній політичній стратегії переміщення народів, гіркі плоди якої ми бачимо нині у складностях самовизначення республік та у загостренні міжнаціональної ворожнечі.

Очевидно змінюватиметься і характер економічних зносин з країнами Східної та Центральної Європи. Можливо, вони тепер будуть менше зацікавлені в торгівлі з Україною, більше орієнтовані на Захід. Але без українських руд, вугілля, металу й електроенергії їм не просто обійтися. Так що й тут наші економічні перспективи не безнадійні.

Рано чи пізно постане питання і про самостійні економічні зносини України з Європейським Економічним Співтовариством. Але сьогодні ми мало що можемо йому запропонувати, крім руд, металів та ще деяких видів сировини і товарів. Ілюзії про швидке в майбутньому приєднання до ЄЕС поки що безпідставні. Навіть початкова адапція до європейського ринку буде складним і тривалим процесом. Адже йдеться не лише про конвертованість валюти і якість продукції і не лише про те, що наша економіка ще й не розпочала переходу на ринкові відносини. Йдеться про глибокий стадіяльний розрив: ми й досі перебуваємо у варварських формах індустріальної ери, тоді як Захід — у постіндустріальній, більше того — на її вищому ступені: технологічному. Отже — різні історичні етапи розвитку...

У зменшенні цього майже нездоланого розриву певну допомогу можуть, мабуть, надати українці діаспори. Але чи будуть на Україні створені ефективні структури для співпраці з закордонним українським бізнесом, комерційними і технологічними ініціативами? Час уже переходити від епізодичних допомогових і жертвовних акцій (які, звичайно, мають і зберігають своє значення) до стимулювання економічної, господарської діяльності в самій Україні та підготовки сучасних господарських і управлінських кадрів.

Ідеополітичний аспект. У різні часи Україна опинялася то в центрі європейського політичного життя, то на узбіччі. Її політична думка також знає періоди розквіту і деградації. Як у формах громадянського самоврядування, так і в політичних ідеях Україна часом синтезувала ідеї західного і східного походження, нерідко народжувала глибоко самобутні явища, але також ставала ареною

випробовування нав'язуваних моделей, жертвою чужих експериментів. Визначальним фактором для характеристики політичної історії та громадського життя українського народу є його тривала бездержавність, і залишається відкритим давно і палко дискутоване питання про те, чи ця бездержавність є наслідком недостатності державотворчої волі, чи, навпаки, накинена бездержавність призвела до атрофії державницького інстинкту.

Це, однак, не означає, що Україна не мала своїх політичних параметрів. Попри все, вона є однією з найцікавіших граней історії європейської і світової, а не периферійним додатком до історії російської, як це нам подавалося. У ній народжувалися суспільні моделі й цінності, які збагачували або могли збагатити світовий досвід демократичної самоорганізації Людства. Досить згадати про діяльність релігійно-культурних мішанських братств XVI—XVII століть, Запорізьку Січ, навіть гетьманщину, яка за всіх своїх вад була все-таки однією з найдемократичніших на той час форм національної державності, і не тільки у Східній Європі; нарешті, про короткобіжний феномен УНР. Можна було б говорити про демократичні традиції українського урядування і судочинства в козацько-гетьманські часи, про рівноправний статус української жінки та ряд інших особливостей, що непогано атестували наш народ у тогочасній Європі.

На Україні народжувалися і деякі передові для свого часу, а то й випереджальні ідеї. Їх можна знайти і в козацьких літописах та *Історії Русів*, і в конституції Пилипа Орлика, і у Василя Капніста й українських делегатів до катерининської "Комиссии по составлению уложения". Широке ідеологічне поле Кирило-Методіївського Братства глибоко вписується в коло європейських ідеологій. Антимонархічні, антиколоніалістські і демократично-самостійницькі ідеї Т. Шевченка не тільки співвідносні з "Молодою Німеччиною", "Молодою Італією", а й де в чому послідовніші за ідеї, скажімо, Мадзіні, Петефі, Гюго, — зокрема в тому, що Шевченко пов'язував визволення свого народу з визволенням усіх народів. Самобутніми явищами європейської думки стали демократично-федералістська концепція М. Драгоманова, тверезі бездогматичні ідеї І. Франка, програми українських демократичних і соціалістичних рухів кінця XIX — початку XX століття. В палітрі світової політичної думки не безнадійно блідими виглядатимуть і боротьбисти та укапісти. Нарешті, і в деяких ідеях В. Винниченка, а пізніше М. Хвильового можна бачити провіщення єврокомунізму та націоналкомунізму (остання також і в Скрипника). А коли говорити про різні концепції об'єднання Європи, можна згадати, що були вони в того ж Винниченка; можна згадати і книжку В. Панейка (1922 р.) *З'єднані Штати Східної Європи* — втім, модна тоді тема.

Не можна сказати, що це таке ідейне багатство, яким ми

можемо безсумнівно рівнятися з великими культурними націями. Але це все-таки чимала спадщина, яку не сором покласти до спільної скарбниці людства. Проте і від цієї ідейно-політичної спадщини наш народ був відлучений, як був відлучений і від власного, бодай невеликого, досвіду державності і політичного життя.

Тому нинішнє національно-політичне і державне відродження починається майже з нуля, — не лише на рівні політичних структур, а й на рівні політичних концепцій. Якщо на першому етапі Програма Руху могла задовольнити демократичну громадськість широким і кваліфікованим викладом загальнодемократичних принципів і вимог (хоч і не позбавлена була еkleктизму та епігонства щодо програм прибалтійських народних фронтів), то від програм нових політичних партій, що ростуть як гриби, вимагається вже глибока концепційність. На жаль, у них поки що переважають загальнікові декларації, не підкріплені ні глибоким аналізом історичного процесу, ні конкретною відповіддю на пекучі запити людей, ні науковим прогнозом. Треба належно оцінити героїчну нерівну боротьбу наших демократичних депутатів у парламенті, але треба чесно визнати, що у виступах декого з них переважала риторика, а не аргументація, і часом бракує політичності мислення. Скажімо, висувається гасло: "Ніякого договору" — як альтернатива ідеї нового союзного договору. Чому "ніякого"? Це ж мова не політиків, а обструкціоністів і катастрофістів. Ми можемо скільки завгодно декларувати свій вихід з імперії, але *реально* вийти з неї ми можемо тільки через якісь договірні форми, через переговори.

Політична наука сама до нас не прийде. По неї треба йти — і в глибини нашої національної спадщини, і в обшири світового політичного досвіду та філософського й історіософського думання. "Самвидав" і подібне при всьому його значенні все-таки не є вершиною мудрості людства, як і ті кілька донедавна нелегальних текстів, на яких дехто вибудовує весь свій світогляд.

Коли ми обговорюємо перспективи входження України в сім'ю європейських демократій, бачимо велику перешкоду в нинішній соціально-економічній несумісності та технологічній неспівмірності. Але є ще не менша несумісність ідейно-політична і неспівмірність інтелектуальна. Це не лише та неоформленість демократичних структур і кваліть демократичного мислення, про які йшлося, але також і догматичний, безкритичний спосіб мислення, який ледве чи не увігнався в наші гени. На хвили емоційного патріотизму відбувається зниження і так низького інтелектуального рівня і критицизму. Власне, критицизм, упродовж 70 років витравлюваний більшовизмом, уже потрапляє під гостру моральну заборону в ідеяких антибільшовицьких колах,

коли йдеться про національні і патріотичні міфи. Можливо, ці міфи сьогодні ще не такі небезпечні, як нелюдські міфи офіційної ідеології, але безкритичне їх сприйняття може створити загрозу новій тоталітаризації політичного і духовного життя. І ми повинні цю новонароджувану небезпеку бачити й сигналізувати про неї. Інакше — з чим ми йтимемо в світ? Сучасний інтелектуальний світ не прийме безкритичного способу мислення, нашої готовності брати на віру все, що нам здається виграшним. І якщо більшовицькому догматизму, нетерпимості і кровожерності протистоятиме новий догматизм, нетерпимість і кровожерність навіть під прапорами визволення і демократизму, — ми ніколи не ввійдемо в сім'ю демократій людства.

Культурний аспект. Міра ізоляції від світових процесів завжди була і буде мірою не лише економічного, а й духовного зубожіння. Міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього. Малорозвинена культура не здатна на плідні контакти, бо не спроможна резонувати на високі явища. Малооригінальна культура не може щось запропонувати іншим і приречена на пасивну роль у духовній взаємодії, на запозичення й наслідування.

У новітній історії великого значення набирає фактор державності, що вирішальним чином впливає на обсяг і спрямованість культурних контактів.

В минулому маємо періоди інтенсивних культурних обмінів нашого народу з іншими.

Культура наших предків докиївської доби поєднувала елементи давньоіранські з тими, що розвинулися під впливом культур Греції і Переднього Сходу. Величезний культурний субстрат, що таким чином утворився на території нинішньої України, бувши відкритим для найрізноманітніших впливів і допливів, водночас мав риси автохтонної стійкості. Культура Київської Русі входила в систему візантійсько-болгарсько-східнослов'янської спільності, але також була пов'язана з культурами Хазарії, країн Центральної і Західної Європи, Південного Кавказу і Закавказзя.

В козацькі й гетьманські часи українська культура виступає як пряма спадкоємниця культури Київської Русі, а її своєрідність і багатосмність визначаються тим, що Україна й далі залишається не лише торговельним, а й духовним перехрестям Заходу і Сходу, перехрестям ліній, що йшли з Туреччини, Близького Сходу, Індії до Скандинавії, з Італії до Росії, з країн Західної Європи через Польщу. Із Заходу йшли впливи європейського гуманізму, Ренесансу, Реформації, барокко і Просвітництва — політичного і літературного. Створювалася культура нового типу — насамперед у сфері ідей та форм Реформації і Барокко, але з орієнтацією на

ренесансні тенденції. Хоч творчий потенціал українського барокко не вигасав і у XVIII ст., загалом це було століття остаточного руйнування царизмом самобутніх соціальних і культурних структур, які склалися на Україні в козацькі й гетьманські часи. Відповідно занепадали й міжнародні контакти української культури, а в контактах з Росією на зміну українській культурній експансії спочатку приходить механічне відловлювання талантів з України, потім пересаджування на російський ґрунт і природна адаптація, а потім починається і зворотний духовний рух з Росії на Україну внаслідок зміни культурних потенціалів та виразного переважання незрівнянно могутнішої вже на той час російської культури як культури великої державної нації. А втім, і в цей час Україна дає постаті, що зберігають національну виразність і вписуються в загальноєвропейську духовність — Г. Сковорода, Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель, Г. Левицький, В. Боровиковський та інші.

Українське відродження першої половини XIX ст. відбувалося в контексті європейських політичних рухів XIX ст. (досі недостатньо вивчено вплив наполеонівських воєн та викликаних ними національно-консолідаційних рухів у Європі), європейського романтизму, політичного і літературного; слов'янських відроджень.

Починаючи з 60-х років, відбувається новий вихід української літератури на європейські обрії, насамперед через слов'янське середовище.

Особливістю взаємодії української культури з навколишнім культурним світом, власне з культурами більш розвиненими, є те, що в періоди, коли вона інтенсивно компенсувала своє запізнення, відбувалася оригінальна творча контамінація різних великих стилів, які європейські культури проходили в різні часи, — із "згущення". Так було у кінці XVI — VIII століть, коли створювалася культура нового типу — насамперед у сфері ідей та форм Реформації і Барокко, але з орієнтацією на ренесансні тенденції. Так було і з романтичним відродженням першої половини XIX століття, коли українська культура використала моделі раніших західно- і південнослов'янських відроджень, але вийшла на повнішу взаємодію фольклористичних, науково-лінгвістичних, історіософських і літературних рівнів; так було і в літературному процесі середини XIX століття, коли "наклалися" одна на одну сентименталістські, романтичні і реалістичні тенденції; так було і в 20-і роки, коли українське мистецтво хотіло "за одним разом" пройти школу багатьох стилів європейського мистецтва і коли в орієнтації на мистецьку Європу об'єднувалися, змагалися і ворували між собою найрізноманітніші творчі напрямки, від футуристів і авангардистів до неокласиків. Цей останній випадок особливо підкреслює множинність можливих напрямків міжнародних контактів і водночас їхню вибірковість, зумовлену імманентними пот-

ребами самого національного мистецтва чи окремих його відгалужень.

Тривалий час наша наука не надавала належного значення вивченню української культури у світовому контексті, а у масовій свідомості взагалі панувало "хатне" її сприйняття, увялення про її неспівмірність і непорівнянність з культурами "історичних націй". Це заважило нам належно побачити навіть значення її для нас самих. І саме відтворення європейського та світового контексту показує нам, що наші класики, скажімо, не тільки не випадали з нього, а часом і виходили за його межі вперед. Феміністичні ідеї Ольги Кобилянської виграють у порівнянні не лише з феміністичними ідеями Жорж Санд, а й скандинавських авторів, а також Ромена Роллана й Стефана Цвейга: вони радикальніші й життєвіші, психологічно повнокровніші за рахунок болючого національного наповнення. Михайло Коцюбинський глибоко психологічно розкрив тему страху як екзистенціального почуття до того, як вона широко ввійшла в європейські літератури; в нього ж можна знайти зародкові елементи того методу, що дістав назву потоку свідомості. Я вже не кажу про Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, В. Стефаника, в яких немало моментів випередження сучасного їм рівня ідейного та художнього мислення, так само як і в Курбаса, Архипенка, Леонтовича, Т. Бойчука, К. Малевича, О. Довженка, раннього П. Тичини, М. Бажана. Українська філософська думка в особі не лише Г. Сковороди, а й П. Юркевича, В. Лесевича, надто ж О. Потебні — далеко не бліда сторінка в історії світової філософії. У різні періоди нашого мистецтва знайдемо і енергійні новаторські зусилля "модерністів", виходи на нові рівні художнього мислення. Сьогодні це і музика Сильвестрова, Грабовського, Станкевича та ін., і фільми Параджанова та Ілленка, і живопис І. Марчука, Гуманюка та багатьох раніше "підпільних" художників, і поезія "шестидесятників" та "вісімдесятників".

Розгляд української культури у світовому і європейському контексті допоможе звільнитися від низки нав'язаних і глибоко закорінених стереотипів її сприйняття у масовій, а почасти й науковій свідомості, як-от стереотип сільськості, стереотип філологічності, стереотип консервативності, стереотип демократизму, стереотип вторинності, стереотип неprestижності, стереотип провінціалізму та ін.

Окрема тема — література, мистецтво, наука української діаспори та їхня роль в освоєнні досвіду світової культури, адаптації до неї та в транспортуванні західної духовності на материзну. Наявність цього духовного мосту дуже істотно збільшує можливості активної ролі української культури в світі.

Треба сказати, що дослідження міжнародного контексту і міжнародних зв'язків української культури сьогодні ведеться

досить широко і набирає розмаху. Зібрано й описано великий матеріал, насамперед у літературознавстві й мистецтвознавстві, висловлено багато цінних спостережень. Однак переважає описовий і лише почасти компаративістський підхід, а не системний чи на рівні типології (хіба за винятком праць Д. Чижевського та ще деяких зарубіжних учених, а також О. Білецького). Поки що не маємо, так би мовити, карти "ізоліній" світової культури та їхнього проходження на терені української духовності.

Спроби окреслити українську культуру як цілісність, українську духовність у зв'язку із своєрідністю національного характеру та історії також мали переважно есеїстичний характер. При всій повазі до блискучого і глибокого публіцистичного таланту Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, може й Ю. Русова, доводиться визнати, що на їхніх концепціях української духовності виразно помітна печать політичної тенденційності. Набагато збалансованіший М. Шлемкевич, а бездоганна об'єктивність І. Лисяка-Рудницького змушує жалкувати, що він менше займався історією саме культури.

У дослідженнях і розважаннях віддається перевага одному напрямку культурного обміну — західному. Тим часом "східний напрям" мав для нашої культури не набагато менше значення. І не тільки в найдавніші часи. Особливо коли мати на увазі не лише емпіричні факти впливів та запозичень, а типологію культурних явищ. Так, релігійну полеміку на Україні XVI—XVII століть варто співвіднести з релігійними полеміками того ж часу у Вірменії та Грузії (насамперед тут дуже вдячна постать І. Вишенського). Те ж саме стосується і проникання ренесансних ідей, хоч, правда, у Вірменії та особливо у Грузії вони були виражені яскравіше.

Починаючи з кінця XIX століття, наша культура, насамперед література, виявляє вже свідомий, політично мотивований інтерес до Сходу як спорідненої частини пригнобленого світу, що має близькі до українських завдання пробудження і визволення. Дальше поглиблення цієї орієнтації ми зрозуміємо, оглянувши панораму народження демократичних визвольних рухів та новітніх національних літератур на самому початку XX століття, особливо після революції 1905-1907 років, яка знаменувала вихід на історичну арену десятків народів сходу Російської імперії та поза нею, — панораму національних рухів і літератур у Персії, Туреччині, Азербайджані, Вірменії, Таджикистані, Казахстані, Татарії, Башкирії.

Так що призабута нині ідея Миколи Хвильового про "азіатський ренесанс" та революційну Україну як його лідера (ідея, надовго затінена для нас іншими його гаслами — "психологічної Європи", "антимосковськими") — ця ідея не є волюнтаристською візією та екзотичною вигадкою. За нею — коли не реальна геополітична і культурна роль України, то реальна можливість такої ролі (мож-

лівість, на жаль, тоді втрачена). За нею — реальні тенденції вивольних рухів і культурно-відродженських процесів.

У зв'язку із зростаючою популярністю теми світового контексту української культури та збільшенням літератури на цю тему особливої ваги набирає науковість критеріїв і науковий критицизм. Нашими постійними супутниками тут не раз були і часом знову стають патріотичні емоції, безкритичні захоплення і натхненний гіперболізм — не лише як рудимент міфологічної стадії мислення, а й як зворотний бік нашого комплексу неповноцінності. Заниженість мірок і смаку, самохвальство не в останню чергу зумовлені відірваністю від загальнолюдської культурної і наукової атмосфери, відключеністю від світових культурних потенціалів. У свою чергу такий наш стан заважатиме нашому гармонійному входженню в культурний світ, де панують поважні критерії та суворі вимоги, підриватиме довіру до нас та до нашої здатності на адекватну самооцінку.

Певна — відносна, звичайно, — несумісність із західним культурним світом може виникати також у зв'язку з тією ще не проаналізованою обставиною, що ми не мали цілої низки форм духовного життя, через які пройшли західноєвропейські суспільства, — від, скажімо, галантної і преціозної літератури, культурами та ін. до культури індивідуалізму, як і цілого спектру філософських шукань.

Замість висновків. Ризиковано робити якісь висновки з такої побіжної розмови на таку складну і неосяжну тему. Та все ж не уникнути бодай кількох підсумкових штрихів.

Отже, як виглядає Україна сьогодні на світовому тлі? Бувши за своїми об'єктивними ресурсними можливостями здатною до високого розвитку, вона перебуває сьогодні на рівні середньорозвинених країн і належить до СРСР, який у цілому деградує до рівня країн третього світу.

А яке наше місце в одному з наймогутніших і найхарактерніших процесів сучасності — процесі реабілітації національних культур, відновлення цілісності національної культури як національної індивідуальності людства? В цьому світовому процесі ми, на мою думку, примикаємо до тих країн, де поєднуються три чинники:

- процес деколонізації;
- тривале збереження ролі домінантної в імперії культури і мови;

- наявність різнонаціональних культурних ареалів.

Тобто, при всьому тяжінні до європейської цивілізації, ми муситимемо проходити деякі етапи того шляху, який пройшли або ще проходять такі країни, як Індія, Алжир, африканський континент.

Якщо наш рух до незалежності в мирних — тобто в єдино мож-

ливих і прийнятих сьогодні — формах дасть сподіваний результат, то народ України, ставши господарем своєї долі, зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Гідне, але не якесь особливе.

А чи можемо мріяти про щось більше?

Україну можна назвати землею несправджених надій.

Не справдилося пророцтво Гердера про те, що вона стане новою Елладою.

Не справдилося пророцтво Кирило-Мефодіївських братчиків про те, що камінь, який відкинули будівничі, стане наріжним.

Не справдилося Шевченкове: "І мене в сім'ї великій..."

Не справдилося Франкове: "Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, покотиш за собою гомін волі..."

Не справдилися мрії провідників національного відродження початку ХХ століття про те, що Україна стане найгуманнішою демократією землі.

Не справдилися візії Хвильового про азіатський ренесанс та про Україну як провідника у світовій дорозі до синіх озер загірної комуни.

Не справдилися надії тих, хто бачив історичну місію України в примиренні двох відламків християнства.

Не справдилося ще багато що.

Але — історія триває...

ПЕРШІ ПЕРЕМОГИ...

Анна Михайлюк

Початок жовтня у віковичній столиці нашої України видався соняшним, але не теплим. На холодному граніті центральної площі Києва, яку ще неофіційно називає народ площею Незалежності, понад 300 студентів розташували наметовий табір. Над ним — синьо-жовті і червоно-чорні прапори. Політичне голодування — так визначили вони свою акцію, яку розпочали 2 жовтня 1990 року. Тривала вона понад два тижні. Принципові вимоги заявили представники двадцяти філій Української студентської спілки з Києва, Харкова, Тернополя, Вінниці, Сум, ряду інших міст, Львівського та Івано-Франківського "Студентського братства".

Головна з вимог голодуючих — відставка уряду України. Як і всі свідомі українці, студенти вимагали також прийняття законів про політичні партії та громадські організації, нового закону про вибори, призначення нових виборів на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року, націоналізації майна КПУ та ЛКСМУ, мораторію на прийняття політичних договорів протягом року, повернення на Україну всіх громадян УРСР, які служать в армії за межами республіки, забезпечення проходження військової служби на Україні юнаками нинішнього та наступних призовів.

Хлопці і дівчата, які кинули своє здоров'я на радіяційний київський граніт, виказали рішучість і тверді переконання. І цей наметовий табір, і пам'ятник Ленінові, що "возвеличувався" над ним, мали свою охорону. Студентська, на відміну від сусідньої на пам'ятнику, цілком беззбройна, з чорними пов'язками на головах. І це — теж символ, адже її призначення стежити, аби не порушувалися кордони з натягнутої довкола табору лінви. Характерно, що і більшість міліціонерів ставилася до голодуючих доброзичливо.

12 жовтня опівдні рух на Хрещатику зупинився — його блокували студенти, які зібралися біля містечка голодуючих. Тут і відбувся мітинг, в якому взяло участь 10-12 тисяч осіб. Найперша вимога — негайна відставка голови Ради Міністрів В. Масола та безумовне прийняття Верховною Радою рішення про проходження військової служби виключно у межах України. Студенти вимагали надання прямого телевізійного ефіру для голодуючих, що і було зроблено 15 жовтня. Група голодуючих юнаків на чолі з головою Київської філії Української студентської спілки Олесем Данієм розповіла всій Україні про свої вимоги та рішучість стояти на своєму до кінця. В цей же день розпочато політичний страйк студентів. За таких умов сесію Верховної Ради України

змусили розглянути питання про політичний момент. Студенти заповнили вщерть вулицю від голодуючого містечка до будинку Верховної Ради, вони сиділи на асфальті, а навкруги вирувало людське море. Вимагали пропустити голодуючих на площу перед Верховною Радою, а на вулиці організувати трансляцію. Вимоги були прийняті. Міліцейський кордон, який в три ряди обшував урядовий будинок, ніякої вказівки не отримав, а тому опирався, як міг, великому тискові — і не тільки моральному — нуртуючої вулиці. Враз під могутнім натиском студентів цей кордон був прорваний, і кілька сот студентів, серед них і голодуючі, вилились на площу і сіли на бетонні плити. Тут, уже впритул біля Верховної Ради, з'явилось ще одне "містечко" голодуючих. Море мітингуючих не стихало, скандували: "Геть Масола й Кравчука!", "Відставку!", "КПУ — до суду!" Були розірвані і спалені газети *Правда*, *Правда України*, *Радянська Україна*, комсомольські квитки. Для охорони будинку Верховної Ради були стягнуті великі сили міліції, а також внутрішніх військ. Студенти не збиралися поступатися. Тривожні політичні події не давали самовпевненості залізобетонному апаратному "бльокові 239", іронічні посмішки зникли. Студенти ж 16 жовтня оголосили окупаційний страйк, захопили корпуси університету, політехнічного та педагогічного інститутів. Колони обуреної молоді рушили на підприємства Києва і були підтримані багатьма трудовими колективами, усіма чесними людьми України. Аж тоді здоровий глузд взяв верх. Студентство перемогло! На пропозицію народного депутата І. Юхновського була створена узгоджувальна комісія, вона розробила постанову "Про розгляд вимог голодуючих студентів". За цей документ проголосувало 314 депутатів з 354 присутніх.

Прийнято шість пунктів вимог студентів! Відразу ж зняли білі пов'язки зі своїх голів голодуючі. Піднесена дивовижна атмосфера панувала ввечері до пізньої ночі 17 жовтня і біля Верховної Ради, і на майдані Незалежності. Радість і сльози, поцілунки, обійми... Воістину: ликуй, вселенная, веселися! Але це лише початок. Тут же на стихійному, довготривалому мітингу знаменно вперше прочитав Дмитро Павличко вірша про мужність голодуючих студентів і закінчив його словами:

Буде хата, будуть сіни,
І вікно буде в півнеба.
Як не буде України,
То й життя мені не треба.

м. Київ, 22 жовтня 1990 р.

УКРАЇНА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990 РОКУ

Василь Маркусь

У цій доповіді-статті я хочу проаналізувати, прокоментувати окремі питання сучасної України, а не подавати огляду шести-тижневого перебування в Україні. Однак для ілюстрації своїх думок і спостережень пригадаю окремі епізоди і конкретні події чи зустрічі. Якщо говорити про проблеми, то їх поділяю на кілька, кожній з них хотів би присвятити трохи уваги та дати якомога найповніший образ даного відтинку життя-буття сучасної України. Проте я свідомий, що це буде знов таки фрагментарний огляд і аналіза, бо говорити про цілість проблем України не те що не вкладається в одну доповідь чи статтю, але це було б, може, й претензійно з боку людини, яка була там шість тижнів, хоча й до того часу ті проблеми вивчала.

Хочу, насамперед, сказати, що перебувати в Україні і, так би мовити, доторкнутися фізично до Батьківщини, до її людей, мати з ними зустрічі, розмови, а навіть дихати її повітрям (а воно, до речі, не скрізь занечищене), відчуту ту весняну атмосферу, не лише кліматичну, але й духовну весну, — все це дещо інакше настроює вас, ніж тоді, коли навіть за сорок п'ять років ви були дуже пильним учнем проблем на Україні. Це не значить, що я змінив свої істотні думки щодо неї. Це тільки утвердило мене в деяких переконаннях або настроїло виразніше дивитися на ті справи та їх оцінювати.

Поглядів, які я тут висловлю, не можна приймати як остаточних. Там, напевно, буде доза суб'єктивности, бо кожна людина бачить речі із свого аспекту і оцінює їх за своїми критеріями. Але для всіх нас індивідуальні погляди людей, як для мене особисто у розмовах з іншими, можуть бути повчальними, доповнюючими, бо лише так можна виробити собі якийсь суцільний образ складної ситуації.

УКРАЇНА В ЗАГАЛЬНОРАДЯНСЬКОМУ І СХІДНЬОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОМПЛЕКСАХ

Найважче питання, що його хочу тепер порушити, — це політичне питання, яке вимагало б, може, окремого дослідження. Йдеться в загальному про політичний стан України в цілому, в Союзі, і навіть на сході Європи, там, де керує партія, де знаходиться сьогоднішня влада, як далеко пішла демократизація і чи взагалі вона пішла, як дивитися на проблему гласності і т. д. Думаю, і в цьому випадку багато закордонних коментаторів і

людей в Україні згідні, що партія вже не є всемогучою силою, якою вона була колись. Це ще естаблішмент, справді, колосальний, величезна структура: в Комуністичній партії Радянського Союзу перебуває 19 мільйонів людей, в Україні — понад 3 мільйони. Але це вже є сила, яка закінчується і яка перебуває у певній дезорієнтації і розгубленні. Найкраще ілюструє нинішню ситуацію членів партії випадок, про який розповідають. Одного українця запитали, чи він комуніст, а він відповів, що ні, але він член партії. Думаю, що така відповідь багатозначна, бо люди вже не мають віри не тільки у якусь загірну комуну, але навіть у впорядковану ідеологічну силу. Проте ще є дуже багато членів партії, бо членство в партії забезпечує ряд соціальних, професійних й інших вигод.

У нас на Україні КПУ має ще значну силу, і це величезний естаблішмент. Вистачить у Києві чи в будь-якому обласному центрі подивитися, як на центральній площі, поруч з обласним чи місцевим управлінням, є значно більший показний будинок відповідного рівня партійного керівництва. Сотні, а то й тисячі людей працюють в Центральному Комітеті КПУ. Можна запитати, що вони там роблять. Багато людей кажуть, що вони, властиво, на 90 процентів паразити; вони не виконують ніякої продуктивної роботи. Те, що вони роблять, є контролею всього суспільства й економічного життя, т. зв. унаправлювання. Іншими словами, вони є суперадміністрацією, їм звітують урядові чинники, адміністратори, керівники підприємств, установ і т. д., а вони дають своє остаточне слово. Очевидно, це спричинюється не тільки до додаткових видатків, але і до того адміністративного хаосу (не знати, хто за що відповідає), про що сьогодні дуже відкрито говорять навіть партійні чинники. Побажаним є демонтаж цілої бюрократії, партократії, яку треба не тільки зредувати, але й усунути. Проте це нелегке завдання. Що будувалося десятками років, не можна змінити за короткий час, хіба що це був би суцільний бунт або повний крах системи.

Пригадаймо революцію 1917 року. Царський режим не впав одного дня. Цар зрікся престолу 10 днів після лютневої революції, але поступовий упадок старого режиму продовжувався не менше як 8 місяців. Це вимагало б більше часу, щоб перейти у якийсь інший режим. Але стався більшовицький переворот у жовтні 1917 р. (за ст. ст.).

Говориться дуже багато про перебудову партії. Про це всі говорять: і праві, і ліві, і консерватисти, і радикали, бо про це модно тепер говорити. Критикують попередників, але, звичайно, все звалюють на Сталіна і Брежнєва. Партія стоїть на поважній грані-переломі, як далі їй бути. Однак дискусії на сторінках партійної преси не знаходять якоїсь спільної відповіді, спільних висновків. Не вніс нічого конкретного і XXVIII з'їзд КПСР: на ньому не дійшло до становища, яке було на комсомольському з'їзді в Москві, де фактично

доходило до зриву комсомолу. Комсомол, себто молодіжна комуністична організація, сьогодні є радше по стороні радикалів і хоче відмежуватися від партії.

Другим чинником, який сьогодні актуальний, є післявиборчий період до республіканських і місцевих Рад та їх сесії. За тим у нас слідкують, бо про це пишеться не лише в нашій пресі, але і в чужій. Цікавими були перші дні Верховної Ради УРСР в Києві. Це вперше зустрічалися вибрані напівдемократичним способом, а у багатьох випадках і в багатьох виборчих округах цілком демократичним способом, де Комуністична партія зустрілася з протикандидатами, із протикампанією. Не скрізь, але в багатьох осередках, зокрема міських: у Москві, Ленінграді, Києві, Львові і в деяких областях, зокрема в деяких республіках — Прибалтиці, Молдавії.

Не буду говорити про ті ради, де демократичні бльоки чи демократичні сили дістали більшість голосів. Відомо, що відбувається тепер у Прибалтиці. Молдавія теж на грані проголошення незалежності, а тим самим і близько приєднання до Румунії. Чи це вдасться тепер — важко сказати. Але така воля визволеного народу, що його Брежнев й інші вожді хотіли відмежувати від свого пня, від Румунії. Цей народ носить ім'я молдаван, так як наші русини на Закарпатті донедавна мали свою самоназву, але це є в принципі румунський народ. І вони вже багато досягнули, хоч мають проти себе значну немолдавську меншість, майже 35 відсотків, у тому числі 15 відсотків українців. Дуже цікавим і болючим для нас є питання українців у Молдавії, які в цій країні пішли з росіянами. Скрізь українці підтримують місцеві більшості, національні, і так само сприяють нашому Рухові, підтримують українізацію, а в Молдавії, де є території, компактно заселені українцями, найбільша була руїна щодо української національної свідомости. Друга за кількістю національність Молдавії — українці. Однак українці, здебільшого російськомовні, підтримували російську меншість проти Молдавії, і навіть домагалися в один час утворення Придністровської автономної республіки.

Уважаю, що треба підкреслити і те, що останнім часом відбувалося в Російській республіці. В Росії опозиція, демократичні сили, вийшли у виборах краще, як на Україні, зокрема по містах, головню завдяки лідерам, відомим у цілому Союзі. Навколо них гуртувалися міста, такі як Ленінград, Москва, Ярославль, Свердловськ тощо. І вони довели до того, що кандидат Горбачова перепав, а Єльцин, виразний речник демократичної опозиції, став президентом Росії. Ми ще будемо свідками дуже поважної тяганини між двома лідерами, і особисто дозволю висловити дуже персональну думку, а саме: коли самі росіяни почнуть виступати проти центру, то й нашій стороні буде краще і вигідніше це робити.

УКРАЇНЬСЬКА ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

Окремо скажемо про нашу внутрішню політику в УРСР. Відбулися вибори. Всі ми тішилися, що чимало свідомих, відомих діячів, справді відданих національній справі українців увійшло до цього нового парламенту. Але насправді цей успіх був відносним і для цілої України незначним. У Верховній Раді республіки лише одна четверта депутатів були вибрані від Демократичного блоку. Від 70 до 75 відсотків депутатів є ще сили старого режиму, естаблішменту. Тут окремо не говорю про регіональні справи, що само по собі також дуже цікаве явище, бо в західньоукраїнських трьох областях практично владу захопила демократична більшість. Якоюсь мірою можна говорити про успіх у зв'язку з Київською міськрадою. У Києві до міськради вибрано майже половину демократичних депутатів, як і до Верховної Ради від Києва, куди ввійшла велика більшість депутатів демократичного блоку.

Це надзвичайно позитивне явище, що столиця України цілком виразно стала по стороні демократичних і національних сил. В інших містах цього не було і головами великих міст — Одеси, Харкова, Дніпропетровська є ще речники старих сил, партійні бонзи, які готові слухати Москву, але які іноді мусять двічі думати, як їм далі бути. Є вже ознаки, що вони починають думати більш незалежно, представляючи інтереси своєї власної області чи міста. Ми це бачили в останні дні, коли мова йшла про господарські реформи і впровадження вільного ринку, підвищення цін і проблеми працевлаштування населення. У Києві, включно з Івашком, бюрократія сказала: ми не можемо йти за вказівками з Москви, у нас свої проблеми, ми будемо шукати власних розв'язок. Саме таку думку підтримує населення як українсько-, так і російськомовне, в тому числі і зросійшені українські шахтарі Донеччини, бо вони виразно бачать і відчувають, що населення України через повну контролю Москви терпить, а українська економіка цілком залежна від московського центру.

Уважаю, що події, які відбуваються останнім часом в Україні, можна визначити як демократизацію. І це є демократизація на ділі, не лише гласність і гарні слова, деклямації, що часто центр робить, зокрема Михайло Горбачов. Тут люди вже входять у нову роллю, є відчуття, що тепер не лише можна говорити і критикувати, але навіть висувати альтернативні програми. Це скрізь відчувається. Сідаєте в таксі, розмовляєте з водієм, а він починає про політику, і ви не боїтеся, що це підставлений агент. Він говорить про дуже побутові речі. Замітна зневіра у багатьох людей. Існує, взагалі, недовір'я до кожної влади. Мовляв, кожний ганяє за своїм інтересом, думає про своє тепле місце, зарплату, дачу і таке інше. Відчувається недовір'я до того, чи взагалі щось може

змінитися. Але одночасно чуєте і такі оптимістичні думки: воно буде краще, так далі не може бути, вони ще якийсь час протягнуть, але вже їм не вдасться цілковито зламати хребет народу. Головна думка, яка переважає серед молоді, — що вже нема вороття. Це вже ніколи не вернеться, зокрема, дуже виразно кажуть молоді: "Ми, молоді, до того недопустимо."

З інших політичних явищ на Україні, які слід відзначити, — це початки багатопартійности. Після того, як конституцію СРСР загально змінено, а буде змінено і республіканські, точніше 6 статтю про керівну роль партії, то партії почали творитися радше спонтанно. Дехто там і тут думає: "Як дозволять, як реабілітують, як легалізують, то будемо діяти". Але це не мова тієї дійсности. Це мова, можливо, нашого західнього або радянського застійного думання. Там речі відбуваються самі по собі — хто вирве, той має; хто собі здобуде право, його посідає. Так розуміють це люди в Західній Україні і так починають думати по цілій Україні. Отже, у зв'язку з цим постала Українська республіканська партія, на з'їзді якої я мав приємність бути. На з'їзді зразу був прочитаний лист від прокурора, що цей з'їзд нелегальний. Ніхто не звернув на це уваги, з'їзд продовжувався так, ніби нічого не сталося. Тон з'їзду нічим не змінився, програма залишилася такою, як її передбачали. Все відбулося в найбільшому порядку, як оголошено. Уряд далі може не визнавати нової партії. Наприклад, у звіті мандатної комісії Верховної Ради не подано, що в її складі бере участь 12 депутатів з Української республіканської партії. Перелічено депутатів з КПРС, а решта непартійні. Тоді Левко Лук'яненко виступив і сказав, що звіт мандатної комісії необ'єктивний. Йому відомо, що кожний член УРП, який тут присутній як депутат, подав партійну приналежність УРП.

В партію перетворюється об'єднання "Зелений світ", програма якого вже опублікована. Ця організація була покищо групою вузьких інтересів, а саме екологічних; це була своєрідна група інтересу, як називають в політології на Заході деякі зацікавлені групи, але вона поширила сьогодні свої завдання і, маючи паралельні організації на Заході — в Німеччині, Франції, Італії, т. зв. партії "зелених", — український "Зелений світ" також перетворюється на партію "зелених".

У зв'язку з тим, що постала УРП, і незалежно від цього відбувається втеча з рядів КПУ. Є члени партії, які вже не є комуністами (а може й ними не були). Вони про це дуже відкрито заявляють. Дехто подає заяви у пресі, складає свої квитки і пориває з партією. Один з таких "дезертирів" з партії заявляє після віддання партквитка: "Почуваюся легше. Я сьогодні очистився."

Отже, є ціла група людей такого характеру, які були в партії, хоч, може, комуністами й не були, але були членами

партії, а сьогодні її покидають. Проте ці люди мають політичний інстинкт і включаються до демократичних партій. Вони є і лідерами Руху, що, однак, не означає, що Рух мав би розв'язуватися, бо творяться нові партії. Це питання було вже з усіх боків розглянено, продискутовано. Рух залишиться далі координаційною організацією для всіх демократичних сил, для сил, які виступають проти естаблішменту, хоч ми не знаємо, як довго ще, рік чи два. Отже, третьою партією буде Демократична партія. Д. Павличко, який належить до ініціаторів цієї партії, виступав на з'їзді УРП і дуже тепло звернувся до Л. Лук'яненка приблизно такими словами: "Брате Левку, якщо ми сьогодні пробудилися і діємо, то це сталося завдяки таким, як ви. Вітаємо вашу партію, вас як її голову. Ми створимо другу партію демократичну, бо багатопартійність вимагає кількох партій, але якщо наша програма і наші цілі будуть дуже близькі до ваших, то ми об'єднаємося".

Постало ядро, хоч ще не загальнонаціональне, селянсько-демократичної партії в Західній Україні, довкола академіка Ігоря Юхновського. Однак покищо тільки окремі люди у Східній Україні розуміють її програму.

Існують дві невеликі групи соціал-демократів: одна в Києві, російськомовна, але проголосила себе "Соціал-демократією України", і як така стоїть за незалежність України, а друга львівська, яка покликується до традиції Української соціал-демократичної партії Галичини. Існує в Києві з членством і поза ним нечисленна група, відома як Українська національна демократична ліга. Це дуже цікава партія типу міщанської й інтелігентської ліберального напрямку, однак вона теж самостійницька. Дуже цікаво, що в тій партії є половина українських євреїв-самостійників. Є зародки християнської партії в Західній Україні, яка недавно мала у Львові свій з'їзд. Однак це покищо місцева ініціатива, а в Східній Україні є ще мало людей, хто поділяв би цю ідею. Кандидатом на ідеолога християнської партії міг би бути Є. Сверстюк, але він є поза нею. Була думка спочатку, щоб Гелсінкську Спілку, себто теперішню Республіканську партію, перетворити на Християнську демократичну партію. Цю концепцію висували люди з Галичини, але діячі УГС із Східної України сказали, що коли хочемо здобути для національної ідеї людей зі Східної України, ми не можемо їм на місце однієї ідеології накидати другу, яку вони ще не прийняли і є питання часу, коли і хто її прийме.

Останнім часом створено ще дві регіональні формації на ґрунті націоналістичної традиції, а саме: Українську національну партію і об'єднання Державна самостійність України. Але вони і малочисленні, і обмежуються до Галичини. Спілка Незалежної Української Молоді, хоч позапартійна політична організація, своїм

радикалізмом і самостійницькою програмою має загальноукраїнську популярність.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ: УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА, МОВА, ОСВІТА, НАУКА

Це є, може, одна з найважливіших проблем, яка нас найбільше цікавить, а саме: де стоїть національна свідомість, як вона твориться, як далеко зайшла і який ступінь її розвитку. Немає сумніву, що національної свідомості, такої як нам бажалося б, у цілій Україні немає. Галичина — це виняток, бо тут живі ще спогади з перед 40 років, живою є пам'ять про боротьбу за останньої війни, дисидентський рух був найбільше поширений в Галичині. Були об'єктивні дані, чому так сталося. Там збереглася ще література і національна пам'ять, плекаються родинні зв'язки, в тому числі з родинами і знайомими в діяспорі, про яких було відомо донедавна, що це т. зв. націоналістична іміграція. Це все відіграло свою роль. Але стоїть питання, як іти далі на схід з національною свідомістю. Мені видавалося, що Правобережжя буде тим, що після Галичини найскорше включиться в національний рух. Це, так би мовити, буде другий рівень (етап) усвідомлення, не згадуючи, може, Волині, бо ця, без сумніву, є на другому ступені. На жаль, вибори показали, що Буковина підвела, хоч національна свідомість, зокрема на селах, існує, за винятком міста Чернівців, яке є типово космополітальним, де живе багато росіян і євреїв. Правобережжя, на жаль, стоїть дуже позаду. І Житомирщина, і Поділля, і Кіровоградщина, здавалось би, центри, де відбулося найбільше боїв Української Народної Республіки, недописали. Там сильно затрачена пам'ять і залякане населення. А партократія там повністю опановує ситуацію, і люди, зокрема селяни, цілком залежні від вождів партії на різних рівнях. Як я сказав раніше, Київ творить виняток, і це навіть тоді, коли Київ ще здається містом назовні зрусифікованим. Але в Києві, де проживає 2,5 мільйона населення, відбувається процес швидкої політизації і національного усвідомлення.

Є велике питання, як стоїть національна свідомість у Харкові, Дніпропетровському, Одесі та в інших частинах Східної України. Я говорю про познаки, шляхи і методи, якими відбувається пробудження національної свідомості. Там постає зацікавлення фолкльором, таки тим справжнім фолкльором, який ми тут іноді досить часто, так би мовити, згірливо трактуємо. Починають плекатися стара пісня, козацька дума, бандура; постають народні хори із справжнім репертуаром, відкидаються комплектно советські частушки; відроджується інтерес до історичних пам'ятників; залюбки відвідуються такі міста як Чернігів,

Канів, Запорізька Січ, Хортиця, відшукують могили Сірка, Яворницького. Все це викликає нову хвилю свідомости не лише у старших, досвідчених людей, але, зокрема, серед молоді.

У зв'язку з тим проходить намагання реабілітувати культуру, заповнювати т. зв. білі плями в нашій історії. І це відбувається інтенсивно. В пресі появились статті про 20-ті роки, про українізацію, реабілітовано неоклясиків, не говорячи вже про т. зв. націонал-комуністів і якоюсь мірою діячів іміграції: Маланюка, Ольжича, Олесья, Телігу, Клена і навіть письменників на Заході, таких як Кравців, Барка, чи з мистецького світу — Гніздовський, Козак (Еко). Таким чином виникає велике почуття духовної єдности українства. Яку кривду, яку руїну зроблено тим, що українську культуру покавалковано і, мовляв, ті інші, котрі опинилися на Заході, — це зрадники і т. д. Це, на щастя, міняється. Є ще моральні ідейні можливості робити дальші кроки у цьому напрямі, і є дальша величезна потреба працювати для повноцінного розвитку нашої культури.

Досі слабим місцем є шкільництво. Коли нам подають статистику, скільки є українських шкіл в загальному і скільки відсотків російських, то виходить, що кількість українських шкіл переважає. Але дітей, які вчаться в українських, є ледве 30—35 відсотків. Бо все це є менші школи, зокрема сільські, а великі міські школи є російські або лише за назвою українські: у них вчать кілька предметів українською мовою. І це є дуже печуча, дуже болюча проблема. Досі тут мало змінилося. Як воно піде далі, ще годі сказати. Це не може статися з одного шкільного року на другий. Робиться тиск на міністерство культури, освіти, є спроба місцевих заходів і зусиль, але є і труднощі та перешкоди, які ставить партійна і шкільна бюрократія. Але вже заплановано, що найближчим часом будуть відкриті нові дитячі садки.

Проблема зрушення свідомости — це проблема всіх, це подавання прикладів і їх наслідування. Коли є один приклад, люди про нього довідуються, а там комунікація існує, вона вже проходить і офіційними каналами, через радіо, телевізію, пресу. Люди там багато знають. Справді можна дивуватися, як люди поінформовані на Україні. Мова не про затуркане село, яке далі залишається глухим, ані про людей, які не хочуть знати, не цікавляться, але про людей відкритих, зацікавлених, які беруть активну участь у громадянському житті.

Існує величезна проблема вищої освіти, загальної і фахової, середньої фахової. Це ключові питання, як українізувати Україну, як впливати на міністерство культури і міністерство вищої освіти. Говориться у Верховній Раді і в колах демократичних депутатів, що вони бажають якогось компромісу з естаблішментом щодо створення кабінету уряду і домагаються кілька для нас дуже ключових

міністерств, у тому числі культури і вищої освіти, без сумніву, також охорони здоров'я й деяких інших.

Але слід дещо сказати і про університети та студентство, зокрема у двох містах, де я побував. У Львові в університеті ім. І. Франка на 90 відсотків (на Політехніці дещо менше) виклади ведуться українською мовою. В Ужгородському університеті — на 78 відсотків, в Києві — 50 відсотків. Є такі факультети як історичний, філологічний, журналістики, де майже суцільно виклади йдуть українською мовою. В університеті в аудиторіях, на коридорі чуєте, що студенти між собою цілком вільно розмовляють по-українському. Якщо йдеться про український характер, зокрема інтелігенції Києва, то це вже замітно і назовні. Ідучи по Володимирській чи по вулиці Кірова, де у близькості є українські установи, цілком нормально, що від інтелігентів чуєте українську мову. Між собою багато киян ще говорять по-російськи, але кожний, після того, як ви будете трохи говорити з ним, перейде на українську мову, хіба що він її не вмис. Отже, немає серед населення Києва якогось антиукраїнського ставлення, як це було колись. Свої спостереження базую тільки на власному досвіді.

Академія Наук УРСР — це могутня кузня української науки великого народу. Потужною є її структура і засяг науково-дослідної праці. Тут є найкращі сили, що їх може мати модерна нація. Кілька тисяч науковців працює в її різних інституціях, установах, лабораторіях. І кожний з цих наукових співробітників має титул кандидата чи доктора наук. Дуже цікаве, я б сказав, дуже надійне і дуже оптимістичне явище — це те, що не настільки суспільство-знавчі інститути — інститут історії, держави і права, вивчення зарубіжних країн, як саме технічні інститути точних, природознавчих наук мають багато надзвичайно здібних і національно свідомих людей. Осередки Руху існують практично при всіх інститутах, зокрема у згаданих галузях наук. Правда, Рух почався в літературних колах, серед членів Спілки письменників та в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН. Цього годі заперечувати і треба віддати належне письменникам, що саме вони були в авангарді нашого нинішнього руху за національне відродження. Це в традиції нашій і, мабуть, в традиції кожного народу, котрий на тому етапі пробуджується, що саме письменники беруть провід у свої руки.

Проте надзвичайно втішним є те, чого ніколи не було в сімнадцятих роках ані в Галичині, ані на Великій Україні, що свідома технічна інтелігенція, представники точних наук стали активно включатися в національний рух, вживають вже українську мову, в тому числі на викладах. Я думаю, що в тій ситуації дерусифікація України є можливою, про що дуже виразно говориться. Ідеться тут не про спеціальні привілеї. На цьому етапі українська мова і

культура мусять бути так трактовані за те, що вони десятками років втратили. Щоб ту руїну подолати, їм треба звернути більше уваги, включно з більшими інвестиціями. Закон про українську мову, хоч дуже розводнений, міг би дещо поправити. Однак досить тривожно прозвучав новий союзний закон про російську офіційну мову для Союзу, і тому виникла гостра реакція на нього всіх наших кіл — від Руху, національних депутатів, у громадських колах. Цей союзний закон фактично нівелює республіканські закони про державні мови.

З багатьох важливих галузей культури я хотів би ще порушити справу театру на Україні, який в свій час добився значного розвитку. В половині 1930-их років наступила реакція. З того часу штучно і насильно затримано все українське мистецтво на провінційному рівні. Тепер виникають проблски нових авангардних пошуків не лише в театрі, але й у кіні, в образотворчому мистецтві, зродився великий культ старини, музеїв, заповідників, наприклад, намагання відновити Чернігівський музейно-археологічний комплекс і це силами самого населення, в чому беруть участь не лише свідомі, але й російськомовні українці і не-українці. Хочуть відбудувати Хортицю. Оборона Хортиці проти побудови біля неї великого транспортного моста на Дніпрі, що мав би знищити цю святиню, чи реакція на проєкт побудови промислового об'єкту поблизу Шевченківського заповідника в Каневі свідчать, що населення України не байдуже до своєї історії, її пам'яток і національної традиції. В Західній Україні відбуваються археологічні розкопки, наприклад, у Звенигороді, і постають сканзени, які є надзвичайно гарними досягненнями рідної культури. Туди люди йдуть як до джерел своєї духовности. Не випадково в цих музеях знаходять свої вираження наші церкви. Українська Автокефальна Православна Церква в Києві має єдину свою постійну церкву в сканзені, яку відступлено прихильникам УАПЦ. Там вони правлять Літургію українською мовою. Дві церкви у львівському сканзені відступлено греко-католикам.

ПРЕСА, ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЇ

Преса є дуже істотною проблемою на нинішньому етапі розвитку національної і політичної свідомости. Ми знаємо, що значить друковане слово чи почуте через радіо, зокрема телебачення. Преса на Україні також перебудовується, хоч поволі. Мова про офіційну пресу. Її нині можна поділити на "перебудовану" чи ту, яка є ще в процесі перебудови, та реакційну, стару. В Західній Україні більшість газет, але ще не всі, перебудувалися. *Вільна Україна* залишилася на старих позиціях, і тому її дослівно бойкотують. Але колишня *Ленінська молодь* (сьогодні *Молода Га-*

личина) стала однією з найбільш популярних газет. Інші обласні газети хитаються, їх редактори не бажають втратити читача. Перед ведуть молодіжні газети, які стали більш відкритими. Київська *Молода гвардія* стала доволі позитивною, прогресивною газетою.

Є такі газети, як російськомовна *Правда України, Радянська Україна* і ще абсолютно режимні, а навіть більш реакційні, ніж центральні *Правда й Известия*, — *Прапор комунізму*, орган Київської області, яку називають *Прапором шовінізму*. Хоч видається ця газета українською мовою, але вона рішуче антиукраїнська. Нема потреби говорити про *Літературну Україну*, яка стала справді авангардною у перебудові: всі її матеріяли, як заяви демократичних депутатів, відомості про складання партійних квитків, ніде інде не публікуються. В *Літературній Україні* опубліковано програму Руху, Маніфест Демократичної партії, поміщено дуже гарні репортажі з культурного відродження столиці. Є ще одна популярна газета — *Вечірній Київ*, яку редагує депутат В. Карпенко. На жаль, українською мовою цю газету важко дістати, її розкуповують, як тільки появиться в кіосках. Є російський варіант цієї газети, але й вона швидко розходитьсь.

Існує ще неофіційна преса, і це надзвичайно цікаве явище. Друкуються ці видання дуже примітивним способом. Спочатку друкували по 50—60 примірників, а сьогодні вже по 500 і навіть 1000. Друкують їх переважно у Литві або Латвії, а звідти в наплечниках привозять до Києва чи Львова. В наших друкарнях цього не можуть робити, бо в більшості не мають паперу і упрощеної та дешевої техніки. Чотири газети почали появлятися друкованим способом. Це *Народна газета*, місячник Руху, та місячник *Зелений світ*, газети Товариства української мови — *Просвіта* у Львові і *Слово* в Києві. Всі друкуються одноразовим тиражем по 10,000 примірників, друкують у Житомирі в державній друкарні, а звідти привозять вантажним автом до Києва, а тоді розвозять по всій Україні. Ці газети розходяться дуже швидко. Це є початок вільної преси, абсолютно неконтрольованої, хіба редактори і видавці проводять самоцензуру. Якби видавці перетягнули струну, то влада могла б привести їх до порядку. Останнім часом видали закон проти образи голови держави. Отож, якби таке трапилось, то судовим способом можуть редактора або автора покарати. Але в тих газетах немає зовнішньої цензури.

Засяг самвидаву доволі величезний. На Заході вже відомі деякі видання, а хоча б їх заголовки. Ці газети, звичайно, друкують на машинці, а потім "зіркомом" розмножують. Ось кілька заголовків: *Вільне слово*, незалежна газета координаційних рад Руху Києва й області, яка появляється досить часто, але не частіше, як щодва тижні; *Нова доба*, незалежна газета Рівенської крайової ради Руху;

Вісник Руху, часопис секретаріату; *Незалежність* — спеціальний випуск Української національно-демократичної партії. Іншими виданнями є *Досвітні вогні*, орган Народного руху України, трибуна низових осередків; *Горнило*, часопис Українського церковного братства в Києві; *Наша віра*, журнал УАПЦ; *Центральна Рада*; *Братство*, видання Студентського братства; *Свобода*, незалежне видання Українського інформаційного агентства "Шлях". З приємністю відзначаємо три назви із Закарпаття: одноднівка *Нова Свобода* (під тим заголовком виходила газета в Хусті в 1938—1939 рр.), *Карпатська Україна* — незалежне видання мукачівської територіальної філії Гельсінкської Спілки, і *Вільне Слово*, демократичне видання Народного руху. *Вісті* видає Черкаська філія УГС, *Націоналізм* — Львівська крайова організація Спілки Незалежної Української Молоді (СНУМ). *Деснянські Хвилі* є виданням чернігівської крайової СНУМ. *Молода Україна*, незалежне молодіжне видання, має гасло на обкладинці замість "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" — "За вільну і незалежну Україну". Є ще *Українське студентство*, орган Київської крайової організації Студентської спілки, *Українське юнацтво*, часопис молодіжних організацій міста Стрия, *Вставай* — орган незалежної профспілки студентів, *Замкова гора* — видання Київської організації СНУМ, *Голос* (видається двома мовами, українською і російською), бюлетень оргкомітету Української демократичної партії, *Спадщина* — інформаційний вісник молодіжного історико-просвітнянського товариства "Спадщина", *Сурма* — видання СНУМ м. Стрия, *Огляд подій* — видання інформаційного Центру Руху, *Вибір* — відділення Народного руху України при Київському університеті, і ще деякі газети російською мовою як *Голос народу* чи *Союзний Інформаційний Бюлетень*. Слід згадати православну газету *Церква і Життя*, *Социал-демократ Украины* російською мовою та *Порух* — незалежна газета Дніпропетровська, теж російською мовою. Є ще *Бюлетень* українського незалежного пресового агенства. Ці органи можна купити в Київському Гайд парку на площі Жовтневої революції, біля головної пошти, де проходить вільний обмін думок. Тут також одержите *Республіку*, демократичний вісник Народного фронту Естонії, *Кто виноват*, видання київської штабквартири, литовську публікацію *Согласие* та ще всякі детективні речі, побутові сенсації, а навіть... сексуальні поради. Коль-портери цієї літератури в більшості кияни, але також приїжджа-ють до Києва з інших міст. До речі, тут цивілізована і толерантна атмосфера. Кожен має право висловитися і вам звертають увагу, якщо ви не надто толерантні. Такі Гайд парки, як у Києві, існують і по інших містах України.

Слід ще згадати проблему радіомовлення і телебачення. Існує переконання, що телебачення і школа найбільше русифікують

наших людей. Бо телевізор є в кожній хаті і він іде від ранку до вечора, а зокрема увечорі, коли ціла родина вдома. До того російські передачі телебачення є цікавішими, ніж українські. У Києві тільки один канал передається українською, а два російською мовою. Українські програми в більшості, крім вістей, культурні, а не побутові актуальності, поради, цікавинки зі світу. Це все йде російською мовою. І тому наші люди в Україні дуже турбуються про долю радіо і телебачення, зокрема, як це перебрати у свої руки і зукраїнізувати.

АКТУАЛЬНІ РЕЛІГІЙНІ ПРОБЛЕМИ

Порушу ще одне і доволі болюче сьогодні питання в Україні, а саме: як виглядають складні церковні справи, хто і які позиції займає, яке відношення все це має до національної ситуації і який вихід з кризи, що існує. Постараюся подати свої спостереження не лише, як я ці речі бачив недавно в Україні, але також як я їх досліджував протягом багатьох років. Проблема релігії на Україні і релігії в Радянському Союзі мене цікавила також як політолога; протягом довшого часу це був предмет моїх досліджень, про що я написав кільканадцять стеттей українською і англійською мовами, виступав з доповідями і брав участь у різних дискусіях. Хотів би представити цю справу так, як вона нині виглядає, "sine ira et studio". На Україні існують тепер три релігійні організації-структури. Російська Православна Церква (тепер під назвою Українська Православна Церква) — є Церква митрополита Філарета в системі Московського патріархату. Вона була колись царською, потім абсолютно опортуністичною і пристосованою до режиму Сталіна—Хрущова—Брежнєва, за що мала упривілейовану позицію серед інших релігійних об'єднань. За останні два роки, коли у Західній Україні виринула можливість відновлення Греко-Католицької Церкви, радянський режим всіяко намагався сприяти тій Церкві. Віддав їй закриті досі церкви, допомагав реставрувати їх, зміцнював позицію РПЦ і, що більше, Філарет Денисенко, сам українець, навіть намагався в дечому трохи зукраїнізувати цю Церкву, зокрема в Західній Україні. На Великій Україні РПЦ далі залишається російською. І, на жаль, вона не дуже численна на Східній Україні: їдете 30—40 км по селах і містах, і не бачите церкви. Колись там були чудові церкви, окраса східноукраїнських пейзажів, й історичні пам'ятки; за радянських часів їх зруйновано, вежі з будинків усунено, а самі будівлі замінили на склади. Окремі історичні пам'ятки, які вдалося зберегти, то тут, то там ще існують, скажемо, між Києвом і Черніговом у Козельці, є дві церкви: одна діюча, а друга як історичний пам'ятник; у Каневі — пам'ятник княжої церковної архітек-

тури (нечинна церква). Поза тим, далі в східніх областях є міста з більш як стотисячним населенням без єдиної православної церкви, в той час як в Західній Україні ви зустрічаєте відкриті церкви чи не в кожному селі. Хоч у певний час їх і тут закривали, але нині вони в більшості відкриті. Так само збільшили єпископат у тій Церкві на Україні. Тепер є вже 18 єпископів Української (Російської) Православної Церкви на Україні. Варто спитатися, наскільки вона зукраїнізована. Вже раніше виходив у Києві журнал *Православний вісник* українською мовою. Видано молитовники, а тепер *Новий Заповіт* українською мовою. Проте, з погляду потреб релігійної літератури, — це краплина в морі. У принципі вживаються синодальні видання службників. На Східній Україні переважно мовою Літургії є церковнослов'янська з російською вимовою, а проповідь оголошують російською мовою.

Якось проїжджали ми увечорі попри одну церкву, що під Києвом. Побачивши, що двері відкриті, ми зайшли до церкви. Всередині церква прекрасна. Відправлялася вечірня, може з двісті людей було у церкві, 90 відсотків — жінки, чудово співали хором. Але вся відправа велася російською вимовою. Те саме в соборі св. Володимира в Києві. Великий прекрасний собор. Туди я часто заходив і серед тижня. Собор відкритий цілий день. Людей чимало, дехто засвічує свічки, одні моляться, інші оглядають як туристи. Там продають свічки, іконки, літературу. Ніби появилася нова газета *Вестник Украинской Православной Церкви*. Давно заповіли, що це має бути тижневик українською і російською мовами. Хотів придбати цю газету, але завжди мені казали, що її нема. У вітрині було вивішене перше число російською мовою.

Варто згадати ще один епізод з цього самого собору. Володимирівський собор, осідок Філарета, — це твердиня москвофільства і російськості в Україні. Сюди в більшості приходять росіяни, хоч є і українці. Людей доволі багато, навіть у будень. На празник святого Юрія служив вікарний єпископ Йонафан, сам росіянин. Філарет перебував тоді в Загорську як містоблюститель померлого Патріярха Пімена. Цей єпископ виголосив російською мовою таку шовіністичну проповідь, що аж прикро було, що це в християнській церкві. Він говорив, що сьогодні, в день св. Юрія, нам треба озброїтися в зброю великомученика проти ворогів наших, що в овечій шкірі ходять між нами як вовки. А ці вовки "нікакіє" автокефалісти. Всяко настроював віруючих проти українства, а церкву на Україні, яка нібито прийняла назву Українська Православна Церква, називав "наша Святая Русская Православная Церковь". Правда, людей було повно, в тому числі солдатів, молоді, старших. Слід нам зрозуміти, що в СРСР люди різних категорій горнутья до церкви, одні з цікавості, інші з духовної порожнечі, шукаючи за якимось глибшим сенсом життя.

В Західній Україні Російська Православна Церква такою не могла бути. Там її керівництво зробило крок назад. Там ця Церква зберегла свій український характер: багато зразків галицького обряду, вимова церковнослов'янської мови — українська, пісні ті самі, що й були, великодні, страсні і т. д. Ми були там на відправах Страсного тижня в різних церквах. Правила на подвір'ї собору св. Юра, бо сам собор був закритий. Мова про Богослуження тієї церкви, яка є під Філаретом. Служив єпископ Іриней з священиками, були навіть монахи з Почаєва. Було досить людей. Греко-католики казали, що це були люди, привезені з різних сіл, що було годі перевірити. Але цілком певно, що між ними були і львів'яни. Співали гарно, зокрема жінки, страсних галицьких пісень. Православні монахи з Почаєва, відомий осередок русофільства, у Львові говорили по-українськи. Але всім відомо, що ця Церква служила режимові і московському патріярхові та з національного боку не є надійною.

У зв'язку з тим у Західній Україні люди, які вважають себе православними і, з різних причин, і священики і вірні вирішили залишитися такими, зробили крок, який мало хто очікував. Вони відвернулися від російського православ'я і звернулися до автокефалії. Тоді як одні переходили до Греко-Католицької Церкви, частина парафій, священиків і вірних, залишаючися православними, проголошували, що переходять на автокефалію. В тих умовах зірвав з РПЦ владика Йоан Боднарчук, хоч фактично відновником автокефалії в Галичині був о. Василь Ярема. Це є колишній греко-католицький священик, вже в старшому віці, з нормальною богословською освітою і, наскільки можна судити з одного інтерв'ю, розважний; він висував серйозні причини свого кроку. За ним пішло чимало священиків середнього і молодшого віку; це люди, які вже здобули освіту у православних семінаріях і академіях Ленінграду, Одеси, Москви. Вони здебільшого одружені, мають певне становище й забезпечення в добрих парафіях. Наші люди жертовні, священикам живеться непогано. І релігійні переконання, і особиста настанова до релігії, яку вони вже не сприйняли особисто, бо були дітьми в час ліквідації Греко-Католицької Церкви або вже й родилися у новій вірі, і соціальні мотиви привели до того, що вони пішли за Православною Автокефальною Церквою.

Деяка частина священиків вирішила повернутися до Греко-Католицької Церкви. Вибір в одному і другому випадку був вільний. І тут примусу ніхто не міг застосовувати, бо обидві Церкви були і ще є у відносно безправному становищі. Якщо священик вирішив перейти до Греко-Католицької Церкви, порадився з "двадцяткою" чи з більшістю вірних, звичайно вже не було великого опору. Якщо священик заявив, що Церква переходить, кілька осіб могло лишитися незадоволених. Як вже вирішили, що залишаються

православними, то ще стояло питання — з Філаретом і Москвою чи пристають до новоутвореної УПЦ.

Прихильники автокефалії ведуть релігійну пропаганду з національних позицій: нам, нарешті, треба прийняти віру предків, відновити нашу козацьку національну Церкву. Багато колишніх греко-католиків це послухали. Ми знаємо, що 45 років минуло, і теперішня генерація — це люди, які охрестилися в православної Церкві і які до того православ'я призвичаїлися. Яка для них різниця між Греко-Католицькою і галицькою Православною Церквами? Майже ніяка. В переповнених церквах Галичини ті самі співи, українська мова, храми чудово прикрашені вишивками. Спочатку, поки Церква була, так би мовити, режимна, то патріотичним елементам було незручно, бо там не було синьо-жовтих прапорів. Але сьогодні в Автокефальній церкві синьо-жовті прапори і автокефалісти Галичини так само як і Рух ідуть разом, хоч УАПЦ має претензії до Руху, що він більше заступається за греко-католиків.

Отже, сьогодні існує в Галичині УАПЦ з сімома єпископами, яких швидко висвятили, а собор тієї Церкви в Києві вирішив проголосити патріархат і обрав Блаженнішого Митрополита Мстислава Києво-Галицьким Патріархом. Які будуть дальші канонічні і політичні кроки щодо залегалізування Патріархії, важко сказати: чи буде спільний собор Церкви в Україні і в діаспорі, як і коли відбудеться інтронізація Патріарха, чи то залишиться лиш одностороннім актом, як це було з оголошенням, яке українці-католики зробили в Римі в 1975 р., цього ми ще не знаємо.

Нині виглядає, що українська автокефалія стала на принципі патріархату. Про це відомо з розмов із деякими священиками, з якими я говорив у Галичині. Виглядало, що ідеалом для них є національний патріархат "без Риму і без Москви" і такий виклик вони кидали греко-католикам. Мовляв, сьогодні ми є першими, вчинили історичний крок, а ви греко-католики, які хотіли патріархату й не хотіли, вже не можете монополізувати свою національну вищість...

Під час перебування в Києві ми були свідками великої маніфестації Української Автокефальної Православної Церкви. Особисто я був захоплений організованістю, участю, служінням і настроями. Але це не була київська Автокефалія. Організаторами й учасниками маніфестації були, в принципі, галичани, що хотіли звернути на себе увагу, бо про них думалося, що вони не є "існуючим фактором". Їх приїхало коло 8 тисяч, вони взяли участь і провели дуже зорганізовано цей акт-поминки ліквідації УАПЦ Митрополита Липківського і вшанування жертв процесу СБУ. Взяти участь сімдесят священиків, три єпископа, чудово відправили Богослуження на Володимирській Гірці, що тривало три—чотири

години, а потім провели процесію, яка хоч і не була санкціонована, все таки відбулася без всяких інцидентів. Церковно-національний хід з хоругвами і національними прапорами дійшов до Софійської площі і там відбулося жалібне зібрання. Це була ініціатива насамперед галицьких автокефально-православних. Автокефалістів на Великій Україні дуже мало. Є два священики в Києві і поза ним. Існують окремі зародки-ядра православних автокефальних громад у Дніпропетровському, Миколаєві і ще в кількох містах, але нема священиків. Організована УАПЦ існує в Галичині. Не хочу оперувати цифрами. Мені здається, що є 200—300 священиків з парафіями, які прийняли автокефалію. Православні кола подають дещо вищі цифри, вдвічі стільки. Але вони, на жаль, не вибираються на схід України. Це зрозуміло чому. Священики УАПЦ жонаті; в Галичині забезпечена їх екзистенція. Їхати на Велику Україну може нежонатий священик, без дітей, який може хоч де перебути. Відомо, які умови порушуватися в Радянському Союзі: вас мусять офіційно приписати, треба мати квартиру і т. д. Владика Володимир Романюк, тепер з титулом Владика Ужгородського і Хустського на Закарпатті, не має там ні однієї парафії. А туди треба їхати і контактуватися з патріотично наставленими священиками. Владика Романюк казав, що його місійним тереном є Велика Україна, але він живе у Косові.

Сучасний стан УКЦ назагал відомий. Вона має тепер сім єпископів у Галичині, трьох на Закарпатті. Між греко-католиками в Україні існують різні течії: одні більш проримські чи прозахідні, інші просхідні. Митрополит Стернюк і його ближче оточення, єпископ Филімон і єпископ Юліян, належать до східньої орієнтації. Якщо ви берете участь у відправах у Преображенській церкві, то маєте уяву, що ви у соборі святої Софії в Римі. Владика Дмитерко і Василик більше західньої орієнтації, і такими є багато колишніх підпільних священиків. Єпископ Василик навіть зовнішньо, одягом, робить враження римо-католицького архиєрея; в міжконфесійних поглядах — ригорозний, щодо православних — безкомпромісово наставлений. Також Чин Василян, очевидно західньої орієнтації, має чималу групу священиків і братів. Тепер вже відомо точно, скільки вони нараховують. Усіх коло 110, в тому числі коло 60 священиків, а решта брати і новики. Діють редемптористи та студити (монаші спільноти східньої орієнтації).

Головною силою Греко-Католицької Церкви в Галичині є монаші чини; це люди, які повністю так чи інакше працюють для Церкви. Цього не годні очікувати від одружених священиків. Світські священики також є, але вони із дуже старих або з тих, що перейшли із православ'я. Велика більшість має проблему з духовною освітою: одні набули якусь освіту приватно, наприклад, від старшого священика, а інші недостатню освіту в православних

російських семінаріях. На цю ситуацію браку належної богословської освіти всі скаржаться. Це саме у православних церквах. Один з Владик має понад 60 священників, в тому числі одна третина у похилому віці, які вже не можуть займатися місійною працею. В Закарпатті творення греко-католицьких парафій сповільнене через брак священників. Ситуація не є блискою, але існує глибока віра і бажання ту Церкву відновити. Українські політичні кола підтримують більше греко-католиків не тому, щоб дискримінувати православних, тільки вони доцінюють факт 45-річного переслідування УКЦ і те, що їй зроблено величезну кривду. Багато рухівців думає, що церкви, де є більшість греко-католиків, повинні бути віддані їм. На тлі суперечок за церкви і приміщення виникла боротьба, про яку нам відомо, на жаль, не завжди об'єктивно. Вона, на щастя, не мала таких розмірів і ексцесів, як тут і там говорять: про якісь бійки, смертні жертви, майже релігійну війну. На еміграції ці речі переборщується з обидвох сторін. Це все треба б перевірити. Як виходило з розмов із різними людьми, конфронтація ведеться полегко, на жаль, на низькому рівні. Як це відбувається хоча б на Львівщині ілюстративним було явище коло собору св. Юра перед святами. Обидві сторони поводитися досить цивілізовано. Протягом кількох днів перед собором були дві групи, одні служили (офіційна православна церква), інші маніфестували за відкриття собору св. Юра. Між ними хлопці зі СНУМ із синьо-жовтими пов'язками, як служба порядку, щоб не довести до конфронтації. А міліція аж за огорожею. Але все було в порядку. Одні співали собі вгорі, інші — внизу. Одні робили демонстрацію, один громадянин вже кілька днів голодував за Греко-Католицьку Церкву, а інший (священик) вияснював своє. Але за три—чотири дні страчних і великодніх Богослужень не було ніякої сутички. Всі церкви у Львові були повні. В Преображенській церкві відправи йшли з трьома єпископами; від Великої П'ятниці до другого чи третього дня Великодня — повно народу. Успенська церква, автокефальна православна, — теж повна. Та й інші церкви — Петра і Павла, П'ятницька, Миколая — також були повні. До речі, о. П. Ярема і його помічники продавали в Києві картки для будови катедрального собору у Львові.

Три, фактично чотири церкви у Львові є греко-католицькі, три автокефальні і дві в руках т. зв. Руської Православної Церкви. Треба собі усвідомити, що нелегка справа тих віровизнань, але і не безнадійна. Маю враження, що ми іноді їх перебільшуємо. Релігійна боротьба не належить до найшляхетніших, і український народ вже не одну пережив, але їх не можна розв'язати за однією формулою і накиненою розв'язкою в користь одних або других. Світські кола намагаються впливати, щоб до цього не дійшло. Проте обопільно ведеться невласлива пропаганда і про це

треба дуже широко говорити. Православні закидають католикам, що акція за реабілітацію УКЦеркви — це польська затія, мовляв, хочуть нас польонізувати. Ось уже Ярузельський приїжджав до Львова, поляки готуються повертатися до Галичини і т. д., а дорога до цього йде через Греко-Католицьку Церкву. Уважаю, що такої історичної нісенітниці годі собі уявити. Якщо хтось в Галичині був і твердо стояв за національні права, в тому і проти поляків, то це Греко-Католицька Церква. І не можна говорити, що Митрополит Шептицький був "вийнятком", бо всі з нас знають історію Галичини і Західньої України, де ціла Церква твердо стояла в обороні національної самобутності. А з другого боку, мені видаються дуже невластивими закиди автокефальникам, що їх ініціатива творення в Галичині УАПЦ — це інспірація КГБ. Я такі закиди чув. Думаю, що це не відповідає правді. Хто автокефальники? На мою думку, це люди, які широко хочуть бути православними і знайшли своє оформлення в Українській Автокефальній Православній Церкві, а не в режимній православній. Ці перебільшення, а особливо у версії, яку чуєте від простолюддя, які трошки ще начиталися якоїсь літератури, католицької чи православної (в тому і з російських джерел), доходять до абсурду. Автокефальники на Україні, зокрема в Галицькій Україні, не є ані агентами, ані чужою інспірацією. Ці явища породили складні умови наших часів. Що КГБ може розігравати ці суперечки між одними і другими, то інша річ. Якщо більше мутної води, то ясно, що там влада буде намагатися накидати свою волю і компромітувати не лише обидві українські Церкви, але й релігію взагалі. Мовляв, релігійним фанатикам треба комуністичних посередників, арбітрів. Думаю, що скоріше чи пізніше (було б краще, якби скоріше) дійде до якогось розумного замирення на підставі таких принципів:

1) Приналежність до Церкви — це справа сумління і кожний вирішує сам за себе;

2) Українськими церквами, з національного погляду й історично, є і Греко-Католицька, і Українська Православна, але не та сьогодні псевдоукраїнська, яка ще продовжує російську традицію (екзархат Московської патріархії);

3) Кожна церковна спільнота має право на свою діяльність на всій території України, а також може оформитися у таку канонічну структуру, яка їй відповідає. Не було властивим, що деякі православні кола відкидали ідею українського католицького патріархату, як і сьогодні греко-католики тут і там не мають підстав виступати проти створення Патріархату УАПЦ;

4) Боротьба між церквами шкідлива, а з погляду християнської моралі — неетична, бож християнська релігія вчить толерації і взаємної пошани, людської гідності, свободи одиниці;

5) Вона шкодить національному добру і сучасним інтересам

України. Коли сьогодні є шанси добитися важливих політичних досягнень, не сміємо відкривати цього зайвого конфлікту, який нас послаблює.

Це усвідомлюють собі вже деякі священики і єпископи, але далеко не всі. Більше свідомими цього є світські кола. На жаль, видається, що священики готові менше зробити, як світські люди. Священики з обидвох, чи і з трьох боків, зацікавлені власними безпосередніми інтересами. Тому думаю про вирішальний третій чинник. Маю на увазі людей з Руху, з теперішньої демократично вибраної місцевої влади, які повинні б підвестися понад свої особисті симпатії чи антипатії і діяти в ім'я спільного добра. Ці люди, насамперед, є справді відповідальними національними діячами. Якщо вони щось скажуть, як вони порадять і схочуть бути посередниками та запросять зацікавлених до спільної розмови, то це допомогло б. Також допомогла б діаспора, католицька і православно ієрархія, якщо зуміють підвестися понад часткові інтереси. Але здається, що в діаспорі немає бажання позитивно впливати на розв'язку, справу залишено нейтрально: нехай там все те вариться. Воно завжди вивариться, бо час є найкращим лікарем, але воно може нас коштувати багато.

Цю болючу у нас тепер справу я намагався представити імпресіоністично, але дуже конкретно і подекуди, можливо, разючо. Може воно не було повним та об'єктивним, бо не все ми ще знаємо. Але одного мені годі закинути, що ці речі я представляв, завиваючи їх у папірці. Навіть до такої контроверсійної і чутливої справи, як релігійний конфлікт, слід підходити дуже холодно і більше з розумом, аніж з перечуленими емоціями чи з погляду вже віджилих догм. Українська громада в діаспорі, хоч релігійно поділена, але протягом довшого часу знайшла релігійний мир, співіснування, а часто й конструктивну співпрацю. Цього бажаємо й нашим землякам в Україні. Якщо можемо (а я таки думаю, що можемо, і то в значній мірі!) допомогти нашим землякам і одновірцям знайти спільну мову, дійти до розумного виходу з глухого кута, створити справжню християнську атмосферу й відрізнити великі речі від малих у наших змаганнях до кращої долі нашої ще далеко не вільної і незалежної України, в тому дусі діяти та впливати на Україну, то ми б з честю виконали наш емігрантський національний і християнський обов'язок.

ПРО МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Сучасна ситуація в міжнаціональних відносинах в Україні — закономірний результат колоніального становища республіки в складі колоніальної імперії. За винятком росіян, переважна більшість з 128 національностей, що за даними 1989 р. живуть в Україні, зупинились у своєму демографічному зростанні, а деякі — значно зменшилися.

Одна з причин зменшення — русифікація аж до повної апліації неросійських народів, яких під гаслом інтернаціоналізму підштовхували до визнання неперспективності своєї національної визначності, до "добровільної" відмови від рідної мови та культури.

Російському населенню втлумачується думка про месіанську інтегруючу роль Росії, пропагується почуття великодержавної величі, прищеплюється під прикриттям інтернаціоналізму шовіністична ідеологія, яка найяскравіше виявляється в діях чорносотенної "Пам'яті".

Російське та зрусифіковане населення, як і в інших республіках, підбурюється до активної протидії Українському відродженню. Ця пропаганда знаходить, зокрема, живильний ґрунт у Криму, Миколаєві, Луганську та в інших регіонах сходу України. Проте, з'їзд з задоволенням констатує, що облудна офіційна пропаганда не всюди досягає мети. Наприклад, за даними соціологічного анкетування 48% росіян в Україні підтримує ідею незалежності України і тільки 38% — проти.

Згідно з Програмою Руху з'їзд стверджує принципи рівноправ'я громадян України незалежно від їхньої етнічної належності й засуджує ще й досі існуючі залишки сталінсько-брежнєвської національної політики, зокрема обмеження за національною ознакою прав на вищу освіту, престижні професії, службове просування.

З'їзд підтримує право на національну і територіальну автономію для національних меншин, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурну автономію для всіх інших національностей.

З'їзд звертається до законодавчої та виконавчої влади в Україні з конкретними пропозиціями:

- створити у Верховній Раді постійну Комісію з питань національностей;
- створити в складі Ради Міністрів Комітет у справах національних меншин;
- розробити Конституційний механізм гарантованого представництва у Парламенті республіки представників найбільш численних етнічних груп;
- заснувати та відновити національні вищі учбові заклади, ка-

федри, школи, дитячі садки, газети, журнали, видавництва, театри та інші культурні заклади;

— провести радикальну реформу радіомовлення й телебачення, зокрема впровадивши радіо- й телепередачі національними мовами;

— вжити заходів для забезпечення національно-культурних товариств приміщеннями, коштами та матеріальною базою;

— повернути національним меншинам вилучені в них об'єкти релігійного та національно-історичного значення;

— разом з національно-культурними товариствами розробити й ухвалити державний перспективний план відродження національних культур.

Незалежна суверенна демократична Україна має стати гарантом прав і свобод усіх своїх громадян.

На шляху до створення самостійної Української держави Рух, шануючи права людини, буде послідовно відстоювати і захищати національні права представників усіх народів, що живуть в Україні, для кого вона стала Батьківщиною.

28 жовтня 1990 р.

Другі Всеукраїнські збори Народного руху України.

ДЕКЛАРАЦІЯ

ініціативної групи Асоціації Українських Правників

Споконвічне прагнення українського народу до волі, боротьба за право посісти рівне становище між державами світу завжди зустрічали шалений опір з боку ворожих сил. Протягом усієї історичної доби знаходились ті, хто зазіхав на родючі землі України, на надбання її талановитого і роботящого люду. Лише незламна воля та героїчні зусилля найкращих синів України, укупі із зусиллями національно-визвольних демократичних рухів інших народів поклали початок безповоротного процесу розпаду останньої у світі імперії.

Українство протягом багатьох років перебувало у полоні напіввійськових-напівфеодальних політичних та економічних структур. Система державних інституцій та правна система в Радянському Союзі працювали на імперські інтереси, фактично були інструментом зведеної до абсолюту системи васальної залежності нижчого партійного клану від вишого. Вони і досі лишаються засобом узурпування влади єдиною правлячою партією. Така влада не тільки не зв'язувала себе правом, а навпаки — сама злочинно використовувала право для поневолення людини. Апарат КПРС, претендуючи на збереження нічим не обмежених повноважень у державі, прагне і надалі стояти над державою і над суспільством, а тим самим фактично не підпорядковується юрисдикції державних і правних інституцій. Втілення в життя принципу народовладдя унеможливлене, з одного боку, відсутністю в Україні демократично обраної влади, а з другого боку — утвердженням партією правовим нігілізмом та низьким рівнем правної свідомості. У суспільстві немає належного розуміння того, що зміст права складає *свобода*.

Сьогодні історія надає нам шанс вибороти Україні державну незалежність. Сучасно звучить пророче Кобзареве вішуння: "...коли ми діждемося Вашингтона з новим та праведним законом? А діждемося таки колись!" Шлях до незалежності лежить через розбудову в Україні правної держави. Щоб досягти цієї величної мети, потрібна титанічна праця. Серед будівничих нової, демократичної незалежної України на чільному місці мусить стати добре зорганізована та об'єднана цими ідеями спілка правників.

Потреба в існуванні такої організації спонукала нас, ініціативну групу українських юристів, проголосити намір створити Асоціацію Українських Правників. Першочерговими завданнями Асоціації, зорієнтованими на досягнення нашої головної мети — побудову в Україні суверенної правної держави, вбачаються такі:

1. Сприяння відродженню української школи права.
2. Налагодження постійних міжнародних контактів з метою досягнення кращих набутків сучасної світової правної науки й практи-

ки. Широке залучення до роботи в Асоціації правників з української діаспори.

3. Участь у проведенні наукових досліджень з проблем права.

4. Аналіз та експертиза законодавчих актів та законопроектів. Висування законодавчих ініціатив.

5. Пропаганда правових змагань серед населення з метою запровадження в життя принципу всебічної правової поінформованості суспільства та виховання високої правової свідомості громадян Української держави.

6. Активне сприяння обранню до українського парламенту фахівців з різних галузей права та всіляка допомога у підвищенні правового рівня українських парламентарів, праця на зростання ролі та значення Парламенту в житті суспільства.

Ініціативна група зі широю вдячністю прийме, розгляне та візьме до уваги ідеї, міркування та пропозиції правників України щодо програмних і статутних положень Асоціації, з великою повагою поставиться до будь-якого творчого доробку з цього приводу.

Наша адреса: 252032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 37/122, юридичний відділ Секретаріату Народного Руху України. Телефони: 274-79-16, 274-32-57; факс — 224-91-51, 274-11-23. Код Києва—004.

Ініціативна група:

Сергій Головатий, кандидат юридичних наук (народний депутат України, член постійної комісії Верховної Ради УРСР з міжнародних зв'язків, Голова Київського крайового Народного Руху);

Левко Лук'яненко, правник (народний депутат України, Голова Української Республіканської партії);

Олександр Ємець, кандидат юридичних наук (народний депутат України, Голова постійної комісії Верховної Ради УРСР з прав людини);

Володимир Василенко, доктор юридичних наук, професор (завідувач кафедру інституту міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету);

Василь Кісіль, кандидат юридичних наук, професор (інститут міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету);

Юрій Айвазян, правник (завідувач юридичним відділом Секретаріату Народного Руху України);

Сергій Нечитайло, правник (правознавець юридичного відділу Секретаріату Народного Руху України);

Віктор Ніказаков, правник (правознавець юридичного відділу Секретаріату Народного Руху України);

Олександр Дмитраш, правник (юрисконсульт Управління охорони здоров'я Київського міськвиконкому).

УХВАЛА ДРУГИХ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРІВ РУХУ

Народний Рух України на своїх Других Всеукраїнських зборах в одвічній столиці Української держави м. Києві 25-28 жовтня 1990 року розглянув і обговорив питання про політичну ситуацію в Україні та завдання Руху, врахував пропозиції, висловлені в доповідях і промовах і, спираючись на волю делегатів від усіх теренів України, визначає такі характерні особливості сучасної політичної ситуації й засади до своєї дальшої роботи:

Поставивши на початковому етапі своєї діяльності завдання залучити якомога ширші маси громадян до демократичних перетворень, підштовхнутих наростаючими настроями невдоволення й послаблення тоталітарного режиму внаслідок глибокої ідеологічної кризи, розуміючи, що багаторічне панування партійно-мафіозної системи, могутня пропагандистська машина, демагогічні брехливі гасла та повний інформаційний голод створили в значній частині населення, особливо східних і південних областей України, ілюзію можливої перебудови "згори", НРУ у своїй попередній програмі підтримував перебудовчі гасла, не відхиляв можливість співпраці з членами КПРС, які поділяли ідеї Руху та включалися в активну спільну боротьбу. Сьогодні в свідомих громадян уже не залишилося ілюзій щодо КПРС, за якою йде тільки та частина населення, чії корупційні інтереси вона захищає, якій вона дає вигоди й пільги, можливість жити нетрудовими доходами тощо. Сьогодні Рух розуміє свою основну програмну мету так: тільки повний суверенітет нашого народу, незалежна українська держава відповідають сучасному розвитку світової цивілізації. Інші форми історичного існування народу, нації безальтернативно й безжально відкидають українську спільноту на задвірки цивілізації, роблячи її сировиною для подальшого розвитку інших державних народів. Сьогодні Рух природно переріс з Руху за перебудову до Руху за державну незалежність України, став реальною силою, опозиційною до КПРС і тоталітарної державно-партійної системи. Теперішня політична ситуація наочно засвідчує те, про що Рух заявляв на своєму Установчому з'їзді: вчорашні речники й охоронці тоталітарної системи імперсько-шовіністської політики не здатні стати справжніми прихильниками демократії, економічної і політичної свободи. КПРС як основа тоталітарної системи, вже не прикриваючи свої наміри демагогічними гаслами, перейшла до відвертої конфронтації і відкритої боротьби з демократичними силами. Стрімке погіршення економічного стану, спричинене блокуванням партапаратною більшістю у Верховній Раді радикальних рішень, а водночас ігнорування старими виконавчими структурами прийнятих рішень, спричиняють кризу влади і штовхають Україну до хаосу й безвладдя.

Розуміючи всю складність перехідного періоду і усвідомлюючи

велику відповідальність, яка лягає на плечі тих, хто пропонує народові вихід з існуючого становища, НРУ, як опозиційна режиму громадсько-політична сила, визначає пріоритетні заходи, без яких не може бути й мови про покращення ситуації.

Необхідно в найкоротший термін здійснити заходи по реорганізації Руху у відповідності до змінених Програми та Статуту НРУ, що дало б можливість об'єднатися в Русі або довкола нього всім демократичним силам, всім політичним партіям чи громадським організаціям, які домагаються повної державної незалежності України. Всеукраїнські збори закликають всі демократичні організації, всі політичні партії, мета діяльності яких співпадає з метою Руху, стати його асоціативними членами.

Усвідомлюючи, що агонізуючий комуністичний режим з метою збереження панівного становища може використати свій найбільший у світі арсенал репресивних засобів, Всеукраїнські збори Руху закликають всі свої організації, всі демократичні сили готувати людей до масового опору, акцій громадянської непокори.

З цією метою слід оперативно проводити створення надійної інформаційної мережі, страйкових комітетів, формувань громадського захисту для попередження можливих провокацій. Потрібно допомогти військовим та представникам правоохоронних органів зрозуміти, що вони мають захищати свій народ, роз'яснювати їм провокаційну діяльність КПРС та необхідність деполітизації.

Всеукраїнські збори, вітаючи прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, як такі, що відповідають віковичним прагненням народу до власної державності, вважають: державна незалежність України не може бути обмежена жодним договором.

Економічне процвітання України можливе лише за умови її державної незалежності, ринкової економіки, а тому єдиний союзний ринок — це шлях до нової кабали. Рух вимагає від Уряду негайно прийняти закони про захист майна українського народу, реекспропріювати всі підприємства та майно, що перебувають у віданні союзних міністерств і відомств.

Рух, як антимилітаристська організація, рішуче виступає за ненасильницькі методи досягнення своїх цілей;

Всеукраїнські збори схвалюють розпочату організаціями Руху та іншими громадсько-політичними об'єднаннями роботу на підтримку ідеї створення власної армії, вважають що українська армія не лише атрибут суверенітету, а й гарант державної незалежності;

Розцінюючи міжнаціональні відносини як важливий фактор політичної стабільності, Всеукраїнські збори схвалюють рішучі дії Секретаріату, що запобігли спробам розпалити міжнаціональну ворожнечу, утворити так звані "інтерфронти", посіяти розбрат і недовіру серед народу України;

Всеукраїнські збори закликають членів Руху, віруючих усіх конфесій до громадянського миру. Український народ, що з давніх давен свято сповідував принципи християнської моралі, не повинен стати на шлях взаємної ворожнечі і розбрату.

Всеукраїнські збори відзначають, що екологічна обстановка в Україні залишається й надалі катастрофічною, вимагають від державних органів вжити рішучі заходи для її стабілізації, висловлюють глибоку стурбованість станом здоров'я народу України;

НРУ вимагає від Уряду повного контролю над діяльністю АЕС на терені України, негайного закриття Чорнобильської АЕС;

Збори вітають пробудження громадянської самосвідомості українських медиків і створення Всеукраїнського лікарського товариства ВУЛВ з відродженням краших традицій національної медицини;

Всеукраїнські збори підтримують наростаючий робітничий рух, вважають справедливими всі вимоги шахтарів Донбасу і вимагають їх якнайшвидшої реалізації;

Всеукраїнські збори підтримують активний студентський і молодіжний Рух, вбачають в ньому визначальну складову частину загальнонародного визвольного Руху, виступають за реалізацію всіх вимог, висунутих студентським страйком та голодівкою;

Всеукраїнські збори підтримують жіночий Рух і Рух солдатський матерів і вимагають якнайшвидшого виконання постанови Верховної Ради УРСР про проходження військової служби громадянами України.

Найважливішим завданням сьогодення Всеукраїнські збори Руху вважають роботу на всіх рівнях в усіх демократичних організаціях і політичних партіях, усіх патріотів України незалежно від національності, віросповідання та партійної належності, спрямовану проти підписання нового союзного договору. Новий союзний договір — це загроза демократії, це утривалення життя для тоталітарного режиму, це збереження нерівних і невірних умов для всього народу України. Це шлях до прірви. Україна повинна стати демократичною незалежною соборною державою, доброю матір'ю для всіх своїх громадян, надійним, відкритим сувереном у зв'язках з цивілізованими країнами Європи і світу.

28 жовтня 1990 р.

ДО ХРИСТИЯН УСІХ КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ

28 жовтня 1990 року, в день, коли приймається ця резолюція, Московський Патріарх Алексій II разом із митрополитом Філаретом та іншими офіційними особами, за допомогою спецслужб проникли в оточений народом Храм Святої Софії для торжественних церемоніалів. Вони обманули народ, а разом з тим і поняття честі та звичайної священної самоповаги.

Свою імперську політичну місію вони оздобили Богослужінням і модними словами "незалежна" і "самостійна". Однак, загально-прийняте церковне поняття незалежності — це автокефалія. Така Церква вже є, і Україна вже зустріла її Патріарха.

Наше завдання — спокійно довести до народу суть справи. Рух вважає, що ідея так званої Української Православної Церкви — це нова і фальшива вивіска для тієї ж Російської Православної Церкви. Геополітичні інтереси черговий раз одягнули релігійні шати. Вірні Української Православної Церкви, які все ще сприймають Бога по-російськи, повинні усвідомити, що Рух не відбирає їм Православ'я — Рух повертає його серце туди, де воно було 1000 років тому.

Російська Православна Церква, що за останні сорок років була єдиною легально діючою Церквою в Україні, солідаризується з політикою КПУ і утруднює повне поновлення у правах поруйнованих конфесій. З духовних руїн відроджуються християнські традиції нашого народу. В муках підводяться Українська Автокефальна Православна Церква, знищена 1930 року, і Українська Греко-Католицька Церква, знищена 1946 року. Природно, що вони там, де сильніше б'ють джерела релігійного й національного життя, де не знищені ще фундаменти наших релігійних твердинь.

Хвиля міжконфесійних сутичок в окремих регіонах помітно притихла. Однак, після того, що сталося 28 жовтня в Софійському соборі, нема певності, що навіть там, де запанував спокій, у душі людській оселиться благодать. Рани ще надто свіжі.

Основними збудниками міжконфесійної ворожнечі є сьогодні КПУ і КДБ.

Для подолання їх руйнівної сили нація мусить бути консолідованою, а не ослабленою внутрішніми чварами.

Нам далеко до толерантності й взаємоповаги між різними релігійними конфесіями, але ми в зонах і тюрмах вистраждали необхідність християнської єдності національних духовних і моральних сил. Національними є обидві наші Церкви, тому вони мають молитися одна за одну. Християни України й надалі молитимуться за об'єднання трагічно розколеної Української Християнської Церкви. Але таке об'єднання не можна проголосити вольовим актом. Доки не буде на нього благословення Господнього, Україна мусить споглядати Бога очима обох своїх Церков.

Рух зацікавлений не в тому, щоб перемогла одна з Церков, а в тому, щоб духовним ідеалом нашого народу стала Нагірна Проповідь Христа. Ми закликаємо всіх до християнської любові і національного обов'язку, бо міжконфесійна ворожнеча є, по суті, антихристиянською і антинациональною справою.

Ми закликаємо вірних кожної Церкви плекати й підносити християнські чесноти власним прикладом.

Ми закликаємо молодь і поважних людей єднатися в братства для підтримки українських Церков та їх місійної діяльності на ниві християнізації України.

Ми закликаємо священослужителів усіх конфесій боротися не за пріоритети своїх Церков, що роз'єднує віруючих, а подвижницьки виконувати свою пастирську функцію — плекати для Української Держави духовно високих і чистих серцем громадян.

Пам'ятаймо, що висока християнська мораль — єдино прийнята мова міжлюдського й міжнаціонального спілкування в постбільшовицьку епоху. Хоч би до якої Церкви ми належали — не забуваймо: Бог — це любов!

28 жовтня 1990 р.

УХВАЛА ПРО УТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО БЬОКУ «ДЕМОКРАТИЧНА УКРАЇНА» (Проект)

З метою підготовки до наступних багатопартійних виборів в Україні Другі Всеукраїнські збори Народного руху України ухвалили:

1. Звернутися до всіх опозиційних КПСС політичних та громадських організацій України з пропозицією про утворення республіканського бьюку "Демократична Україна" для участі в багатопартійних виборах.

2. Доручити Секретаріатові Народного руху:

а) до першого січня 1991 року підготувати і провести установчі збори бьюку "Демократична Україна" за участю повноважних представників організацій-фундаторів;

б) розробити проекти програмних документів бьюку "Демократична Україна" із врахуванням пропозицій, що містяться у співдоповіді заступника голови Народного руху України С. І. Конєва.

3. Контроль за виконанням Ухвали доручити голові Народного руху України.

Київ, 25 жовтня 1990 року.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПАРЛАМЕНТУ І НАРОДУ УКРАЇНИ ЩОДО СИТУАЦІЇ В КРИМУ

З'їзд рішуче засуджує шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклятури відокремити Крим від України у нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам. Вірні провідники імперської політики КПРС — комуністичні керівники Кримської області — ігнорують інтереси репресованого кримсько-татарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на свою історичну батьківщину. Попри безперечні складності й необхідність великих витрат, пов'язаних з поверненням кримських татар, керівники Кримської області блокують надання землі кримським татарам для індивідуального будівництва, мотивуючи це відсутністю вільних територій, і водночас здійснюють швидкий розподіл ділянок для будівництва дач: лише у вересні цього року 270 га під Сімферополем передано для цих цілей. З Криму активно вивозяться необхідні для житлового будівництва матеріали, а союзні відомства для своїх відомчих робіт інтенсивно завозять робітників з Росії. Тисячі гектарів Кримської землі зайняті військовими базами та полігонами, планується переведення до Криму значного контингенту військових із країн Східної Європи.

Кримське парткерівництво усвідомлює, що 500 тис. кримських татар мають тверду рішучість всупереч всім шовіністичним демаршам повернутись на рідну землю, і тому так поспішає вирішити долю Криму без участі людей, варварське виселення яких вкрай негативно позначилось на економіці, сільсько-господарській культурі і врешті на самій природі Криму. Бо земля, що втратила свого історичного господаря, гине, бо для переселенців вона є лише територією для проживання, а не єдиною в світі.

Кримська філія КПРС роздмухує в обласній пресі, в засобах масової інформації антитатарські і антиукраїнські настрої. Обкурені великодержавним дурманом росіяни, що від своїх нужденних домівок післявоєнної Росії примандрували до Криму, потішають себе фантазмагоричною визвольно-культурницькою та державницькою місією. Все це дезорієнтує тих українців, які під ідеологічну тріскотню про безликий радянський народ, повністю позбавлені української школи і культури в Криму, втратили свою національну ідентичність і перестали поважати національні почуття інших.

Але є в Криму прогресивні, національно свідомі демократичні сили, солідарні з невинно потерпілим татарським народом. Вони вимагають покласти край шовіністичній політиці Кримської і Севастопольської Рад, які планують на своїх позачергових сесіях проголо-

сити автономію Криму з наступним включенням до складу РРФСР, що суперечить конституційному принципу територіальної цілісності України. Неправомірність дій кримських керівників очевидна: вони поспішають з "автономізацією" півострова задовго до повернення на свою історичну Батьківщину всього кримсько-татарського народу. Отже це спрямовано насамперед проти цього народу.

З'їзд звертається до Парламенту і Уряду України з вимогою забезпечити юридичні й матеріальні гарантії повернення до Криму кримсько-татарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримсько-татарського геноциду — Центру) і визнає його право на створення татарської автономії у складі незалежної України, яка забезпечить реалізацію права корінної національності на самовизначення і буде справжнім гарантом національно-культурного розвитку всіх національних груп в Криму.

З'їзд закликає всіх кримчан не піддаватися антинародній політиці керівництва області і не допустити в угоду партапарату протистояння в Криму людей різних національностей.

28 жовтня 1990 року.

РОСІЯНИ НА УКРАЇНІ

За даними соціологічного дослідження, проведеного в серпні 1990 року, 46 відсотків росіян в республіці (55 відсотків українців) за вихід УРСР зі складу СРСР, 38 (26) — супротив, 16 (19) — утруднюються відповісти. 16 відсотків росіян (28 відсотків українців) віддають перевагу моделі суспільства "демократичний соціалізм", 41 (37) — "шведський соціалізм", 6 (10) — капіталізм, 11 (18) — затруднилися дати відповідь.

З київської газети *Что делать*, ч. 1, листопад 1990 р.

ПРОПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ДРУГИМ ВСЕУКРАЇНСЬКИМ ЗБОРАМ НРУ

I. Звернутися до Верховної Ради Української РСР і до Народної Ради парламенту з пропозицією якнайближчим часом окремим Законом націоналізувати на терені України всі підприємства, що були незаконно відібрані в українського народу 29 вересня 1965 року і належать нині союзним міністерствам і відомствам. Це треба зробити сьогодні, бо завтра буде пізно: союзні міністерства реорганізуються в *концерни*, які мають намір всі 95 відсотків українських підприємств перехопити з рук союзних міністерств у свої руки — з тим, щоб усі прибутки (100 млрд. крб. — три річні бюджети України!) як і раніше йшли в московський казан. Дуже противно, що цю ідею — націоналізацію — підтримує тов. Володимир Кирилович Черняк.

II. Якщо в ці дні не будуть націоналізовані підприємства, банки, наукові установи, газомагістралі тощо, скликати оперативну — в грудні 1990 р. — *Всеукраїнські установчі збори* зі статусом найвищого законодавчого органу українського народу. При цьому установчі збори мають на меті:

1. Розпустити Верховну Раду Української РСР, оголосити УРСР народною республікою України, створити Тимчасовий Уряд, видати Закон про невивезення недоговірних продовольчих товарів з України, ввести з 1 січня 1991 р. українську грошову одиницю.

2. Націоналізувати на терені України підприємства, наукові установи, банки, газо- та електромережі, які незаконно належать імперській Москві; проголосити Закон про приватну власність на засоби виробництва з правом наймати робітників у невеликій кількості на сезонні роботи; утвердити Закон на землю, яка надається в безплатне й вічне — з правом спадкоємності — користування селянам, які можуть і хочуть її обробляти (горожанам земля продається в обмеженій кількості).

3. Розпустити Компартію України, а її майно передати місцевим радам (районним, міським, обласним).

4. Оголосити нові вибори до українського парламенту на основі багатопартійної системи.

5. Скликати в Києві з'їзд колоніальних народів СРСР, оголосити розпуск СРСР, скасування Союзного уряду та все-союзного президентства і утворення Конфедеративної Співки ста держав з Консультативною радою на чолі.

Механізм скликання Всеукраїнських установчих зборів: голов-

ними організаторами представницького всенародного форуму є Народний рух України, народна Рада чинного парламенту, місцеві Ради, страйкові комітети, всі партії, окрім КПУ. Там, де місцеві Ради перебувають під п'ятою Компартії, створити комітети національного порятунку по скликанню Всеукраїнських установчих зборів.

Головним координатором у скликанні зборів має стати Велика Рада Руху.

III. УСДП підтримує пропозицію про перейменування Народного руху України за перебудову в *Народний рух за відродження України*.

IV. УСДП прийняла за свою ідеологію український демократичний націоналізм, який і теоретично, і практично має протистояти великодержавному російському шовінізмові. Вважаю, що він, український демократичний націоналізм має стати головною ідеологією Руху.

24 жовтня 1990 р.

Сергій Плачинда

СПІЛЬНА ЗАЯВА

Голови Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки і Голови Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки

Українська Радянська Соціалістична Республіка і Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, спираючись на вікові традиції братства і дружби народів обох держав, прагнучи до дальшого зміцнення всебічного співробітництва між ними, підписали договір, який визначає принципи та основні напрями розвитку відносин України і Росії.

Договір ґрунтується на положеннях Декларацій про державний суверенітет України і Росії. Ухвалені Верховними Радами УРСР та РРФСР Декларації, як і Декларації інших Республік, відкривають нову сторінку у відносинах між ними як суверенними державами.

Ці історичні документи, віддзеркалюючи об'єктивні тенденції сучасного суспільного розвитку, спрямовані на утвердження реального суверенітету республік і на ліквідацію тоталітарних структур, що зжили себе. Функціонування всіх державних і громадських інститутів може бути ефективним лише за умови поваги до Декларацій про суверенітет і до права кожного народу самостійно визначати шляхи свого розвитку. Це повною мірою поширюється й на поточну діяльність усіх органів державної влади та управління Союзу РСР.

Підписання Договору між Україною і Росією переконливо свідчить про те, що Декларації про суверенітет не спрямовані на руйнування міжреспубліканських зв'язків, що склалися, а надають їм нової якості, збагачують їхній зміст, дозволяють повніше врахувати конкретні інтереси сторін. Договір створює для них нові можливості в плані розширення горизонтальних рівноправних і взаємовигідних відносин для формування співдружності суверенних держав.

Л. Кравчук

Голова Верховної Ради Української Радянської
Соціалістичної Республіки

Б. Ельцин

Голова Верховної Ради Російської Радянської
Федеративної Соціалістичної Республіки

19 листопада 1990 року, м. Київ

Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою

Українська Радянська Соціалістична Республіка та Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, які надалі іменуються високі договірні сторони, виходячи з Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року і Декларації про державний суверенітет Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки від 12 червня 1990 року, прагнучи побудувати демократичні правові держави України та Росії, маючи намір розвивати свої міжнародні відносини на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, відмови від застосування сили або економічних методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засобами, а також інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, вважаючи, що подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добросусідства та взаємовигідного співробітництва між ними відповідають корінним національним інтересам народів обох держав і служать справі миру і безпеки, керуючись прагненням розвивати співдружність суверенних держав, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, Хельсінкського заключного акта й інших документів наради з безпеки та співробітництва в Європі і, зобов'язуючись дотримувати загальновизнаних міжнародних норм про права людини і народів, домовились про таке:

Стаття 1

Високі договірні сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої сторони.

Стаття 2

Високі договірні сторони гарантують своїм громадянам незалежно від їхньої національності або інших відмінностей рівні права і свободи.

Високі договірні сторони гарантують громадянам СРСР, які проживають на території Української Радянської Соціалістичної Республіки та Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, після прийняття сторонами законів про громадянство право зберегти громадянство тієї сторони, на території якої вони проживають.

Питання набуття громадянства однієї із сторін особами, які проживають на території іншої сторони, будуть урегульовані

відповідною угодою з урахуванням законодавства сторін про громадянство.

Стаття 3

Кожна з високих договірних сторін гарантує громадянам іншої сторони, а також особам без громадянства, які проживають на її території, незалежно від їхньої національної належності або інших відмінностей громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права.

Стаття 4

Високі договірні сторони, бажаючи сприяти вираженню, збереженню і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншостей, що населяють їхні території, та усталених унікальних етнокультурних регіонів, беруть їх під свій захист.

Стаття 5

Високі договірні сторони розвиватимуть рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав у галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, екології, науки, техніки, торгівлі, у гуманітарній та інших галузях, сприятимуть широкому інформаційному обміну, сумлінно й неухильно дотримуватимуть взаємних зобов'язань.

Сторони вважають за необхідне укласти відповідні угоди про співробітництво.

Стаття 6

Високі договірні сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки та Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах.

Стаття 7

Високі договірні сторони визнають необхідність системи колективної безпеки, включаючи співробітництво обох держав у галузі оборони і безпеки з урахуванням прагнення обох сторін до подальшого зміцнення миру.

Стаття 8

Високі договірні сторони визнають, що до сфери їхньої спільної діяльності, яка реалізується на рівноправній основі через спільні координуючі інститути сторін, належать:

взаємодія у зовнішній політиці; співробітництво у формуванні і

розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського та євразійського ринків, у галузі митної політики;

управління системи транспорту і зв'язку, включаючи супутниковий зв'язок і телекомунікації;

співробітництво в галузі навколишнього середовища на своїх територіях, включаючи заходи щодо мінімізації наслідків чорнобильської катастрофи, участь у створенні всеохоплюючої міжнародної системи екологічної безпеки;

питання міграційної політики;

боротьба з організованою і міжнародною злочинністю.

Стаття 9

Високі договірні сторони визнають за кожною з них право самостійно визначати види і форми власності і регулювати відносини власності на своїй території.

Правовий режим державного майна, майна юридичних осіб і громадян однієї сторони, що знаходяться на території іншої сторони, регулюється відповідними умовами.

Високі договірні сторони погоджуються в тому, що всі питання щодо об'єктів, які кваліфікуються як загальносоюзна власність, будуть урегульовані окремими угодами, що ґрунтуються на законодавчих актах сторін про захист економічних основ суверенітету.

Стаття 10

Економічні відносини високих договірних сторін регламентуються угодами з наданням режиму якнайбільшого сприяння. Сторони забезпечують розвиток економічних, торговельних, науково-технічних відносин на рівнях:

органів державної влади та управління;

банків і фінансової системи;

органів територіального (муніципального) самоврядування;

підприємств, об'єднань, організацій та установ;

спільних українсько-російських та російсько-українських підприємств та організацій;

індивідуальних підприємців;

Високі договірні сторони погодилися в тому, що конкретні механізми міжгосподарських відносин, торгового обміну, всіх видів зв'язку і перевезень, а також питання економічного та інформаційного співробітництва будуть урегульовані міжурядовими умовами. Сторони не застосовуватимуть в односторонньому порядку економічних заходів, що дестабілізують або завдають шкоди іншій стороні.

Стаття 11

Високі договірні сторони укладуть міжурядові угоди про взаємні поставки і послуги, платежі, ціни і рух цінних паперів, а також про строки переходу на взаємні розрахунки за світовими цінами. Даний перелік угод не є вичерпаним.

Високі договірні сторони зобов'язуються вживати заходів до координації політики цін.

Стаття 12

Високі договірні сторони забезпечують транзитні транспортні операції через морські, річкові і повітряні порти, залізниці, автодорожню мережу і трубопроводи, розташовані на їхніх територіях.

Умови і порядок здійснення транзитних транспортних операцій визначаються спеціальними угодами сторін.

Стаття 13

Високі договірні сторони залишають за собою право укласти додаткові договори або угоди про співробітництво в усіх сферах міждержавних відносин.

Стаття 14

Високі договірні сторони вважають за доцільне здійснити обмін повноважними представництвами.

Порядок обміну представництвами та їх статус будуть врегульовані спеціальною угодою.

Стаття 15

Спори щодо тлумачення і застосування норм цього договору підлягають розв'язанню шляхом переговорів.

Стаття 16

Цей договір не зачіпає зобов'язань високих договірних сторін щодо третіх держав та права на укладення договорів з третіми сторонами про їх участь у визначеній договором сфері спільної діяльності сторін і в системі колективної безпеки.

Стаття 17

Високі договірні сторони проводитимуть регулярні двосторонні консультації і переговори з питань виконання цього договору.

З метою реалізації цього договору сторони вважають за необхідне створити також постійно діючу міжпарламентарну комісію по співробітництву.

Стаття 18

Кожна з високих договірних сторін залишає за собою право ініціювати в рамках консультацій переговори про доцільність продовження дії цього договору або окремих його статей.

Положення цього договору можуть бути доповнені або зміцнені за взаємною згодою високих договірних сторін.

Стаття 19

Цей договір підлягає ратифікації.

Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться в місті Москві.

Цей договір набуває чинності в день обміну ратифікаційними грамотами.

Стаття 20

Цей договір укладається строком на десять років. Його чинність буде потім автоматично продовжено на наступний десятирічний строк, якщо жодна із сторін не заявить про своє бажання, денонсувати його шляхом письмового повідомлення не пізніше, як за шість місяців до закінчення строку дії договору.

Складено в місті Києві 19 листопада 1990 року в двох примірниках, кожний українською та російською мовами, причому обидва тексти мають однакову силу.

За Українську Радянську Соціалістичну Республіку Голова Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки *Л. КРАВЧУК*

За Російську Радянську Федеративну Соціалістичну Республіку Голова Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки *Б. ЄЛЬЦИН*

УПреса Варшава

ПРОГРАМНІ ПРИНЦИПИ ПАРТІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

1. ЦІЛІ І ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ

Наша головна мета — створення дійсно демократичної суверенної Української держави, утвердження на її землі принципів гуманізму, свободи та соціальної справедливості, невід’ємності прав людини і верховенства закону. В основу своєї діяльності партія ставить таку зміну суспільного, державного і економічного ладу Республіки, яка забезпечить входження України, як рівної серед рівних, до світової спільноти цивілізованих народів.

На нинішньому етапі, усвідомлюючи те, що загальна ситуація в республіці диктує необхідність невідкладних і радикальних змін у всіх сферах життя суспільства і передусім в економіці, будучи впевненою, що нинішній склад Верховної Ради УРСР, сформованої за умов всевладдя КПРС, не в змозі забезпечити необхідну для проведення реформ законодавчу базу і сформувати уряд, здатний їх реалізувати, враховуючи складність і суперечливість соціальних процесів і виходячи з необхідності захисту демократії та збереження громадської згоди в Україні, партія ставить своїм завданням досягнення демократичними силами в Республіці парламентської більшості і утворення коаліційного уряду народної довіри, а також досягнення більшості в місцевих органах влади.

З досягненням цієї мети партія буде вважати своєю функцією утвердження принципів демократії і свободи в громадській свідомості і практиці суспільного життя, забезпечення національно-культурного відродження та високого добробуту народу, незворотності суспільного прогресу.

2. ОСОБА І СУСПІЛЬСТВО

Керуючись ідеалами гуманізму, принципами самоцінності людського життя та пріоритету загальнолюдських цінностей, партія проголошує як вищу цінність людську особу, визнає за кожною особою невід’ємні права і свободи. Тільки тверда прихильність, приверженість демократії, заснованої на зафіксованих в Гельсінкському Заключному акті та Паризькій хартії для нової Європи принципах, може бути умовою просування до національного суверенітету, суспільства економічної свободи, добробуту, соціальної справедливості.

Свобода особи — основа і обов’язкова умова вільного суспільства, її обмеження і самообмеження припустимі і необхідні лише в міру необхідності забезпечення рівних свобод, прав і можливостей інших членів суспільства за умов недоторканості особистої гідності.

Найважливішим економічним гарантом свободи, гідності і відповідальності особи ми вважаємо невід'ємне право особи на власність, включаючи приватну власність на засоби виробництва.

Партія рішуче відкидає підхід до особи як до будівельного елемента суспільства.

Суспільство не може ставити завдання рівності всіх своїх членів у майновому стані і громадському статусі уже в силу неоднаковості їх особистих властивостей і суспільних домагань. Зрівнювальність паралізує соціальну і економічну активність громадян, породжує утриманську психологію, що веде до стагнації і регресу.

Але суспільство зобов'язане забезпечити своїм членам рівні права і можливості у використанні своїх здатностей, навиків, майнового стану на власне і суспільне добро. Суспільство зобов'язане піклуватись про всіх слабких, про тих, хто виявився у складній життєвій ситуації, забезпечуючи їм необхідний мінімум матеріальних і духовних благ, достатній для достойного існування.

3. ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ

Партія вважає, що всі громадяни суверенної України мають однакові юридичні і фактичні права, незалежно від національної приналежності, віросповідання, політичних та інших переконань, і користуються захистом Закону нарівні з підданими інших держав, що перебувають на її території.

Приналежність до української чи іншої національності, на відміну від громадянства, не підлягає державній реєстрації і є предметом власного самовизначення особи.

Ми виступаємо за виховання поваги до історії і культури України, за повне відновлення в правах української мови, орієнтуємося на багаті прогресивні традиції українського народу, на його невикоринне прагнення до свободи. Кожен громадянин України незалежно від його національної приналежності лише тоді може вважати себе сином України, коли він долучиться до багатства культури її народу.

Разом з тим природне прагнення нації до самовизначення і розвитку не повинне суперечити фундаментальним свободам людини. Негативні тенденції і свавільство минулого в мовній і в цілому культурній політиці не повинні виправлятися тими ж порочними методами, якими вони проводились.

Партія буде закликати українців, росіян, євреїв, поляків, татар, представників всіх національностей до національної, в тому числі мовної, толерантності, особливо в обстановці політичної і економічної нестабільності, в якій кожен міжетнічний конфлікт зменшує шанси на солідарне розв'язання життєвих проблем, що стоять перед Республікою.

Ми хочемо бачити Україну спільним домом усіх націй і народів, що її населяють.

4. СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА

Партія розглядає державу як інститут, створений громадянами для виконання специфічних функцій перш за все:

- захисту життя, прав, свобод і майна громадян;
- забезпечення суверенітету народу;
- організації економічного ринкового середовища, підтримки підприємницької діяльності, стимулювання структурних перебудов економіки;
- здійснення соціальних гарантій;
- сприяння розвитку охорони здоров'я, народної освіти, науки і культури;
- захисту середовища проживання.

Вказані функції здійснюються через законодавчі, виконавчі і судові органи.

Гарантом проти всевладдя держави щодо особистого, економічного, політичного і духовного життя повинно бути зміцнення і розвиток громадянського суспільства, яке базується на економічній незалежності, політичній свободі і правовій захищеності людини.

Для перетворення в життя цих принципів тоталітарна держава повинна бути перетворена на правову.

Партія вважає найбільш відповідною формою державності для України з врахуванням культурної, історичної та економічної своєрідності її регіонів федеративну республіку (федерацію земель з автономією Криму) з обраним всенародним голосуванням Президентом, двопалатним парламентом, незалежним судом — в тому числі Конституційним), підвладним Президентові Урядом (кабінетом міністрів) і розподілом владних повноважень між федеральними (республіканськими), земельними і муніципальними (місцевими) органами влади і самоуправління.

5. УКРАЇНА, СОЮЗ РЕСПУБЛІК ТА СВІТОВА СПІЛЬНОТА

Партія розцінює розпад унітарно-імперського державного утворення — СРСР — як незворотний прояв історичної необхідності. Істотні відмінності між союзними республіками та регіонами в рівні економічного, політичного та культурного розвитку, в національних традиціях і звичаях роблять завідомо неспроможними надії на успішне демократичне реформування його з єдиного центру за спільною для всього Союзу програмою.

Виходячи з цього, партія буде сприяти здійсненню державного суверенітету України, перетворенню її на повноправного суб'єкта

міжнародних відносин, що неможливо без позбавлення Союзу функцій держави. Для цього, як перший крок, пропонуємо укласти колективний міжреспубліканський договір про припинення дії Конституції СРСР.

Ми проти будь-якого договору, що порушував би суверенітет України, і вважаємо за необхідне укладення рівноправних угод з республіками, створення на рівноправних основах асоціації суверенних держав, що об'єднують у узгоджених долях ресурси для спільного розв'язання цілком визначених задач (диктована часом система колективної безпеки, енергетика, транспорт і зв'язок, масштабні науково-технологічні та екологічні програми).

Партія буде прагнути до того, щоб Україна, ставши повнокровним членом світової спільноти, проводила політику, ґрунтовану на відкритості, заміні протистояння відносинами рівноправного ділового партнерства і співробітництва, невтручання у внутрішні справи інших держав, розширення зв'язків між народами в галузях науки, мистецтва, спорту і інших сферах людського співжиття.

6. ЕКОНОМІЧНИЙ БАЗИС СУСПІЛЬСТВА

Найважливішим завданням партія вважає створення для економічного розвитку України таких умов, які забезпечили б її народу високий рівень добробуту, певність у завтрашньому дні, передові позиції в світовому науково-технічному та культурному процесі. Україна має ресурси і кваліфіковані кадри, достатні для того, щоб здійснити прорив у економічному розвитку, не менш енергійний, ніж численні країни світу, що пережили економічний бум. Для цього необхідні лише відповідні економічні та правові умови, політична стабільність, захист ринку товарів, капіталів та праці.

Для врятування економіки України при прийнятті конкретних рішень необхідно виключити ідеологічні критерії, керуючись лише міркуваннями ефективності і функціональності.

Для ефективного і відповідального господарювання необхідно, щоб кожен суб'єкт економіки мав справжнього власника, який відповідав би за результат свого підприємництва власним майном.

Партія має намір всіляко сприяти проведенню глибокого і радикального роздержавлення власності, її приватизації, рішуче заперечуючи проти всіляких профанацій цього процесу, зокрема продажі акцій державним підприємствам.

Партія добивається ліквідації державної монополії на власність, на розпорядження і керівництво нею. Щоб забезпечити перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки, партія відстоюватиме послідовне дотримання принципів економічної свободи громадян:

— право на власність і на підприємницьку діяльність,

- право об'єднуватися для спільної господарської діяльності,
- сприяння розвитку нових форм власності, включаючи велику приватну, які не порушуватимуть невід'ємних прав громадян,
- участь держави у господарській діяльності лише у випадках крайньої необхідності, коли без її втручання не можна обійтися,
- соціальні гарантії, які забезпечують мінімальний достойний рівень життя тим групам громадян, котрі в силу об'єктивних обставин позбавлені можливості досягнути цього рівня самостійно.

Програма переходу до нової економіки і пакет заходів, що реалізують дану програму, повинні передбачити:

- власність народу України на її національне багатство — природні ресурси, основні і оборотні засоби та майно всіх галузей народного господарства, розташованих на її території, і на відповідну долю валютного фонду СРСР,

- виключне право України регулювати господарські відносини на її території, включаючи фінансово-бюджетну і кредитну діяльність, ціноутворення і оподаткування, зовнішньоекономічну, в тому числі митну політику,

- стимулювання недержавної підприємницької структури,
- ліквідація партійно-державної монополії на господарське керівництво,

- роздержавлення (приватизація) підприємств і організацій, орієнтованих на отримання прибутку, з врахуванням інтересів робітників і всіх громадян республіки,

- земельну реформу в сільському господарстві з виходом на вільний продаж і здачу в оренду землі за вільними цінами при контролі місцевих Рад за ефективним використанням землі,

- житлову реформу,

- соціальні гарантії,

- забезпечення захисту навколишнього середовища.

Особливу увагу партія вважає необхідним приділити ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Успішна реалізація програми економічних перетворень можлива лише в обстановці політичної стабільності і довір'я до реформ з боку населення Республіки.

7. ПАРТІЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Партія виступає проти безпосередньої участі політичних партій і громадських рухів у господарській діяльності, що веде до зрощування партійних структур з державно-господарськими і як наслідок — до тоталітаризму. Щодо політичної сфери, то тут партії повинні виступати в ролі головних суб'єктів.

Основною умовою цивілізованого функціонування багатопартійної політичної системи партія вважає перегляд існуючої виборчої

системи, що приховує за демократичними атрибутами тоталітарну суть. В ситуації, коли виборець змушений робити вибір із множини незнайомих кандидатів, про політичне обличчя і моральні якості яких він не може скласти уявлення в ході короткої виборчої кампанії, правлячому відомчо-партійному блоку, що має необмежені можливості висунання своїх ставлеників через трудові колективи і одержавлені "громадські" організації, тиску на виборців і маніпулювання громадською думкою, завжди легше одержати більшість в представницьких органах, яка гарантує його перебування при владі.

При демократичній виборчій системі громадяни висловлюють довір'я не стільки тому чи іншому кандидатові, скільки партії, яку він представляє, яка своїми принципами і політичною практикою повинна заслужити це довір'я. Тому висунення і підтримка кандидатів у органи народовладдя є прерогативою політичних партій, що несуть відповідальність перед виборцями за наступну діяльність депутатів.

Партія, чи коаліція партій, що отримала підтримку більшості виборців, набуває право і можливість втілювати в життя свої програмні принципи через органи народного представництва.

Ми рішуче відкидаємо нецивілізовані методи досягнення мети: дезінформацію, політичний шантаж, насильство, ідеологічний диктат, розпалювання низьких пристрастей і використання примітивних інстинктів натовпу.

Наша партія буде постійно звертатися до вільного розуму громадян України, до їх здорового глузду, до почуття власної гідності та справедливості.

Проект підготовлений на основі прийнятого координаційною радою Харківської регіональної організації (автор — В. І. Алексєєв) за участю О. Ємця, В. Кафарського, Г. Маслюка, М. Поповича та В. Філенка з використанням матеріалів О. Пасхавера і В. Хмелька.

ОБРАЩЕНИЕ К ГРАЖДАНАМ УКРАИНЫ, СЧИТАЮЩИМ РУССКИЙ ЯЗЫК СВОИМ РОДНЫМ

Обращаемся к вам от имени русскоязычных членов Народного движения України (Рух).

Рух возник в результате того, что передовая часть нашего общества осознала: старая система себя не ликвидирует; партия, пропагандирующая марксистско-ленинскую идеологию, создавшая эту систему и безраздельно пользующаяся ее благами, менять ее не желает.

Одним из направлений деятельности Руха является возрождение национальной культуры и исторической памяти украинского народа. При этом мы защищаем право каждого народа на историческую память, национальную культуру и ее свободное развитие. Наш Рух с самого начала не был и не является украинской шовинистической организацией, как это выгодно представлять коммунистической номенклатуре, пытающейся сохранить свои привилегии и власть с помощью политики "разделяй и властвуй". Мы хотим, чтобы на солнечной Украине всем национальностям жилось хорошо — всем, кто связал свою судьбу с Украиной.

Мы призываем честных людей всех национальностей объединиться с нами в едином движении и вместе бороться за независимую демократическую суверенную Украинскую Державу.

Рух осуждает шовинистические лозунги о превосходстве одних людей над другими по крови.

Призываем поддерживать Рух и не поддаваться на провокационные призывы о создании организации типа интерфронтонтов, которые ни к чему, кроме вражды и раскола, привести не могут.

Помните: прежде всего вы — граждане Украины! Ее свобода и счастье — это ваши свобода и счастье!

Русскоязычные делегаты II съезда Руха
28 октября 1990 г.

Про союзний договір

Партійно-державна система найбільшої імперії світу як за останню надію самозбереження хапається за так званий союзний договір. Це небезпечні передсмертні конвульсії.

Уперше документ під назвою "Союзний договір" був використаний РКП(б) для збереження імперії ще в 1922 році. Договір підготовлений керівництвом єдиної й неподільної РКП(б), а не

повноважними представниками формально незалежних республік, прийняв Перший з'їзд Рад СРСР, на якому Росії була забезпечена "подавляюча" більшість. Заміна цього документа в 1936 році сталінською, а в 1977 році брежнєвською конституцією посилювали видимість юридичної законності оновленій імперії. Створений в ході цих подій "сильний Центр" під старою назвою готує новий зашморг пригнобленим народам.

Така політика правлячої КПРС є справжньою причиною міжнаціональних конфліктів, веде до створення "Кримської в складі РРФСР автономії" "Новоросії", "Донецької республіки" в Україні, аналогічних утворень в інших частинах імперії. У цьому ж річичі відбувається перетворення автономних республік РРФСР у суб'єкти "оновленого Союзу суверенних соціалістичних держав". Прямі переговори між Росією й Україною з благословення КПРС були перетворені в угоду про виконання указів Президента Горбачова, спрямованих на збереження союзної власності. Цей захід має своєю метою збереження імперської економічної влади в умовах ринку у вигляді московських концернів.

Союзний договір, що готується в Москві, — це "договір" про дальший вивіз з України хліба, м'яса, цукру, руди, кам'яного вугілля, металу за "дерев'яні рублі", яких дедалі у більшій кількості друкують у центрі.

Відмова від союзного договору — необхідна умова перетворення України в суб'єкт міжнародного права. Тільки будучи незалежною державою, Україна може подолати колоніальну структуру своєї економіки, здійснити перехід до ринкових відносин. Спроба при переході до ринку створити єдиний ринок на 1/6 світу при тій різноманітності умов і традицій, що є в імперії, приречена на провал. Тільки відмова від союзного договору забезпечить в Україні міжнаціональний мир, звільнить Росію від "обов'язку захищати цілісність імперії, тим самим скерувавши її потенціал на розв'язання своїх внутрішніх проблем. Тільки відмова від союзного договору може здійснити демілітаризацію життя, конверсію військової промисловості, перетворення імперської армії, яка тримає в тривозі весь світ, в армію суверенних держав, обов'язком яких буде тільки захист власної території.

Ми виступаємо проти союзного договору, бо він є гарантом дальшого існування всевладдя КПРС, замінюючи собою 6 статтю брежнєвської конституції.

Ми за вільні двосторонні взаємовигідні договори між суверенними державами, в першу чергу, з нашими сусідами Росією, Польщею, Білорусією, Румунією, Чехо-Словаччиною, Молдовою, Угорщиною, а також з усіма іншими країнами Європи й світу.

Геть союзний договір! Хай живе співпраця вільних народів і

держав колишньої Радянської імперії! Хай живе рівноправність народів і держав Європи і світу.

*Другі Всеукраїнські збори Народного руху України
28 жовтня 1990 р.*

Про створення економічних кордонів України

Відбувається справжній грабіж народу України. З республіки вивозять матеріальні ресурси, продукти харчування, забирають кредитні ресурси, валюту, коштовність. В останні місяці цей процес набрав злочинного характеру. Громадяни України в небезпеці! Наслідком такої політики може стати голод і соціальна катастрофа.

В той час, як інші республіки захищають свій ринок всіма можливими засобами, лише уряд України залишив своїх громадян напризволяще.

Народний рух України вимагає від Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР вжити негайних і рішучих заходів щодо захисту власного народу.

1. Терміново розпочати підготовку до введення національної грошової одиниці — гривни. До введення власної валюти захищати республіканський споживчий ринок за допомогою чеків, талонів тощо.

2. Негайно прийняти закон про українську митницю, ввести митний тариф та статут. До 1. 12. 90 року встановити економічний кордон України з усіма союзними республіками. Товарообмін з іншими республіками СРСР вести за світовими цінами згідно квот та ліцензій республіки.

3. До впровадження власної валюти заборонити створення в Україні філії банків, спільних підприємств та інших організацій, центри яких розташовані за межами України в СРСР.

4. При створенні акціонерних товариств та приватизації державних підприємств, розташованих на терені України, припинити продавати акції установам, що розташовані за межами України в СРСР. Продаж акцій, облігацій та інших цінних паперів за межі республіки як фізичним, так і юридичним особам здійснювати лише за конвертовану валюту.

5. Заборонити перерахування за межі України валютних і кредитних ресурсів.

6. Створити національний банк, арбітраж і здійснювати депутатський контроль за їх діяльністю.

Звернення Других Всеукраїнських зборів Руху до громадян України, членів КПРС

Україна пізнала на собі всю антилюдську суть практики

режиму створеного КППС: тотальний фізичний та інтелектуальний терор; штучний голодомор, судові та позасудові розстріли, масові депортації, екоцид, примусову русифікацію, військові авантюри за межами СРСР, привласнення Комуністичною партією народного та державного майна. І все це робилося під псевдогуманними гаслами. Реальна ж політика здійснювалася у таємний спосіб, щоб не міг збагнути аморальності одержавленої комуністичної імперської ідеології ні рядовий громадянин, ні рядовий комуніст...

Власне ви, чесні люди, — робітники, трударі села, військово-службовці, лікарі, вчителі, інженери, працівники науки — в різний час і за різних обставин потрапили в тенета більшовицької пропаганди, стали до лав КППС. Скорумпована, комуністична номенклатура залякує рядових комуністів надуманою розправою над ними з боку Народного руху України. Таким чином верхівка КППС, що збудувала для себе "комунізм" нашими руками, хоче й надалі відгороджуватися за вашими плечима від народу. Невже ви знову повірите злочинній підступності й залишитесь у лавах цієї організації?

Час вибору настав. Прислухайтеся до свого сумління. Чесність та порядність допоможуть вам зробити вибір. Вийти з КППС означає вийти з духовної кризи, порятувати душу і стати поряд з тими, для кого інтереси народу понад усе, стати на дорогу правди й совісті.

Вийти з КППС означає приєднатися до демократичних сил, які прагнуть справжніх змін в усіх сферах життя, прокладають дорогу до свободи, добробуту і щастя. Будьте сміливими, будьте чесними! Зробіть свій вибір: Україна або КППС!

Звернення Других Всеукраїнських зборів Руху до військовослужбовців Радянської Армії, Повітряного і Військово-Морського флоту, які проходять службу на території України

Солдати і матроси, сержанти і старшини, офіцери, генерали і адмірали!

Наша армія, створена з синів народу, перетворилася сьогодні в знаряддя боротьби проти народу, його волі та незалежності. Перші радянські танки були використані для розправи над повсталими селянами Тамбовщини. Комуністичні полки кров'ю повсталих матросів залили фортецю Кронштадт. Під керівництвом більшовицьких комісарів червоні полки пройшли по Україні в роки громадянської війни, розтоптавши її державний суверенітет, радянські війська душили прагнення народів до волі і суверенітету в Угорщині, Польщі, НДР, Чехо-Словаччині, Афганістані. Слухняним знаряд-

дям Комуністичної партії радянська армія проявила себе в Ново-черкаську і Тбілісі.

Демократично настроєні військовослужбовці ніколи не мирилися з роллю, яку відводила армії КПРС. Відмова військовослужбовців виконувати роль душителей народів закінчувалася для них трибуналами, розстрілами, ув'язненнями і запроторенням до психолікарень.

Настав час звільнитися від всевладдя КПРС. Народи Прибалтики, Закавказзя, України, Білорусії, Росії, Молдови, незважаючи на перешкоди, йдуть до незалежності. Армія повинна перестати бути сліпим зняряддям імперії. Вона має служити своєму народові й захищати Батьківщину.

Ми, військовослужбовці, делегати Другого з'їзду Народного руху України, які багато років прослужили в збройних силах СРСР, зрозумівши її антинародну спрямованість, звертаємося до вас:

1. Не виконуйте наказів, спрямованих проти своїх народів. Не придушуйте національно-визвольні рухи інших народів. Армія призначена для захисту Батьківщини від іноземних загарбників і не повинна виконувати поліцейські функції.

2. Виходячи з Декларації про державний суверенітет України, ми вимагаємо від Верховної Ради УРСР створити Військовий комітет України, який займеться створенням Української Національної Армії (УНА). До 1 січня 1991 року виробити програму створення УНА. Комітет повинен складатися з військових і представників громадсько-політичних організацій. Закликаємо наших колег — військовослужбовців створювати ініціативні групи по створенню УНА у військових частинах. До створення Комітету оголошуємо себе ініціативною групою по створенню УНА.

Ми звертаємося до всіх військовослужбовців, які проходять службу на терені України, підтримати УНА.

3. Наполегливо боріться за департизацію армії, за її звільнення з-під влади КПРС.

4. Домагайтеся виконання постанови Верховної Ради УРСР з 30 липня 1990 року "Про проходження військової строкової служби громадянами України..." Вимагайте альтернативної до армійської служби.

5. У професійній Українській Національній Армії, як рівний з рівними, проходитимуть службу представники всіх національностей, які проживають на території України.

Пам'ятаймо: без Національної Армії про державний суверенітет республік не може бути й мови.

Військовослужбовці — делегати Других зборів Руху

28 жовтня 1990 р.

Відозва Всеукраїнських зборів Руху до селян

Дорогі співвітчизники!

Український народ, сини й дочки ваші не можуть вийти з глибокої кризи без вашої допомоги, без вашої єдності з робітниками й інтелігенцією. Більшовики відібрали 72 роки тому у дідів і прадідів ваших землю, організували колективізацію і, по суті, створили у селі рабовласницький устрій, розкуркулили і вивезли мільйони в табори ГУЛАГу і заморили голодом у 33-му і 47-му роках. Так, тепер ви дійсно живете краще, ніж батьки ваші, але злиденно і безправно в порівнянні з селянами на Заході. У вас відбирають землі, пасовиська, луки, забудовують їх дачами, дорогами, лініями електропередач. Більшість сіл не мають питної води. Мільйони гектарів ваших земель засипані радіоактивним попелом і сплюндровані отрутохімікатами, ваші продукти відбирають, оголошують вас банкротами і милостиво дарують ваші борги, призначені нееквівалентні ціни на промислові товари.

Селяни! Брати і сестри наші! Не вірте брехливій пропаганді правлячої партократної верхівки.

Рух виступає за те, щоб ви були володарями своєї землі, самі вибирали спосіб господарювання на ній і розпоряджалися результатами своєї праці, Рух хоче вам добра і волі, хоче добра дітям і онукам вашим! Трагічні слова Шевченка: "На нашій славній Україні, на нашій не своїй землі" мають навіки стати набутком історії, тому що господарем землі буде той, хто обробляє землю.

28 жовтня 1990 року.

До українського народу, до всіх добрих людей в Україні і поза Україною суших

У час великих тривог і надій виник і утвердився Народний рух України. Минуло трохи більше року після установчих Всеукраїнських зборів Руху.

Відтоді наші тривоги зросли, але надії не поменшали.

На крутому повороті історії в умовах економічної і політичної кризи існуючої системи Рух проголосив своє шире прагнення взяти участь у всенародній перебудові, виступив за національне відродження українського народу, його суверенний розвиток на своїй історичній території.

Головний висновок, який зробив Рух за нетривалий, але бурхливий період свого життя й мирної боротьби, — потрібна не перебудова, а повний демонтаж тоталітарної системи. Заснована на обмані й насильстві, ця антинародна система тільки робить вигляд,

що перебудовується. Прагнучи захистити свої імперські інтереси, центр постійно маніпулює громадською думкою, переходить у наступ на демократичні сили, веде до загострення міжнародних конфліктів. У відповідності з настановами й примхами найвищої всесоюзної влади діє і партійно-номенклатурне керівництво України. Легко нині оперуючи словами "суверенітет" і "самостійність", так само, як учора словами "перебудова" й "гласність", лідери КПУ та їх підручні у Верховній Раді й Уряді республіки також наступають на демократичні завоювання, ладні повернути історичний процес наших днів на стару колію примусу й насильства.

У цій гострій суспільно-політичній ситуації Рух заявляє: трагедія українського народу, всіх людей в Україні суших у тому, що Україна стала невід'ємною частиною СРСР — унітарної держави з єдиним центром і єдиною правлячою партією, яка запровадила тоталітарну систему й довела народи до межі економічної, екологічної й духовної катастрофи.

Трагедія людей усіх національностей і національних груп, які живуть в Україні, в тому, що вони живуть в колоніальних умовах, працюють не на благо свого народу, не на своє благо, а на користь імперського центру. Результати праці робітників і вчених, селян та інженерів, кожного з нас, як у прірву, йдуть у всесоюзні комори, поглинаються всесоюзними міністерствами й відомствами, перерозподіляються для споживання керівною бюрократичною верхівкою, марнуються в мільярдах інвалютних карбованців на підгодовлю багатьох прокомуністичних режимів — маріонеток Москви за кордоном. Досить сказати, що тільки на потреби Афганістану союзний уряд авантюристично витрачає щомісяця 300 мільйонів доларів у той час, коли в нас кричущий валютний дефіцит: навіть на ліки не вистачає валютних асигнувань.

Порожні полиці в крамницях, отруєна земля, вода й повітря, моральний і культурний занепад, загроза голоду й холоду і громадянської війни — прямий наслідок життя народів в умовах єдиного, неділимого народно-господарського комплексу СРСР, колонізаторської політики союзного уряду та його філії — колоніальної адміністрації в уряді Української РСР.

Вживання народу перебуває в прямій залежності від того, буде чи не буде Україна незалежною державою.

Рух переконаний: запобігти загальнонаціональній катастрофі неможливо без зміни політичної системи, усунення мирним шляхом монополії Комуністичної партії на владу і утвердження політичного й економічного плюралізму, без об'єднання зусиль всіх патріотичних і перейнятих почуттям історичної відповідальності сил України, незалежно від місця проживання, національної і релігійної приналежності, партійності, соціального стану. Пошук виходу

з історичного болота, куди завела народи правляча Комуністична партія, — справа всіх чесних людей, не тільки творців і учасників Руху. Це справа робітників і вчених, шахтарів і селян, творчої інтелігенції і студентів, кожного, хто ситий від брехні власть імуших, кому остогидло стояти в чергах, що видовжуються щодня, і незабаром від кожної крамниці, певно, сягатимуть кордонів нашої неосяжної, красиво названої "соціалістичної Вітчизни".

Найближча мета НРУ — позачергові вибори до Рад народних депутатів усіх рівнів на демократичній, багатопартійній основі.

Кінцева мета Руху — побудова суверенної демократичної Української Держави.

Слава Україні, яка зробить щасливішими всіх, кому вона стала Батьківщиною!

28 жовтня 1990 р.

Вчителі України!

Ми, делегати Других Всеукраїнських зборів Руху, звертаємося до вас в годину, коли вирішується доля України. Стан розвитку народної освіти в нашій республіці говорить про те, що духовному й фізичному розвитку націй загрожує небезпека. Реалізація існуючої нині концепції народної освіти призведе, на нашу думку, до за-непаду.

За роки, проведені в школі, дитина втрачає здоров'я — навчання проходить у дві, а то й три зміни, в приміщеннях, які не відповідають гігієнічним вимогам, а часто і взагалі перебувають в аварійному стані. Заробітна плата вчителів мізерна, і більшість з них готові брати надмірні навантаження, а в селах ще й вести підсобне господарство, аби забезпечити себе і сім'ю найнеобхіднішим. Все це не може не позначитися негативно не лише на здоров'ї, а й на якості викладання.

Закликаємо вас:

— у своїй педагогічній і виховній діяльності відмовитися від старих, гуманістично неспроможних, тоталітарно-комуністичних догм, на яких базуються сучасні навчальні програми, що ведуть до обмеження й задурманення дитячої свідомості, домагатися створення навчальних програм, які будуть базуватися на концепції національної школи;

— опиратися не на класові, а на загальнолюдські цінності, всіляко сприяти духовному відродженню нації на принципах загальнолюдської моралі;

— домагатися справжнього самоврядування та виборності керівників шкіл;

— вимагати розпуску районних відділів народної освіти як таких, що є "привідними ременями" командно-адміністративної системи;

— вимагати рішучої зміни системи атестації вчителів, яка є нині нормою поліцейського, формально-бюрократичного і принизливого нагляду за вчительством;

— вимагати соціального захисту та підвищення заробітної плати з урахуванням інфляції;

— домагатися виведення всіх політичних організацій за межі школи;

— створити комітети захисту прав вчителів та учнів;

— проводити роз'яснювальну роботу серед учнів та вчителів щодо відзначення пам'ятних і святкових дат нашої історії і неучасті у відзначенні дат, які не є визначальними для українського народу.

Пам'ятайте — ваша справа свята! Від неї залежить майбутнє України.

Група вчителів, делегатів Других Всеукраїнських зборів УНР.

Підтримано Другими Всеукраїнськими зборами НРУ 28 жовтня 1990 р.

Відозва до молоді

Наші молоді земляки!

Вам завтра жити в тій Україні, якою вона стане внаслідок бурхливих сьогоднішніх подій. Майбутнє України залежить і від вашої позиції та участі в побудові нового життя — життя вільних людей в демократичній незалежній державі.

Участь молоді в політичному житті, як показує досвід багатьох країн світу, є необхідною передумовою демократизації політичних структур, каталізатором змін у суспільстві. Громадянські акції, голодування студентів, виваженість їхніх вимог до Верховної Ради України зміцнили позиції Народної Ради, змусили консервативну більшість піти на переговори з опозицією в узгоджувальній комісії.

Рух виступає за звільнення молоді від ідеологічного тиску, за надання новому поколінню широких можливостей вибору форми участі в економічному, культурному, політичному житті, одержанні освіти.

Рух підтримує прагнення молоді до врахування їхніх побажань і вимог в законотворчій діяльності парламенту.

Наші юні друзі!

Створюйте свої організації: спортивні, культурні, господарські, політичні. Рух відкритий для вас, як для кожного зокрема, так

і для ваших організацій. Об'єднавши всі сили, що виступають проти тоталітарної системи, тоталітарної ідеології й економіки, партійної диктатури, шовінізму, імперських претензій "центру", ми створимо суспільство вільних людей в незалежній Україні.

Разом — переможемо!

28 жовтня 1990 р.

Ухвала з приводу введення військ до південних районів Молдови

Другі Всеукраїнські збори Руху висловлюють свою тривогу з приводу загострення ситуації в Молдові. Спровокована імперською політикою КПРС міжнаціональна напруженість може привести молдавський і гагаузький народи Молдови до непередбачуваних трагічних наслідків. Політика центру нині спрямована на розпалювання міжнаціональної ворожнечі створенням дрібних державних утворень, підпорядкованих безпосередньо Москві, які й збираються зробити суб'єктами оновленої федерації. Сильному центру легше впоратися з опором його всевладдю, якщо він матиме справу не з суверенними республіками, а з ослабленими частинами. Саме для ослаблення республік розпалюється ворожнеча між народами, що мирно співіснували впродовж століть. Москва хоче й далі "нести на собі тягар" миротворця й сторожа національних прав, виходячи з принципу *divide et impera*.

Збори Руху вимагають виведення військ з території Молдови, які введені туди центром всупереч Конституції суверенної республіки для розв'язання міжнаціонального конфлікту в місцях проживання гагаузів.

Ми протестуємо проти використання території України з метою агресії проти Молдови без рішення Верховної Ради України.

Народи союзних республік! Будуйте й зміцнюйте свої незалежні держави на принципах демократії й згоди між народами!

27 жовтня 1990 р.

До народу України про службу в армії

Батьки і матері!

Ви знаєте, що згідно з постановою Верховної Ради республіки ваші сини повинні служити в армії тільки на території України, а за її межами — на добровільних засадах. Вимагайте у військкоматах неухильного виконання цієї постанови. Ваші сини можуть бути від-

правлені за межі України на строкову службу в армії лише після їх письмової заяви. Ваші діти в армії терплять страшні знущання: побої, гвалтування, моральну наругу. Про це у Комітет солдатських матерів України, краєві Ради Руху, виконкоми надходять сотні листів та усних скарг від солдатів та їх батьків.

Сучасне безправ'я в армії перетворює ваших синів у морально пригнічених, фізично і духовно скалічених людей. У наші мирні дні везуть домовини в Україну з усіх військових частин Союзу. Причини смерті приховуються від вас. Ніхто не несе відповідальності за мученицьку смерть наших дітей. Армійське командування, військова прокуратура, захищаючи "честь мундира", приховують від вас злочини по відношенню до ваших синів.

Постанова Верховної Ради УРСР від 30 липня 1990 року про повернення наших воїнів з "гарячих точок" в Україну не виконується. Але ми не для того народжували й вирощували наших синів, щоб вони убивали мирних жителів інших республік, виконували роль імперських жандармів.

Вимагаємо негайного повернення наших синів на Україну!

Не дамо армії жодного нового воїна до повного повернення всіх, забраних з України!

Служба в армії наших дітей — тільки на території України.

Виступаймо одностайно за створення республіканських Збройних Сил!

Український комітет солдатських матерів

Жіноча громада Руху

Союз Українок

28 жовтня 1990 р.

ЗАЯВА ВОЛОДИМИРА ГРИНЬОВА

Поперше, у прийнятій Установчим з'їздом партії Демократичного Відродження України резолюції про проєкт Союзного Договору чітко сказано про неприйнятність президентської концепції та опублікованого в пресі проєкту Центру. Чому? Та тому, що, на наш погляд, це не стільки спроба зберегти статус-кво, скільки відверто висловлене бажання створити жорстко-централізовану унітарну державу, перекресливши насправді проголошену і створювану республіками справжню суверенність. А тому що зміцнення унітаризму і централізації спирається на нині діючу Конституцію СРСР, ми виступили за припинення її дії.

Подруге, це зовсім не означає, що ми сепаратисти і виступаємо за розвал стратегічної оборони, економічних та культурних зв'язків. Ні в якому разі. І ті, хто голосніше від всіх кричить: "Розвал! Розтягування!", хто намагається нависити нам ярлики — прекрасно це знають. Просто унітарну командно-адміністративну систему не влаштовує наша концепція Співдружності Суверенних держав. Ми, наприклад, вважаємо, що процес укладення Договору про Співдружність потрібно віддати республікам. Нехай вони через своїх повноважних представників проведуть двосторонні та багатосторонні консультації про принципи та основні напрямки співробітництва. А повністю текст цього документу можна затвердити на міжреспубліканській конференції. Її роботу організувати за принципом: "Одна республіка — один голос". Погоджений текст договору передати на парафування керівникам республіканських делегацій і ратифікацію у Верховній Раді. На останньому етапі кожний парламент зможе зробити застереження щодо певних особливостей своєї республіки, що відображають її специфіку і статус.

Таким чином, організується добровільна асоціація незалежних суверенних держав, що відповідають за свою зовнішню і внутрішню політику. А сама співдружність не є державним утворенням. Вона дозволяє координувати зусилля держав-учасниць у вирішенні проблем, що становлять для них спільний інтерес.

Зрозуміло, що при такому сценарії немає місця (я вже не кажу про авангардну роль) нашій союзній бюрократії. Чи не тому, відзначалося на нашому з'їзді, Центр був, м'яко кажучи, незадоволений укладенням Договору між Україною та Росією, а державна візита Б. М. Єльцина до Києва просто замовчувалася багатьма загальносоюзними засобами масової інформації.

Наша партія вже зіткнулася і зі звинуваченнями в тому, що ми, нібито, проти сильної виконавчої влади. Неправда, без неї співдружності не обійтися. Ми продумали і цю проблему. Нехай головним вищим політичним координаційним органом республік виступає Рада, яка б формувалася з представників союзних держав на пари-

тетних основах. Передбачений і Виконком Співдружності, який би формувався республіканськими урядами. Є в такій схемі і місце для Суду Співдружності, на котрий покладаються обов'язки розглядати претенсії сторін в економічній, гуманітарній та інших сферах, а також скарги окремих громадян на свої держави в зв'язку з порушенням їх конституційних прав.

І останнє. Було б утопією уявляти, що наша тоталітарна система раптом перетвориться в союз вільних республік. А тому необхідний перехідний період, під час котрого суб'єкти Співдружності ведуть переговори між собою і з органами Союзу РСР, вирішуючи спільно комплекс проблем. Зокрема, економічні і фінансові, збройних сил, паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку, правоспадкоємності республік відносно міжнародних договорів та власності СРСР.

Звичайно, наша вимога повністю мати в республіках-державих суверенне право законодавства, громадянства, податкової політики, зовнішніх відносин, наше ведення міжреспубліканських зв'язків, розуміння Співдружності, що виростає з суверенітетів кожної держави, когось здивують, десь наштовхнуть на нерозуміння, щось відшліфується в ході переговорів. Але наша концепція реально стабілізує ситуацію (в тому числі — в світі), відкрита для обговорення і нікому не нав'язується зверху — Президентом, З'їздом народних депутатів СРСР або Союзним парламентом, а тому — перспективна.

ПРОГРАМА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Проект

21 жовтня 1990 р. на засіданні Організаційного комітету Демократичної партії України з участю уповноважених від обласних об'єднань і первинних організацій обговорено та схвалено проект Програми ДемПУ.

Переживаємо зміну суспільних епох. Відходить у минуле ідеологія, політична та соціально-економічна система "реального соціалізму". Режим, створений Комуністичною партією, адміністративний і політичний терор, безправ'я народу довели Україну до національної та екологічної катастрофи. Наш порятунок у відродженні України, відновленні її державної незалежності, побудові демократичного, правового суспільства.

Загальні принципи

Демократична партія України виходить із безумовної засади, що найвищою цінністю в суспільстві є вільна людина. Наша система пріоритетів: особа — сім'я — нація — держава. Основний обов'язок держави — забезпечення в суспільстві верховенства законів, які мають відповідати загальноприйнятим людським нормам, проголошеним Організацією Об'єднаних Націй, і традиціям українського народу.

Демократична партія ставить своєю метою досягнення державної незалежності України та побудови в ній демократичного й гуманного суспільства, де будуть створені умови для забезпечення добробуту народу, відродження й усебічного розвитку української та інших національних культур, свободи світогляду й віросповідання.

Схвалюючи Декларацію про суверенітет України, вважаємо, що шлях до державної самостійності неможливий без демонтажу самодержавства КПРС як інструменту колоніального гніту й тоталітаризму, без виходу України із СРСР.

Демократична партія України свої програмні засади втілює в життя активною участю в суспільно-політичному процесі, співробітництвом з іншими партіями, громадськими організаціями й рухами демократичного спрямування, виборюванням на вільних виборах мандатів до органів державної влади, поширенням своїх поглядів через засоби масової інформації, участю в громадських заходах та іншими методами ненасильницької боротьби.

Передрук з *Літературної України*, ч. 44, 1 листопада 1990 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

Демократична партія виступає за те, щоб кожний громадянин України незалежно від національності, конфесійної належності, освітнього рівня, фаху, майнового стану, посади брав активну участь у побудові нової України. Демократична партія відкрита для всіх громадян, крім винних у злочинах проти свого народу.

Політична система. Держава. Право

Джерела політичної системи України, за яку змагається демократична партія:

- вікові традиції княжих часів;
- традиції Запорізької козацької республіки;
- ідеї доби Просвітництва;
- ідеї класиків українського гуманізму;
- досвід будівництва української Державності в першій половині ХХ ст.;
- досвід сучасної боротьби народу України, спрямованої на злам диктатури КПРС;
- кращі набутки сучасної світової демократії.

Основні принципи майбутньої політичної системи, за які бореться Демократична партія:

СВОБОДА ЛЮДИНИ. Кожна людина від народження набуває невіддільних прав і свобод, які держава не може порушити або скасувати. Такими правами Демократична партія визнає право на життя, право на свободу, право на власність, право на змагання до щастя.

РІВНІСТЬ. Усі члени суспільства є рівними перед правом. Виключаються будь-які станові, національні, конфесійні та партійні привілеї. Забезпечуються рівні шанси для всіх.

ДЕМОКРАТІЯ. Джерелом державної влади є народ, який утворює органи влади шляхом демократичних виборів.

СОБОРНІСТЬ. Українська самостійна держава становить єдину та неподільну цілісність.

Демократична партія виходить із того, що державна влада не є засобом політичного панування одного класу над іншим, але є наслідком суспільної угоди індивідів для забезпечення їхніх спільних інтересів та охорони природних невіддільних прав.

Демократична партія проголошує такі конституційні принципи побудови правової держави:

- поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- верховенство права щодо влади;
- відповідність чинного законодавства нормам міжнародного права;
- упровадження конституційного суду;

- законодавче визначення меж повноважень уряду та органів самоврядування;
- розв'язання корінних питань життя народу шляхом плебісциту;
- визнання меж діяльності держави щодо громадян;
- упровадження принципу недоторканості особи;
- право громадян на судовий захист;
- незалежність суду. Впровадження інституту присяжних;
- упровадження адміністративної юстиції;
- обов'язок держави надавати громадянам правову інформацію в повному обсязі для забезпечення високого рівня правової свідомості;
- свобода друку, інформації, свобода асоціацій, свобода совісті;
- демократична партія України виступає за департизацію армії та правоохоронних органів.

Права людини, права народу

Демократична партія України вважає, що джерелом права є суверенна людина, і лише вона може вільно делегувати частку своїх прав політичним органам влади.

Демократична партія домагається, щоб Конституції України та її законодавство відповідали Загальній декларації прав людини, Міжнародному пактові про громадянські й політичні права, прикінцевому актові Гельсінкської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, підсумковому документові Віденської зустрічі представників держав — учасниць наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. Політико-правова система України має забезпечити владу та громадянські права людини.

Демократична партія боронить право кожного громадянина на свободу думки, слова та інформації. Кожному громадянину має бути забезпечене право доступу до інформації та її поширення, а також захисту від дезінформації.

Демократична партія обстоює право громадян України на вільний вибір місця проживання та праці.

Кожен громадянин має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Кожному громадянину має бути надане право вільного поширення своєї віри та своїх переконань.

Демократична партія України виступає за повну реабілітацію Української Автокефальної Православної Церкви, Української Греко-Католицької Церкви та інших релігій, а також за мир між усіма конфесіями в Україні.

Права та свободи громадян не повинні суперечити правам і

свободам народу й нації. Без свободи народу й нації забезпечення прав і свобод громадян неможливі.

Демократична партія відстоює право національних меншин України на вільний культурний розвиток, на збереження своєї мови, традиції, релігії.

Демократична партія України виступає за повну реабілітацію депортованих і репресованих народів.

Культура, освіта, наука

Внаслідок тривалої імперської колоніальної політики духовне життя в Україні перебуває в катастрофічному стані. Щоб відродити інтелектуальний і духовний потенціал української нації та національних меншин України, потрібні об'єднані зусилля держави й громадськості, протекційна державна політика в галузі культури, освіти та науки.

Освіта в Україні має здійснюватися на гармонійному поєднанні загальнолюдських і національних цінностей. Систему освіти слід гуманізувати, вивільнити від політизації та мілітарного виховання в школі. Першочергове завдання школи — виховання широкої освіченості й духовності.

Демократична партія вважає, що повинна бути забезпечена свобода наукового пошуку, державне субсидування фундаментальних досліджень, безпосередні зв'язки вчених України з ученими світу, автономія вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

Економіка

Україна має об'єктивні можливості стати в ряд економічно найрозвиненіших країн світу. Щоб досягти високого рівня життя народу України, потрібно передусім націоналізувати загально-союзну власність на території України, звільнити народне господарство республіки від односторонньої колоніальної орієнтації на розвиток екологічно небезпечних галузей важкої індустрії та від монополії державної власності на засоби виробництва.

Економічна політика Демократичної партії ґрунтується на досвіді сучасних індустріальних суспільств і враховує історичні, етнічні та релігійні особливості України. Ми виступаємо за створення ринкової економіки внаслідок роздержавлення власності й утвердження рівноправності її різних форм. Роль держави в регулюванні економічних процесів поступово зменшується, значення

ринку, отже, і господарської ініціативи окремих виробників, підприємств, асоціацій зростає.

Демократична партія вважає, що передумовою виходу України з економічної кризи є відновлення господарських інститутів української державності — власної банківської, фінансової та кредитної систем, митниці, грошової одиниці, цінової та податкової політики. Лише це дасть змогу створити повноцінний республіканський ринок, захистити його, проводити власну економічну політику в інтересах народу України і, як наслідок, істотно підвищити життєвий рівень громадян республіки.

Демократична партія України виступає за приватизацію значної частини державної власності республіки протягом короткого часу. При цьому державна власність на засоби виробництва розподіляється між Радами всіх рівнів. Створюються республіканський і муніципальні фонди власності, які й здійснюватимуть передачу та продаж майна у приватну власність громадянам республіки за допомогою акцій, аукціонів тощо, надаючи перевагу членам трудового колективу.

Паралельно створюється високорозвинена ринкова інфраструктура — товарна, валютна й фондова біржі, страхові компанії, школи бізнесу, торговельні будинки, вільні економічні зони. Засновується Національний банк, національна грошова одиниця стає конвертованою валютою. Україна вступає до міжнародних економічних організацій, до Європейського співтовариства. В Україні виникають державні ринки товарів, капіталу, наукових ідей, робочої сили. Це передбачає скасування паспортного режиму та забезпечення інших відповідних прав і свобод, притаманних демократичним державам.

Аграрна політика Демократичної партії визначається принципом співіснування та конкуренції різних форм господарювання — від приватної фермерської до кооперативної. Земля може бути безкоштовно передана селянам у володіння й користування з правом спадкоємства чи продана у приватну власність.

Історичний досвід свідчить, що добробут держави та її громадян забезпечується свободою створення підприємств, діяльність яких не суперечить нормам і правам демократичного суспільства, свободою виробляти товари й продавати їх за ринковими цінами, свободою щодо оплати праці та інвестицій, а також політикою заохочувальних податків на зиск та індивідуальний прибуток.

Соціальна політика

Демократична партія України бореться за створення держави, яка гарантує соціальну захищеність людини. Вона виступає проти суспільних пільг і привілеїв із мотивів службового становища.

Необхідно визначити для республіки економічно вмотивований прожитковий мінімум людини, дані про нього регулярно публікувати; впровадити систему індексації цін і відповідно компенсацію інфляційних процесів. Громадяни, чиї прибутки нижчі за прожитковий мінімум, повинні отримувати відповідну доплату.

Демократична партія України підтримує створення незалежних профспілок як дійового засобу соціального та правового захисту громадян.

Необхідно впровадити програму соціального забезпечення безробітних.

Піднесення ролі сім'ї в суспільстві, створення багатодітних родин потрібно забезпечити системою дотацій і кредитів сім'ям, де є неповнолітні діти. Демократична партія домагається, щоб виховання дітей було визнане юридично рівноцінним будь-якій іншій суспільній праці.

Екологія

Демократична партія України, вважаючи, що право на безпечне й сприятливе для здоров'я природне середовище належить до фундаментальних прав людини та народу, виступає за примат екологічної безпеки над економічними потребами.

Державна екологічна експертиза, доповнена громадським екологічним контролем, повинна проводитися під час проектування, будівництва та експлуатації всіх промислових об'єктів. Критерії стосовно охорони природи мають відповідати міжнародним нормам. Економічні збитки мусять бути відшкодовані за рахунок винних у цьому осіб та організацій.

Необхідно створити державну та громадську службу контролю за якістю продуктів. Інформування цих служб має бути загально-доступним, регулярним і повним.

Оборона і демілітаризація

Наявність власних збройних сил — невіддільний атрибут суверенної держави й гарант державної незалежності народу. Демократична партія України виступає за створення незалежної української армії.

Першим кроком до цього має стати проходження військової служби громадянами України тільки на власній території.

Демократична партія домагається перетворення України на без'ядерну зону, а також заборони виготовляти, зберігати й транспортувати зброю масового знищення через її територію.

Виступаємо за створення повноважного парламентського органу для контролю за виконанням законодавства Української Республіки в галузі військової діяльності.

Демократична партія України виступає за демілітаризацію процесів виховання та навчання.

ПРОЛОГ-ВІДЕО

*Пропонуємо найкращу збірку відео-записів з України найновішого документального матеріалу та фільмів для розваги.
З нагоди різдвяних, новорічних чи родинних свят маємо такі відео-касети на продаж:*

*** РІЗДВО В УКРАЇНІ**

Коляди, вертеп, спів дитячого хору

Число V 90.26, 120 хвилин, VHS/кольорове, 25 ам. доларів

*** КНЯЗЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ**

Епічний фільм про князя Данила; повнометражна продукція Одеської кіностудії (1988).

Число V 90.11, 100 хв., VHS/кольорове, 35 ам. доларів

*** ГОЛОДІВКА СТУДЕНТІВ У КИСВІ, ЖОВТЕНЬ 1990**

Запис історичного страйку, розмови з учасниками голодівки.

Число V 90.22, 120 хв., VHS/кольорове, 25 ам. доларів

*** ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Відродження Церкви в Україні та хроніка подій, які завершилися легалізацією катакомбної Церкви; виступи-розмови з Архієпископом Василюком, Іваном Гелем і іншими.

Число V 90.20, 120 хв., VHS/кольорове, 30 ам. доларів

*** ПАТРІЯРХ МСТИСЛАВ I НА УКРАЇНІ**

Подорож Патріярха Мстислава I Української Автокефальної Православної Церкви, свято його інтронізації в Соборі Святої Софії.

Число V 90.21, 120 хв., VHS/кольорове, 30 ам. доларів

Чеки або поштові перекази просимо виставляти
в американських доларах на: Prolog Video.

Приймаємо замовлення на conto карток Visa, Master Card.

Кошти пересилки: 4.95 ам. доларів

Замовлення з США чи Канади можемо доставити фірмами
Federal Express чи UPS.

Мешканців штату Нью-Джерзі, Нью-Йорк і Коннектікут
зобов'язує податок.

Безкоштовне замовлення телефоном із США і Канади:

1-800-458-0288

Prolog Video
744 Broad St., Suite 1115-16
Newark, NJ 07102-3892